

Eliezer Papo

NESABBRANE
PRIČE

Biblioteka „Kalendar”

knjiga 115

*Zahvaljujemo Ambasadi Izraela u Beogradu
na pomoći u realizaciji ove knjige.*

Copyright © 2022 Eliezer Papo

Copyright © 2022 za Srbiju, AGORA

Ova publikacija se u celini ili u delovima ne sme umnožavati, preštapavati ili prenositi u bilo kojoj formi ili bilo kojim sredstvom bez dozvole autora ili izdavača, niti može biti na bilo koji drugi način ili bilo kojim drugim sredstvima distribuirana ili umnožavana bez odobrenja izdavača. Sva prava za objavljivanje ove knjige zadržavaju autor i izdavač po odredbama zakona o autorskim pravima.

ELIEZER PAPO

NESABRANE PRIČE

i

još nesabranije misli i crtice,
a o десетерци да се и не говори

АГΩΡΑ

U nekoj novijoj zbirci dječijih aforizama
kakve ćemo mi rođeni u SFRJ zauvijek zvati
opštim imenom *Olovka piše srcem*
neki je klinac, pod punom moralnom i materijalnom
odgovornošću, izjavio:

Više volim maminu sestru nego svoju!
Mamina sestra mi je tetka, a moja mi nije ništa!

Sestru nemam, ali imam tetku, i to je samo po sebi dovoljno
da se poistovjetim sa ovim malim *hahamom*.

Nije nas malo, i svi se volimo, ali...
sve je to **ništa**, kako ja volim **Seku**...

Prvu zbirku *Olovka piše srcem*
dobio sam od **Gorana**, prvog novembra sedamdeset pete.
Kratka posveta potpisana je u Zagrebu
gdje je tada služio vojsku,
pa je i u samoj knjizi odrednica *vojnik* prigodno zaokružena.

Moj tetak Goran, naime
nije čovjek od velikih riječi, nego čovjek od djela, velikih
i bezbroj mi je puta djelom pokazao svoju ljubav.

Posvećujući ovo djelo

Seki i Goranu

i ja na ljubav uzvraćam ljubavlju.

Umjesto predgovora

„Neponovljivi SFRJudaizam” – osmeh kao lajt-motiv

– *Ali Osmanskog carstva već odavno nema!*

– *Čudna mi čuda – rekoh, da zaključim – nema ni Jugoslavije, pa sam ja svejedno otamo.”*

Eliezer Papo

Sasvim prikladno naslovljene, *Nesabrane priče* sastavljene su od raznorodne građe koja obuhvata žanrove koji variraju u rasponu od autobiografskih zapisa i anegdota, kratkih eseja na biblijsko-jevrejske teme i opise jevrejskih praznika, biografskih crtica o autoru dragim i značajnim ljudima, deseteračkih prevoda biblijskih knjiga, esejističkih analiza ladino poslovice i njihovog poređenja sa južno-slovenskim izrekama, do analize sevdalinki i nekoliko autorskih pesmica u desetercu.

Ova žanrovski heterogena i hibridna građa podeljena je u nekoliko celina. „Život priča priče” predstavlja prozne, autobiografske crtice anegdotskog karaktera, u kojima se pripovedaju događaji i evociraju autorove uspomene na svet bosanskih i jugoslovenskih Jevreja, posebno Sarajevo kao fokus sefardske i ladino jezičke i kulturne tradicije, i nazire autorova biografija od sarajevskog Sefarda iz doba SFRJ do predavača na univerzitetu Ben-Gurion u Izraelu. Odeljak „Zemljom mudraca” više je esejističkog karaktera i sadrži autorove osvrte na neke jevrejske i biblijske teme, koji u suštini predstavljaju umovanja i razmatranja nekoliko temeljnih religioznih pitanja i biblijskih tekstova, posebno na stvaranje čoveka. Sledeća celina, „Ljudi”, govori o autoru dragocenim i interesantnim ličnostima, kako s prostora bivše Jugoslavije, poput predsednika jevrejskih opština u Splitu i Mostaru ili upečatljivih Sarajki, tako i iz njegovog kasnijeg života, iz Jerusalima i Izraela, poput autorovog

poznanstva sa bivšim izraelskim predsednikom Isakom Navonom. I poglavlje „Crveno slovo” posvećeno jevrejskim praznicima – Puri-
mu, Pashi (Pesahu) i Sukotu, takođe je delimično obojeno jugoslo-
venskim iskustvom, pa Papo, tako, u eseju „Jugoslovenski purimski
trougao”, govoreći o lokalnim događajima značajnim iz prošlosti
jevrejskih zajednica iz Dubrovnika, Sarajeva i Beograda, zapravo
govori o sudbini i istorijskom iskustvu Jevreja na jugoslovenskim
prostorima uopšte.

Vezivno tkivo koje objedinjuje ove heterogene pripovedne sa-
držaje i forme predstavlja, s jedne strane, živahan i vedar duh samog
autora koji čitavoj ovoj građi daje anegdotsku i humornu notu, kao
i tematika koja se u dobroj meri oslanja na sarajevsko i jugosloven-
sko jevrejsko iskustvo. Tako, Papo o sebi govori ne samo kao o Jev-
rejину, nego i kao o „Sarajliji, Bosancu i Jugoslovenu”, kojim se,
paradoksalno, smatra bez obzira na nestanak te zemlje i svoje prese-
ljenje u Izrael, a ta kompleksnost i slojevitost autorovog identiteta
daje specifičnu draž u ovoj knjizi.

Integralan deo njegovog karaktera predstavlja humor koji pro-
žima sve sadržaje i vezuje ove raznorodne žanrove i događaje. Pri-
povedajući o tim događajima, među kojima ima i predratnih, pa i
ratnih, Papo ne zapada u gorčinu ni patos; naprotiv, kao što on sam
ističe da jedna od ličnosti o kojoj pripoveda spada u one koji „ne
prave od prave drame melodramu, nego komediju”, takav vitalisti-
čki pristup je obeležje i njegovog stila i perspektive. Primera radi,
kada analizira ladino poslovice i izreke, Papu suštinski zanimaju
one duhovite izreke koje imaju paralele sa južnoslovenskim, i koje
pokazuju kulturološku bliskost naroda, poput poslovičnih antago-
nizama između snaje i svekrve (*La shuegra, ni di baru buena* – sve-
krva, ni kad je od ilovače ne valja, ili zeta i tašte (*Amor dil jarnu, sol
di invjarnu* – ljubav zetova, [grije] k'o ozimo sunce), a ne one „oz-
biljne” koje sadrže esenciju etnografske ili istorijske specifičnosti
Jevreja: „Kad smo već kod žena, ona opšte-balkanska: [*Samo*] nek
komšiji crkne krava, u sefardskoj varijaciji tiče se muža i žene, a ne
komšija, pa se za čovjeka koji je spreman i da lično strada, samo ne
bi li napakostio drugome, veli: *Por amor di mi mužer, mi la kortu*
(Ženi za inat, otfikariću si onu stvar)”.

Folkloristika u *Nesabranim pričama*

Posebnu pažnju i šire razmatranje u *Nesabranim pričama* zaslužuju folklorističke teme, koje obuhvataju poslednju trećinu knjige. Ovim temama posvećeni su odeljci: „Usmeni žanrovi”, u kojima, pored pomenutog eseja o srodnostima ladino poslovice i južnoslovenskih izreka, srećemo i Papine osvrte na strukturu i jezik sevdalinki; zatim „Biblija u desetercu”, koja sadrži autorove prepeve starozavetnih *Knjige o Rut* i *Knjige o Esteri* u desetercu; i „Različni deseterci” u kojem, na samom kraju, autor daje i nekoliko sopstvenih deseteračkih pesmica, iz kojih izvire nostalgija za jezikom, ritmom i zvukom jedne, nestale, zemlje.

Eliezer Papo svoje prevode *Knjige o Rut* i *Knjige o Esteri* uradio je na nekonvencionalan i, na prvi pogled, neprikladan način – objavivši ih u desetercu, u duhu narodnih pesama. Time se, naizgled, oglušio o jedno od osnovnih pravila prevođenja, da prevod učini što vernijim originalu. Pošto, dakle, ova ideja da se tradicionalna jevrejska priča prepeva kao deseteračka pesma uistinu može delovati neobično, u ovom odeljku ću, najpre, ukratko predstaviti taj odnos između biblijskih priča i njihovog prenošenja na narodnom jeziku, zatim ću razmotriti koliko je deseterac uopšte pogodan za ovakve „eksperimente” i poduhvate, i, najzad, zaviriti u sam prepev *Knjige o Esteri* i autorova prevodilačka rešenja i rezultate.

Prevođenje „za narod”

Ideja da biblijske priče treba da budu prijemčive za narod, popularne da tako kažem, nije nova. *Knjigu o Esteri* na narodni, govorni jezik prvi je preveo Đuro Daničić još 1867. godine. To su, podsećam, godine kada reforma jezika i pravopisa Vuka Karadžića biva gotovo sasvim prihvaćena, i kada sve više autora i u pisanju i u zvaničnim dokumentima koristi narodni jezik, nasuprot nekada dominantnom srpskoslovenskom. Najduže je Vukovim reformama odolevala crkva, pa je tako Vukov prevod *Novog Zaveta* na narodni jezik, urađen još 1818. godine, skoro tri decenije čekao da bude objavljen jer su se tome protivili tadašnji vladajući crkveni krugovi. Elem, Daničić je, kao veran Vukov saradnik i sledbenik, zaokružio Vukov rad i objavio kompletan prevod *Biblije* na narodni jezik, a u tom prevodu se, naravno, nalazila i *Knjiga o Jestiri*, kako ju je on na-

zvaao, koju je sada preveo Papo. Daničić je o Vukovom prevodu rekao sledeće:

Doista, što se tiče jezika, ovo djelo Vukovo ne može biti da ne pripada među najljepše prijevode Svetoga pisma što ih ima... Tijem je Vuk podigao srpskom jeziku spomenik kakvim se rijetko koji narod može dičiti, spomenik koji će svagda vjerno javljati učenom svijetu živi jezik onoga naroda za koji je pisan.

Ovakva ocena istovremeno važi i za Daničićev prevod. Drugim rečima, njihov prevod *Biblije* zaista poseduje duh narodne tradicije, narodnog jezika, i u njemu se često prepoznaje stil sličan onom koji nalazimo u Vukovim izdanjima narodnih pripovedaka i pesama. U proteklih 150 godina, pojavio se niz novijih, često i tačnijih prevoda delova ili celokupnog Svetog pisma, ali nijedan nije ni izbliza stekao takvu popularnost kao ovaj prvi, reprezentativni Vukov i Daničićev rad. Stoga bi bilo sasvim ispravno reći da naša književna tradicija ionako počiva na prevodu svetih spisa u kojima provejava duh folkloru, narodne i usmene književnosti, te da Papo svojim deseteračkim prevodom ne narušava postojeću tradiciju, nego je praktično sledi i nadograđuje.

Isto tako, nije ni naročito nova ni neobična ideja da se neki strani spisi prevedu u desetercu – recimo, još je Laza Kostić preveo prvo pevanje *Ilijade* u desetercu, i mada taj prevod nije nikada završen, moglo bi se naći još puno razloga zašto bi to bilo sasvim opravdano – to je epska pesma sa puno elemenata usmene tradicije, i prevesti je u desetercu bilo bi sasvim prikladno i blisko našem uhu i duhu.

Pitanje je, međutim, da li je prikladno samu *Knjigu o Esteri*, *Knjigu o Rut* ili neke druge starozavetne i slične spise prevesti u deseterac – pošto je ovde reč o proznom spisu, koji uz to dolazi iz jednog sasvim drugačijeg konteksta. Mislim da i za to postoje dobri razlozi – *Knjiga o Esteri* je jedna stara, tradicionalna priča. Savremeni tumači su izgleda podeljeni u pogledu njenog porekla, pa tako jedni smatraju da ovaj spis ima historiografsku osnovu, dok je drugi smatraju fikcijom, pisanom u formi novele. Meni su upale u oči neke osobine *Knjige o Esteri* koje liče na usmenu tradiciju – u njoj ima ponavljanja, ima izraza koji zvuče tipski, i neki tumači smatraju da

je ovaj spis neko vreme bio prenošen usmeno, kroz tradiciju, pre nego što je zapisan. Po ovoj interpretaciji, nije reč baš o čistoj usmenoj tvorevini kao što bi to bile naše junačke pesme, koje nastaju među narodom i isključivo tako se i prenose s jednog pevača na drugog, ali je usmena tradicija i usmeno prenošenje svakako imalo uticaja na ovaj spis. Ako je to tačno, to je onda sasvim izvesno razlog više da se *Knjiga o Esteri* u prevodu prenese u obliku koji je karakterističan za našu usmenu tradiciju.

Na osnovu rečenog, dakle, smatram Papinu odluku da se okuša u prenošenju biblijskih tekstova uopšte, a posebno *Knjige o Esteri* i *Knjige o Rut* u desetercu ne samo zanimljivom i izazovnom, nego i sasvim opravdanom i u skladu sa duhom našeg jezika i njegovom usmenom i pisanom tradicijom. Predložio sam autoru (namerno ne kažem prevodiocu) da ove prevode nazove prepevima, jer deseteračke *Knjiga o Ruti* i *Knjiga o Esteri* su bez sumnje autorska i pe-snička dela.

Šta(ne) može deseterac?

Budući da je deseterac u našoj tradiciji praktično rezervisan za junačke pesme, a u znatnoj manjoj meri se identifikuje sa šaljivim pesmama ili drugim folklornim vrstama, postavlja se pitanje njegovih mogućnosti da uopšte prenese ovakav sadržaj kakav sadrži *Knjiga o Esteri*. Istini za volju, nisu baš svi južnoslovenski naučnici i pisci bili oduševljeni epskom tradicijom – Stanislav Vinaver, recimo, kritikovao je deseterac kao spor, trom, a epski stih kao prepun ponavljanja. Taj specifični, usporeni ritam deseterca i retardacije u epskim pesama su uobičajeni i predstavljaju opšte mesto – pa se tako često ističe kako se, uopšte, u epici kao žanru „nikome ne žuri”.

Postoje dobri razlozi zašto je deseterac „razvučen” – glavni je u tome što je to stih usmene a ne pisane tradicije. A usmena tradicija funkcioniše drugačije od pisane – naime, usmeni pesnik, guslar, ne pamti doslovno pesmu koju peva, od reči do reči – on komponuje tokom izvođenja. To su uverljivo pokazali američki naučnici Peri i Lord, koji su obavili obimno istraživanje u nekadašnjoj Jugoslaviji, a neke od najvrednijih rezultata i zapisa napravili su u Crnoj Gori, u Bijelom Polju, gde su snimali velikog guslara Avda Mededovića. Dakle, usmeni pesnik tokom mladosti uči epski jezik, sluša pesme, pamti, polako počinje i sam da peva uz gusle. A usmeni jezik se sas-

toji od najmanjih delova, koje Peri i Lord nazivaju formule, kao što su ustaljeni višesložni epiteti poput izraza *britka sablja*, *vjerna ljuba*, *gospoda rišćanska*, koji često idu zajedno, pa do dužih tipičnih izraza i fraza, na primer kako se junak oblači, šta se služi za trpezom, i sve do najopštijih tema – ko su veliki epski junaci, koje se bitke i događaji opevaju i tako dalje. I onda, kada počne da peva, pesnik zapravo komponuje na osnovu tih elemenata, on najpre opisuje kako junak ustaje, kako se oprema, seda na konja, kakvo mu je odelo, kakav konj, pa zatim opisuje protivnika, pa njihov megdan, a za sve to vreme on koristi taj arsenal tipičnih epskih izraza, fraza i stihova. I zato tu imamo i ponavljanja, i usporavanja, jer on ne recituje pret hodno već uobličćen, gotov tekst od reči do reči, već, da tako kažemo, improvizuje – možemo uporediti ovo sa bluz i džez muzičarima koji nikada ne sviraju istu pesmu istovetno, već postoji osnovna tema koju oni započnu, koriste kao obrazac ali onda je menjaju i variraju tokom izvođenja. Drugi razlog za sporost deseterca je njegova čvrsta forma – deseterac ima deset slogova, sa pauzom ili cezurom posle četvrtog sloga. Dakle, on ima dva polustiha, jedan četvorosložan i drugi šestosložan, i ta stroga forma zahteva da se ponekad ponavljate i da birate određene reči koje se uklapaju u ovu formu. Zato je on zapravo dosta težak i nezahvalan za prevođenje na druge jezike, što zna svako ko je recimo pokušavao da prevede deseterac na engleski ili sa engleskog na deseterac, i uprkos dvovekovnom međunarodnom interesovanju za naš folklor, zaista dobrih prevoda naših narodnih pesama nema mnogo.

Vladanje duhom deseterca, „arhaizacija” i „turčenje” izvorne priče

Stoga, ovde ističem jednu od vrlina Papinog prevoda – iako je deseterac stroga i zahtevna forma, njegov prevod nije primetno duži od izvornika. Autor jako dobro vlada duhom deseterca, i to mu omogućava da zapravo sa istim ili sličnim brojem reči uspe da prenese izvorni sadržaj. U ovo se možemo lako uveriti poređenjem Daničićevog ili savremenog prevoda *Staroga Zaveta* sa autorovim prepevom u desetercu.

Evo, recimo, kako kod njega izgleda opis raskošne carske palate u proznom i deseteračkom obliku:

Zavjesi bijeli, zeleni i ljubičasti bija-
hu obješeni vrvicama bijelijem la-
nenijem i skerletnijem o biočuzima
srebrnijem na stupovima mramor-
nijem; odri bijahu zlatni i srebrni
po podu od zelenoga, bijeloga, žu-
toga i crnoga mramora.

Daničićev prevod

Lanena, pamučna i plava tkanina
bila je pričvršćena vrvicama od
finog prediva, a uža od vune pur-
purne boje visila su na srebrnim
karikama i mermernim stubovima.
Na podu od porfira, mermera, se-
defa i crnog mermera bile su sofe
od zlata i srebra.

*Savremeni prevod u izdanju Insti-
tuta za izučavanje religije*

Застори му азурни од свиле,
придржани врпцама ланенијем,
ланенијем или скерлетнијем,
на алкама лијепим сребренијем,
на стубов'ма моћним мермернијем;
одри златни и одри сребрени,
а на поду алабастер камен,
мрамор црни а и мрамор д'јели,
сврх камена мозаик ударен.

Druga vrlina ovog prepeva bila bi autorovo vladanje duhom epike – recimo, u ovom prepevu srećemo turcizme i arhaizme koje često nalazimo u epici, a ne postoje u današnjem govornom jeziku, i koji su možda bili neuobičajeni ili arhaični već i u doba kad su beleženi u epskim pesmama. Primera radi, takvi su izrazi: *mukajet* – ne reče, *hazna* – riznica, *pohasi se* – uzoholi se, *sedžda* – klanjanje, *bilesi* – čak i, *bihuzur* – uznemiren, *adet* – običaj, *jazija* – pismo, *dušmanin*, *velju*, itd. Papo je, vidimo, u znatnom broju slučajeva svesno posezao za ovakvim izrazima što, bez sumnje, dodatno doprinosi da deseterac njegovog prepeva deluje izvorno, folklorno i u skladu sa tradicionalnom pripovešću koju treba da prenese.

Postoji još niz primera koji mogu ilustrovati moju tvrdnju da se ovaj prevod zapravo treba smatrati prepevom. Recimo, ponekad autor čak i kuje nove reči, pa je tako frazu koja u Daničićevom prevodu glasi: *jer toliko vremena trebaše da se uljepšavaju*, prepevao kao *jer toliko traje ljepotanje*. Ova sugestivna imenica vrlo uspešno prenosi izvorno značenje, čak i zvuči „starinski”, ali nećemo je naći ako pretražimo registar izraza iz narodnih pesama, što znači da ju je izmislio sam autor.

Zanimljive primere „osmanizacije” (moglo bi se reći i „turčenja”) izvorne građe, u kojima otkrivamo autorov slobodan i pesnički pristup izvorniku, nalazimo i drugde. Tako Papo izraz *Glasnici koji jahahu na brzijem konjma* u desetercu prenosi kao *Tu tatari kojino jahahu/na brzijem konj’ma persijskijem*, dok izraz *namjesnicima i knezovima i upraviteljima po zemljama* u njegovom desetercu glasi: *a sa njima i svim namjesnikom, svim pašama i svim vezirima*. Rezultat ovakvog prevodilačkog postupka je jako zanimljiv – u pitanju je izvorno jevrejski tekst, čiji je sadržaj vezan za Persiju iz doba Kserksa (5. vek p. n. e.); i pošto je turski pun persijskih reči, ovo kreativno rešenje zaista unosi jedan novi kvalitet i deseteračka verzija ima taj prizvuk stare, orijentalne priče – naravno da su *tatari* u značenju glasnici, *paše* i *veziri* pojmovi iz osmanskog, ne persijskog carstva, te oni *stricto sensu* predstavljaju anahronizme. Ali, s druge strane, oni priču čine živom, aktuelizuju je, dajući joj osmanski prizvuk i „šmek” kojim su često obojene i naše epske pesme i usmena tradicija.

Najzad, Papino vladanje duhom epike vidimo u mnogim primerima u kojima autor nalazi jako dobre formulacije koje srećemo u našim epskim pesmama, a kada pogledamo izvornik, odnosno Daničićev ili savremeni prevod, vidimo da su činjene minimalne izmene i intervencije:

Tada car gnjevan usta od vina i otide u vrt kod dvora, a Aman osta da moli za život svoj...

(*Daničić*)

Pun gneva, kralj je ustao od vina i otišao u vrt palate. Haman je ustao da moli kraljicu Esteru za svoj život.

(*Savremeni prevod*)

ne kaza svojega roda ni naroda

(*Daničić*)

nije spominjala ni svoje poreklo ni svoj narod

(*Savremeni prevod*)

I gnjev carev utiša se

(*Daničić*)

i kraljev gnev se stišao

(*Savremeni prevod*)

скочи царе на ноге лагане
све у бијесу а од гозбе винске,
па отиде у вртове дворске,
Аман оста да моли за живот...

не казује ни рода ни народа

и гњев царски утиша се тихом

Navedeni primeri, dakle, uverljivo svedoče da je Papin deseterac izuzetno dobro ukorenjen u duh pravog narodnog deseterca, kao i u duh, leksiku, ritam i metriku samih junačkih pesama, i da time priči o Esteri daje južnoslovenski, folklorni duh koji je čini prepoznatljivom, bliskom i čitljivom u našoj kulturnoj i književnoj tradiciji.

Susret dviju kultura

Na kraju, ako se po književnoj ambiciji i akribiji Papo možda i ne može meriti sa Kišom, u najmanje jednom suštinskom smislu njihovi spisi su srodni; prvo, i *Nesabrane priče*, kišovski rečeno, piše autor koji predstavlja „etnografsku retkost”, kako je Kiš za sebe govorio, u kojoj se spajaju ladino, sefardska, osmanska, balkanska i jugoslovenska tradicija; drugo, ova knjiga, u kišovskom smislu, takođe predstavlja *kenotafe*, spomenike jednom post-osmanskom i SFRJovskom svetu sarajevskih sefarda, svetu koji je umnogome iščezao i to mahom kroz dva rata, najpre u Holokaustu u Drugom svetskom ratu, a zatim su ostaci tog sveta urušeni ratom u Bosni početkom devedesetih godina prošlog veka. U tom smislu, predstavljena građa i autorove uspomene, posebno ona koja se odnosi na događaje i ličnosti iz sveta bosanskih i jugoslovenskih Jevreja, poseduje nesumnjivu dokumentarnu vrednost.

Najzad, teoretičari kažu da svaki prevod predstavlja prenos iz jedne kulture u drugu, da je svaki prevod susret dvaju ili više kultura. Ovo je posebno primenjivo na Papine deseteračke prepeve, koji predstavljaju susret jevrejske i južnoslovenske tradicije, i koji su, kao i sam autor, duboko uronjeni i u duh jevrejske kulture i tradicije, i u duh naše junačke pesme i deseterca. U najkraćem, kroz ovaj prepev provejava jedan živ i živahan duh autora koji je uronjen u dve kulture i koji stvara jedan hibridni tekst koji je jednako deo obe te kulture. Zbog svega ovoga, ja se iskreno nadam da će *Nesabrane priče* živeti među čitaocima i slušaocima raznih kultura, i da će tako postati još jedna spona među nama koja nas povezuje i ujedinjuje.

Aleksandar Pavlović

Život priča priče

Praktična kabala

Bilo je to u ono dobro staro vrijeme SFRJ nevinosti i naivnosti, kad se mladalačka sklonost delikvenciji ostvarivala prvenstveno telefonom. Kao i svaka društvena igra – i zafrkavanje na telefon ima svoja pravila – a jedno od njih je da ne možete lično da zovete osobu koja poznaje vaš glas. Istovremeno, zafrkavanje osoba koje uopšte ne poznajete daleko je manje interesantno. Uvijek inventivan „kriminalni” duh pronašao je sljedeće rješenje: nekoliko prijatelja zasjednu na nekoliko aparata spojenih na istu liniju. Svako predlaže po neku žrtvu – a izvođač radova je uvijek neko koga žrtva ne poznaje. Time se dobija mogućnost uživanja u reakcijama poznate osobe, mogućnost upravljanja razgovorom (jer izvođaču radova u svakom trenutku možete dati neki novi šlagvort usmjeren na zbunjivanje žrtve; kojoj, naravno, nije jasno otkud bi nepoznati pozivatelj mogao da posjeduje toliko informacija o njenom ili njegovom životu) – a da pri tom cijela igra ne bude onemogućena ili dovedena u pitanje otkrivanjem identiteta napadača.

U rečeno vrijeme, dok naši ljudi još nisu bili ponovo otkrili da ni uzajamno ubijanje nije znatno komplikovanije od zezanja na telefon, ova je igra bila prilično rasprostranjena – i, unatoč poricanju, igrali su je svi uzrasti iako je, bez sumnje, najrasprostranjenija bila među tzv. školskom omladinom. Jedna moja dobra prijateljica je, iz meni nepoznatih razloga, za žrtvu odabrala Vanju, s kojim se inače godinama poznavala i družila. Izvođač radova, naravno, trebalo je da budem ja, koga rečeni Vanja nije poznavao. Danima smo ga zvali na telefon u bilo koje doba dana i noći. Ja sam vodio razgovor – dok su na druga dva aparata žrtvobirateljka i još jedna njena prijateljica umirale od smijeha. Jedno od uputstava za razgovor koje sam dobio od radonaručiteljke bilo je da pravim različite gramatičke greške, jer je rečeni gospodin bio jezikoljubac, koji bi oštro reagovao na svako skrnavljenje jezika. Moram priznati da sam lično bio iznenađen da neko koga u dva ujutru probudite rečenicom: *Đe si, Vanja, evo cijelo*

vrijeme mislimo na tebe – umjesto prigodne psovke zbog prekinutog sna radije pohrli u „zaštitu” jezika tvrdnjom: *ne kaže se cijelo vrijeme nego sve vrijeme, ne može vrijeme biti cijelo...* itd, itd. – sve u tom stilu.

Prošlo je otad nekoliko mjeseci (i sad se više i ne sjećam da li smo u međuvremenu pronašli nove žrtve, odrasli – ili je igra izašla iz mode) – i ja sam cijelu epizodu sa Vanjom već dobrano zaboravio. Jedan dan, zvoni telefon. Javljam se.

- *Dobar dan.*
- *Dobar dan.*
- *Jeste vi taj i taj?*
- *Jesam.*
- *Htio sam da vam postavim nekoliko pitanja vezanih za kabalu. – Naime, ja sam od jedne dobre prijateljice čuo da se vi bavite kabalom što je meni, moram priznati, zvučalo malo do umjereno nevjerojatno – mislim, da se neko tako mlad bavi...*

Sjela cica na kolica, došla maca na vratanca – mislim u sebi. Sad se meni neko navadio na kosti...

S kim razgovaram? – pitam.

- *Nije bitno* – odgovara glas koji, što je najgore (odstupanje od pravila u svakoj igri zbunjuje), zvuči poznato.
- *Ko je prijateljica?* pitam. *Vidim poznaje me* – pokušavam da budem ćul.
- *Recimo da trenutno ni to nije važno. Mene bi, sad za sad, zapravo, zanimalo da mi kažete da li se uistinu bavite kabalom i da li ste ikada čuli za praktičnu kabalu...*

Obraćao mi se u drugom licu množine iako je znao koliko imam godina. Konstrukcija njegovih rečenica bila je malo preutegnuta za sarajevske standarde. I ton i stil su mi se odnekud činili poznatim. U jednom trenutku mi sinu: *Vanja* – uzviknuh – *vi ste Vanja.*

S druge strane potpuna tišina. Tajac.

Koja glupost – mislim u sebi – *zafrkavati mene posredstvom osobe koju sam do juče ja zafrkavao.* Sad sam bio definitivno siguran da

se radilo o Vanji. Uz to, bio sam ubijeden i da na drugom aparatu naša zajednička prijateljica prisluškuje razgovor.

U to iskreno zbunjen glas, sa druge strane kaže:

- *Da, ali, zapravo kako ste znali? Mislim, kako ste mogli znati...*
- *Praktična kabala* – odgovaram slavodobitno, shodno svom ubjedenju da se radi o zezanciji.

Vanja treskom spušta slušalicu.

Sutradan dolazim u Jevrejsku opštinu. Na vratima kancelarije se mimoilazim s čovjekom koji žurnim korakom izlazi iz opštine. Ulazim u kancelariju. Prijateljica (po mom ubjedenju naručiteljica mog posljednjeg telefonskog okršaja) pita me:

- *Majke ti, šta si uradio Vanji?*
- *Ne razumijem!* – odgovaram, a u sebi mislim: *znači opredijelila se za taktiku napad je najbolja odbrana.*
- *Neki dan je on nešto spomenuo kabalu. Ja mu kažem da imam jednog prijatelja koji je dosta čitao na tu temu i dam mu tvoj broj. Sad je svratio na kafu, u to ti ulaziš, vidim te kroz staklo i kažem mu: E, ovo je onaj moj prijatelj o kom sam ti pričala. On skoči k'o oparen i izade bez zdravo. Ni kafu nije popio.*

Ispričam joj cijelu priču. Prvo mi nije vjerovala – a onda je počela grohotom da se smije.

Sarajevo nije veliki grad, tako da smo se vrlo brzo sve troje zatekli negdje u kafani i siti se ispričali. Nastavio sam da se srećem s Vanjom, i pokatkad bismo razmijenili koju riječ. Nikad nisam smogao snage da mu otkrijem kako zafrkancija utiče na razvijanje mističnih sposobnosti...

Zoltan i pčele

Jevreji, kao što je opštepoznato, ne jedu mesno i mliječno zajedno. Zbog pomenutog dijetalnog tabua, sva se hrana i posuđe dijeli na tri vrste: *besari* (mesno), *halavi* (mliječno) i *parve* (neutralno). Jednom prilikom sam se, poslije neke predstave u Kamernom teatru, u kafani rečene sarajevske kultne institucije, upoznao sa jednim studentom porijeklom iz Vojvodine, koji je bio biheviorističko-psihološka kopija Vudija Alena. Iz svake njegove rečenice, posebno iz onih u kojima je sam sebe prekidao, naprosto su isijavali aškenaska kultura i mentalitet. Njegovo stalno fulanje padeža i sveprisutni mađarski akcent nisu nimalo doprinijeli opovrgavanju stečene predodžbe. Logično, pretpostavio sam da je Zoltan mađarski Jevrejin – te sam u tom duhu i nastavio razgovor s njim, da bi on (čim je primjetio da sam ga svrstao u pogrešnu fioku) opovrgao moju pretpostavku, izvrgavajući je ruglu. Nejs!

Mjesec-dva po rečenoj sjedelji, Zoltan je otišao na raspust u Novi Sad i prepričao majci kuriozitet koji mu se desio u Sarajevu, na šta mu je gospođa mama rekla: *Sjedi, vrijeme je da ti nešto kažem*, i tako je naš Zoltan saznao da mu je baka, a samim tim i majka, a samim tim i on sam, jevrejskog porijekla.

Nakon što se vratio u Sarajevo, Zoltan me je neprestano proganjao novim i novim pitanjima o jevrejskoj praksi. Htio je, pošto pot, da nadoknadi propušteno i izgradi se retroaktivno (što bi rekli greteni: *build back better*) u praktikujućeg Jevrejina. Pri tome ga nikad nije zanimalo da li njegova, obično iz sredine započeta pitanja, razumiju i ljudi s kojima bih se nalazio kad bi Zoltan „pao” na mene „k'o s neba”.

Jednom sam, tako, po premijeri Samokovlijine *Plave Jevrejke*, sjedio sa povećim „miješanim” društvom u kafani Narodnog pozorišta, kad se niotkuda stvori Zoltan (koji, očigledno, do tad još nije

bio čuo za kategoriju parve, odnosno neutralne, ni mesne, ni mliječne hrane) s pitanjem: *Da li je med meso ili mlijeko?*

Većina prisutnih, s posebnim osvrtom na one među njima koji nisu bili Jevreji, pogleda ga s blagim čuđenjem, na šta se on potrudi da objasni svoje pitanje, čineći to na vrlo osoben način: *Mislim, ako pčele prave med rukama, onda je med mlijeko, ali ako pčele jedu cvijeće i seru med, onda je med meso.* Njegovo pojašnjenje je odslikavalo kako stepen njegovog vladanja srpskim, tako i među Jevrejima poprilično često neposjedovanje adekvatnih termina iz svijeta flore i faune.

Dok sam se ja još divio formulaciji, njegov bosansko-sefardski pandan, Rut Kajon, već mu počeo odgovarati na svoju ruku: *Ah, pa, po te pare je onda i mlijeko meso – jer krave ne prave mlijeko rukama, već jedu travu i seru mlijeko.* Nejevreji za stolom su već počinjali da posmatraju cijelu scenu kao unapred pripremljeni skeč, i neki su već pogledom tražili skrivenu kameru. Replika Ruticine mame, Blankice, koja je sjedila za susjednim stolom i opušteno se uključila u razgovor, samo ih je utvrdila u tom osjećanju: *Samo vi pitajte moju Ruticu, ako iko zna sve o kravama, to je ona. Kad je prvi put, na Boračkom, vidila kravu, viknula je: Mama, vidi, čamac.*

Blankicin muž, a Ruticin tata, Rafo, uskoči da spasi svoju mjezovicu nasrtljive majke riječima: *Samo se ti ne javljaj, meni je tvoj tata rek'o da si ti, kad si vid'la kravu prvi put, rekla: Vidi, tata, kol'ko ovaj cuko ima piša.*

Treba biti nejugosloven da bi čovjek pomislio kako je Kusturica sklon bizarnom. Jugosloveni među nama znaju da je on puki hroničar – ali i tvorac nekih od najboljih ostvarenja jugoslovenskog dokumentarnog filma.

Od prota-Žarke do teta-Nure

ili

Uticaj drugih monoteističkih tradicija
na intelektualnu biografiju jednog bosanskog rabina

Čitajući filozofske radove raznih rabina, uvijek pažljivo pročitam klapnu ili predgovor, tražeći informacije o njihovoj intelektualnoj biografiji, pred kim su šta učili i ko ih je preusmjeravao na raskršćima. Nažalost, informacije izložene na klapnama knjiga i u predgovorima obično su šture, i gotovo nikad ne zalaze u eventualne uticaje drugih tradicija na dotičnog autora. Ja sebe, međutim, ne bih mogao zamisliti tamo gdje jesam, da čitav niz ljudi iz različitih monoteističkih tradicija nije bio na pravom mjestu, u pravo vrijeme, sa pravim putokazom u ruci.

Primjerice, u ona socijalistička vremena, kad Savez jevrejskih opština Jugoslavije (s posebnim osvrtom na Jevrejsku opštinu Sarajevo) nije prodavao jevrejske ritualne rekvizite, nego su oni rijetki koji su za njima uopšte posezali, koristili molitvenike izdate prije rata u Šlezingerovoj štampariji u Beču, Biblije sa prevodom na Ladinu i dedin *talet* i *tefilin*, molitveni šal i obredno remenje, ja sam prvi moderni izraelski molitvenik dobio od pokojnog prota-Žarke Popovića. Rečeni je bio naš dugogodišnji komšija, i kad se već bio postarao, često sam mu znao pomoći da uznesu cekere na četvrti sprat, u zgradi bez lifta. Kad sam mu jednom tako pomogao s cekerima, vidjeh na stolu njegove primaće sobe nov novcat jevrejski molitvenik, štampan u Izraelu – i to vojni, ni manje ni više.

- *Šta vam je ovo, čika-Žarko?* – upitah ga.
- *E, to mi je donio Rođo Romano, poslužitelj sinagoge* – odgovori prota-Žarko, pa kad vidje kako je (feralovskim jezikom rečeno) meni uletio zbun od nekuženja, nastavi – *koji tvrdi da kantor nema pojma, i da bi ja kao pop bolje držao jevrejsku službu.*

Znao sam, naravno, čika-Rođu, punim imenom Isidora Romana, mitološkog gabaja sarajevske Jevrejske opštine, za kog vele da su ga prozvali Rođom zbog toga što se svakome obraćao sa *rođo moj*. Jedini problem s tom opštinskom hićajom sastojao se u činjenici da je čika-Rođo vrlo rijetko govorio *rođo moj*, a mnogo češće *kiridu mi-ju* (dragi moj), bar u Opštini. Intuitivno, odvijek sam osjećao da je, kao i sve drugo u Jevrejskoj opštini Sarajevo tih godina, i taj nadimak imao veze sa Drugim svjetskim ratom. Zamišljao sam kako se čika-Rođo nekad negdje pridružio srpskim partizanima, pa uzeo konspirativno ime Rodoljub – Rođo, jer je po zvučnosti najsličnije njegovom španskom imenu Isidor.

- *Pa šta ste mu, rekoh, vi odgovorili?*
- *Da sam i ono malo jevrejskog što sam na bogoslovlju bio naučio, već uveliko zaboravio, na šta mi je on rekao: 'Ih, ti si bar imao šta da zaboraviš, ovaj naš k'obajagi kantor nikad nije ni znao; nema šta zaboravit'. I onda mi je, nekom zgodom, donio taj molitvenik, kao, eto, da se podsjetim.*

Vidjevši koliko me se molitvenik dojmio, dobri prota mi ga pokloni uz riječi:

- *Samo ti njega, sine, nosi... taman ću ja ikad jevrejsku službu držat, premda mi je, da znaš, starozavjetni Ilija s onih četrstopedeset sveštenika Valovih uvijek bio realističniji od one tunjave novozavjetne: 'ko tebe kamenom, ti njega hljebom', koja nikakve veze sa životom nema. Ilija, brate, podsjeća nekako na Kraljevića Marka.*

Kad sam se poslije, s istim tim molitvenikom, pojavio u sarajevskoj sinagogi, čika Binko Kampus me upita:

- *Otkud tebi taj izraelski vojni molitvenik, kad je sve te molitvenike koje je opština odnekud dobila na poklon i razdijelila po kućama, Rođo pokupio od kuće do kuće, i zaključ'o – da ih ne razvlače i ne unose u klozet ovi što pojma nemaju?*

Ispričah mu cijelu priču, dobro pazeći da nas kantor o kome se čika-Rođo bio onako „pohvalno” izrazio, ne čuje. Čika-Binko, umjesto da se začudi, samo konstatova:

- *Pa jã, nije on džaba Šarko Levi.*

Odmah sam shvatio da je Šarko parodija na Žarko, a Popović na Levi; ali mi, svejedno, još uvijek, ništa bilo jasno. Na to mi jedan drugi starac pojasni:

- *Kad je Žarko studirao bogosloviju u Beogradu, bio se zagledao u jednu Sefartkinju na Dorćolu, pa su ga kolege, Bosanci, prozvale Šarko Levi, jer je u Sarajevu tad bila i jedna partnerska firma, s baš ta dva prezimena u naslovu.*

I moje prvo izlaganje budističkoj literaturi vezano je za ovog pravoslavnog sveštenika. Kad sam mu jedan drugi put pomogao s cekerima, on uprati moj pogled koji je pao na knjigu *Nauka o samospoznaji*, pa mi je tutnu u ruke, poprativši peškeš riječima:

- *Uzmi, slobodno, to sam kupio od jednog ćelavog studenta, da kupi cipele... bos hoda, Bože jedan...*

U to vrijeme nisu se u Jugoslaviji mogle nabaviti ni džepne hebrejske Biblije, pa sam prvu takvu dobio od pokojnog prota-Slobodana Radovića, koji je odnekud bio dočuo da ja učim biblijski hebrejski i tragam za džepnom Biblijom na hebrejskom. Kad mi ju je davao u ruke rekao je:

- *Ja sam je dobio na bogosloviji od jednog Jevrejina Abisinca, koji je prešao na Pravoslavlje... eto ti je, pa uči; pa kad naučiš, ti mi je vratiti, samo pazi, miš je malo izio proroka.*

Kad je, poslije godinu i nešto, moj rođak Rafo putovao u Pariz i donio mi novu novcatu džepnu Bibliju na hebrejskom, ja se uputim prota-Slobodanu da mu vratim njegovu, a on mi reče:

- *Ti, sine, Boga mi, nisi sav svoj! Znaš li ti, jadan, koliko je meni godina: Ne mogu ti je ja poklonit', poklon se ne poklanja, al' šta bi ti falilo da se zatekla kod tebe kad ja mandrknem?*

U to vrijeme, jedini udžbenik hebrejskog jezika koji se mogao nabaviti u Sarajevu, bila je neugledna knjižica *Hebrejski bez učitelja*, nekog Aharona Rozena. Udžbenik je, sjećam se, bio dobrano šizofreničan, jer mu je prva lekcija počinjala dijalogom u kome se dva sagovornika ovako upoznaju:

- *Šalom, ja sam Isak.*
- *Šalom, i ja sam Isak.*

Ono jest da se Sefardi ne satiru baš od maštovitosti i kreativnosti kada su lična imena u pitanju (o čemu će još biti riječi u nastavku, u priči *Kreativnost, može... al od petog djeteta*) te da su, sljedstveno, negdje oko desetine sarajevskih Jevreja bili Isaci, nešto nisam bio ubijeđen da je to najspretniji način da se počne učiti govorni hebrejski. Uz to, kako tvorac rečenog udžbenika nije vjerovao u gramatiku, ili je možda pretpostavljao da gramatika sama po sebi postaje jasna kad čovjek jednom nauči da priča, to sam gramatiku sam morao dedukcijom da izvodim iz teksta. Upoređujući hebrejski original i naš prevod Biblije izvodio sam gramatičke zaključke tipa: *Aha, znači za prošlo vrijeme se koriste sufiksi, a za buduće prefiksi, i slično.* Jedne godine kad sam tako sjedio na klupi u Zaostrogu, u februaru, kad u tom našem primorskom gradiću „nema živa roba”, i upoređivao dva teksta, pride mi pokojni fra-Aleksandar Ribičić, tadašnji gvardijan zaostroškog franjevačkog samostana, iznenađen valjda time što neko u Zaostrogu, usred februara, sjedi i čita dvije knjige odjednom, a pri tome je jedna od njih na hebrejskom. Pohvalih mu se kako, u nedostatku ozbiljne gramatike, sam restauriram pravila jezika iz svetopisamskog teksta, da bi mi on ponudio da mi pokloni udžbenik po kom je on svojevaktile učio hebrejski, na katoličkoj bogosloviji. Tako sam došao u posjed *Rudimenta linguae hebraicae*. Jest da je ta hebrejska gramatika bila na latinskom, ali nećemo biti sitničavi. Ionako sam, putem ladina, lako kapirao latinski.

Pitanje je koliko bi dugo trajalo moje savladavanje hebrejskog da ne bi pokojnog fra-Aleksandra.

Islamskih uticaja što se tiče, mogao bih se prisjetiti pregršti der-sova rahmetli Fejzulaha Hadžibajrića, šejha kaderijske tekije na Vrbanjuši, poznatijeg u sarajevskim sufijskim krugovima kao Fejzibaba, koji su tada ostavili na mene veliki uticaj. Ipak, više je uticaja imao na mene semitsko-fatalistički optimizam teta-Nure, naše komšinice, koja je mojoj ujni Mariji čuvala djecu. Kad sam, neposredno prije nego što je trebalo da pođem na odsluženje vojnog roka u JNA, pao s prozora i slomio i jabučicu i karličnu kost, usred glasne rasprave moje porodice i prijatelja (koja se kretala od pitanja kako sam mogao biti toliko smotan do pitanja hoću li ostati bogalj), u bolničku sobu je stupila teta-Nura, i pogledavši moju nogu sa utezima, na ekstenziji, konstatovala: *Ovo ste neđe vel'ku sadaku dali.* Zahvaljujući tom lomu, ja na kraju nisam služio vojsku, fakultet sam upisao ranije i završio ga neposredno pred rat. Da sam služio vojsku, i da me je rat zatekao na trećoj godini fakulteta, moj život bi krenuo sasvim drugim tokom. Stvarno smo neđe vel'ku sadaku dali. Ja se otad trudim da redovno sprovodim teta-Nurin poučak, a sadaku najčešće dajem, kao što sam naučio od pokojnih prota-Žarke, prota-Slobodana i fra-Aleksandra, u knjigama.

Be i Ha & K und K

Dobijem ja stipendiju za jednosemestralne studije međunarodnog prava na Karl Franzens Univerzitetu u Gracu. Član komisije koja je odlučivala o dodjeljivanju stipendija, a koji me je nazvao da mi saopšti da sam istu dobio, ponudi se i da mi pomogne u „rješavanju stambenog pitanja” za vrijeme boravka na studijama. Naime, imao je prijatelja koji je iznajmljivao stan u neposrednoj blizini univerziteta. U trosobnom stanu trenutno je boravio samo jedan student – a vlasnik stana bi i inače preferirao da u stanu ne budu više od dva studenta – jer, u protivnom, stan polako počinje da liči na studentski dom. Pristajem, na neviđeno. Poslije par dana stižem u Grac vozom. Na željezničkoj stanici me dočekuje asistent profesora međunarodnog prava. Odbacuje me do stana gdje se upoznajem sa vonung-kolegom Volfgangom. *Prvi Austrijanac, pa Volfgang*, pomislih – *Bože, baš su predvidivi*. Nisam ni znao koliko sam bio u pravu. Stan velik, čist i uredan, sa visokim plafonima, friško okrećen – sve u svemu nisam se prevario. Cimer – sasvim pristojan momak. Krenem sa asistentom na fakultet, kako bismo završili sve formalnosti oko upisa. Po povratku sa faksa Volfgang me vodi po stanu da me upozna s funkcionisanjem istog. Razgovaramo na engleskom. Prilazimo šporetu i Volfgang mi objašnjava da na *ovome* (kao ni ja – nije znao reći šporet ne engleskom) *ne možemo...* Iskoristih priliku da upotrebim jednu od rijetkih njemačkih riječi koje sam znao – pa umetnuh: *šparhet*.

- *Du sprichst Deutch* – obradova se Volfi.
- *Ne, ne* – požurih da ga uvjerim – *riječ-dvije* – *ali jezik ne znam*.
- *OK* – nastavi Volfi na engleskom, *na šporetu ne smiješ nikada uključiti sve četiri... ove...*

Očigledno ponovo mu je nedostajala engleska riječ. Ne mogu ga kriviti. Ni sam nisam znao kako se kaže ringla na engleskom. Ne znam ni sad, ako ćemo pravo.

- *Ringlen* – rekoh, nadajući se da se na njemačkom tako pravi množina naše riječi ringla.
- *Aber, Du sprichst Deutch* – insistirao je Volfi, već sumnjajući u vjerodostojnost moje tvrdnje da ne govorim njemački. *Ne treba da se stidiš. Samo ti govori s greškama. Svi na početku griješe.*
- *Čovječe, nikad nisam učio njemački, ne znam jezik, tek po koju riječ* – uporno sam mu objašnjavao.
- *Aha, pa kako onda znaš reći špahret i ringlen. Ja engleski učim deset godina, pa još nisam došao do tih riječi.*
- *Ne kapiraš* – počeh mu strpljivo objašnjavati – *Austrija nikad nije bila pod engleskom okupacijom. Bosna pod vašom jeste.*

Volfiju se nije sviđelo što je bio okupator, pa pređe preko moje opaske i nastavi sa pojašnjavanjima vezanim za zajedničko korišćenje stana:

- *Ako slučajno uključiš sve četiri ringlen* (ovde me značajno pogleda) *u isto vrijeme, iskočiće ti ovo* – reče mi, vodeći me u hodnik da mi pokaže još jednu stvar čiji engleski naziv nije znao.
- *Ziherer* – uskočih, sad već pomalo uživajući u zbunjivanju sustanara.
- *Otkud, molim te znaš riječ ziherer ako ne znaš njemački?*
- *I kod nas stariji koriste tu njemačku riječ...*
- *Ako ti iskoči ziherer* – nastavi Volfi, smijući se našem njemgleskom – *onda uzmeš ovo...*
- *Šrafnciger* – priskočih ponosno.
- *Da, dakle ako uključiš sve četiri ringlen na špahretu* – *pa ti iskoči ziherer* – *uzmi šrafnciger i riješi problem* – izdeklamova Volfi rečenicu u kojoj su gotovo sve imenice bile njemačke.

U tom trenutku u stan stupi vlasnica stana, u želji da se upozna sa novim stanarom. *Griß Gott* – pozdravi me, pa izruči na mene još naramak njemačkih riječi. Ja naravno nisam imao pojma šta mi govori – pa Volfi crče od smijeha. *On*, potrudi se Volfi da pojasni gazdarici, *ne govori njemački* – *iako zna reći na njemačkom sve ono što ja ne znam na engleskom* – no, ni ja ni on ne stekosmo dojam da je gazdarica razumjela šta je Volfi imao na umu. Predosmo na engleski, jezik novih okupatora. Gazdarica je imala divnog eskimskog psa, pa je htjela nekako da mi objasni da su to psi koji na Sjevernom Polu vuku sanke. Mala prepreka koja se ispriječila između nje i njenog

htjenja sastojala se u činjenici da se nije mogla baš najbolje sjetiti kako se na engleskom kažu sanke – pa zamuca u pola rečenice:

- *To su psi koji vuku... koji vuku...*
- *Rodel* – priskočih joj u pomoć, pretpostavljajući da je i termin rodle u moju mahalalu stigao odavde.

Kao što to već biva, Volfi, koji se do maloprije ni sam nije mogao čudom načuditi mom parcijalnom poznavanju njemačkog, sad ga stade objašnjavati gazdarici kao nešto što se samo po sebi podrazumijeva.

Sve novo je čudno, samo dok se ne pojavi neko ko haviza manje nego mi.

Po šumama i gorama naše zemlje, po Bosne?

Ako je tolerancija trpeljivost prema drugom i drugačijem, onda i nije čudo što je na Balkanu i nema previše, kad kod nas i nema drugih, a još manje drugačijih. Sve smo to mi, i svi smo isti, barem što se tiče spremnosti da pustimo nekog da, ne daj Bože, bude ne-mi.

Svako ko je ijednom zakasnio na voz na Balkanu, pa se zadržo sat-dva duže nego što je planirao, već je morao čuti kako naši Srbi i naši Hrvati misle da su naši Bošnjaci poturčeni Srbi ili Hrvati, dok naši Bošnjaci misle da su naši bosanski Srbi samo posrbljeni bosanski pravoslavci, a naši bosanski Hrvati tek pohrvaćeni bosanski katolici. Kod nas čak i oni koji su ništa po nacionalnosti tvrde da su i svi drugi ništa koji se prave da su nešta...

Ne dajte mi lagat, al jednom sam prisustvovo upravo takoj jednoj sceni u kojoj je, u osvit prvih demonkratskih izbora, jedna naša ekskomunistkinja muslimanskog porijekla (da ne bi fasovo batina zvaću je Dženana, a ne nako kako su je zvali babo i majka) objašnjavala jednoj našoj Hrvatici/katolkinji komunističke provincije (nek se zove, nek se zove, što rekli oni iz *Partizanske eskadrile*, Katica), udatoj za jednog našeg Jugoslovena srpskog porijekla (recmo Nenada), koji je, pored nekoliko živih spavaćih soba, malo prilogo u dnevnom boravku, dok mu one malo truse poviš glave.

Razgovor je teko otprilike vako:

Dženana: *Pa nije, pa jel', ipak sam ja Muslimanka.*

Katica: (potvrдно klima glavom, u znak potpunog neslaganja, košto samo kod nas žene znaju).

Nenad: (izasna, neprikriveno nesaglasno) *Kako s ti muslimanka, majke ti?*

Dženana: (blago iznervirano) *Kako, kako? Fino, brate!*

Nenad: (još iznerviranije) *Ideš ti u džamiju?*

Dženana: (reznirano) *Nejdem, al...*

Nenad: (još namćorastije) *Postiš li?*

Dženana: *Ma, ne postim, joj njega, ali sam svedno Muslimanka...*

Nenad: *Što onda ja nisam musliman?*

Dženana: *Kako š ti, Nenad, bit Musliman?*

Nenad: *Pa isto kojiti, nejdem u džamiju, ne postim... Znači, musliman!*

Dženana: *Jo što i ti moš bezze. Šta ja, ko Dženana, mogu bit neg Muslimanka?*

Nenad: *Ništa, brate, isto ko i ja!*

Katica: (blago zlonamjerno, nikad nisam skonto prema kome) *Jel ti to ništa s velikim, il s malim en?*

Ukratko, nije u prirodi našeg čoecka (a počesto ni žene), da pus-ti nekog da bude nešta drugo. Ta uskogrudost je, u neku ruku, i naj-ljepši dokaz naše širine, svi su nam mi. Samo da nekog ufatimo da je pošo bit nešta drugo.

Nije prošlo malo, a ista ova postavka, uz dodatak Katicinog brata Joze i još raznog našeg svijeta, našla se na proslavi Jozinog rodendana. Će? Kod njega kući. Budući jugoslovenski građanski rat tek se polako zahuktavao, pa su svi zašutili kad je iza crtanog počeo Dnevnik. Spiker je najavio nekog dopisnika koji je, negdje, u nekom bosanskom manjem gradu, intervjuisao neke roditelje, nekog osamnaestogodišnjaka, koji su odbijali da pošalju svoju djecu u „srpsku vojsku”.

Neprijatna tišina je zavladala i niko nije znao kako da, po starom čaršijskom običaju „izvrne na šalu”. Jozo, misleći da sumira svačije mišljenje, izbacilo ko iz topa: *Pa, jebga, i jes srpska*. Nekolicina zaklimate glavama, al se Nenadu, iako je po nacionalnosti bio ništa, ipak nije svidlo da napadaju armiju, pa se kočoperno usprotivi ženinom bratu...

Nenad: *Kako je srpska?*

Jozo: *Kako nije?*

Nenad: *Nije nikako!*

Jozo: *Jest skroz!*

Nenad: *Pa što se ne zove se-ne-a, ako je srpska, nego je-ne-a?*

Jozo: *Nije bitno kako se zove, bitno je ko je služi!*

Nenad: *Pa jes je ti služio?*

Jozo: *Bezbel da sam je služio!*

Nenad: *Jah, eto, Jozo, čuveni Srbin.*

Jozo: *Drugo je onda bilo!*

Nenad: *Drugo je bilo zato što ste išli, da sad idete isto bi bilo drugo, vojska je od onog ko ide u nju...*

Da Jozina žena, pravoslavna Crnogorka srpskog opredjeljenja, nije namjerno dopustila da joj slučajno čaša vina ispadne nasred stola, nakon čega je uslijedilo silno izvinjavanje, čišćenje, savjeti, recepti za vađenje flekova: so, hljeb (sredina, isključvo), voda i slično, ovaj je dijalog gluvih mogao nastaviti do ujutru, a čini mi se da i danas njime odjekuju bosanske, odnosno jugoslovenske gore...

Poslanica o tajnama

(i još tajnija poslanica o lažima)

ili

RaMBaM i kabala

(anegdota iz ješiva-života)

RaMBaM (uvriježena hebrejska skraćenica imena Rabenu Moše ben Majmon, naš učitelj Mojsije, sin Majmonov), na Istoku (uključujući i Magreb, što znači zapad) poznatiji kao Musa aben Majmun aben 'Abd-Allah, ili kratko: Abu 'Imran, a na zapadu (na slovenskom: zahod) po patronimiku: Majmonides, najčuveniji je jevrejski kodifikator svih vremena. Njegova kodifikacija sveukupnog jevrejskog prava, pod naslovom *Mišne Tora* (Vezir Tore) obzobjedila mu je toliku slavu da je do dana današnjeg živa narodna replika na stih iz Pete Knjige Mojsijeve 34:10, kojim Tora proklamuje jedinstvenost fenomena Mojsije, riječima: *Velo kam navi od be-Jisrael, ke-Mošė od be-Jisrael* (Ali ne usta više prorok u Izrailju kao Mojsije), na šta narod replicira riječima: *Mi-Mošė, ad Mošė, lo kam ke-Mošė* (Od Mojsija, pa do Mojsija ne usta niko poput Mojsija). Ova narodna replika na biblijski stih ima i svoju malo zakukuljeniju-zamumuljeniju rabinsku varijantu: *Mi-Mošė Rabenu, ad Rabenu Mošė, lo kam ke-Mošė* (Od Mojsija našeg Učitelja, do našeg Učitelja Mojsija ne usta niko poput Mojsija). U oba slučaja radi se o istom stavu: do RaMBaMa nije se u jevrejskom narodu rodio niko ko bi se po kvalitetu svoje proročke, kako zakonorazumjevateljne tako metafizičke, vizije mogao mjeriti sa Mojsijem. Budući da je RaMBaM u međuvremenu ostao i jedini oko koga se narod usudio da replicira Tori, može se reći da u jevrejskoj narodnoj mašti do dana današnjeg ne postoji niko treći ko bi se mogao pridružiti dvama Mojsijima.

Svojim filozofskim remek djelom, *More anevuhim* (Vodič za bludjelih), RaMBaM je svojevremeno zadao gotovo smrtonosan udarac jevrejskim neoplatonistima, čije je djelovanje smatrao pu-

kom mistifikacijom – i, što je još gore, re-mitologizacijom biblijskog naslijeđa; dakle procesom poništavanja svega postignutog i potpunog vraćanja na džahilijet koji je prethodio davanju Tore. Rabenu Moše je, naime, samu Toru doživljavao prvenstveno kao sredstvo demitologizacije semitske civilizacijske baštine.

Vele da sâm *Sefer a-Zoar* (Knjiga sjaja, osnovni spis španske kabale, jedne posebne škole unutar jevrejskog misticizma) i nije napisan nego kao odgovor na *Vodič* – i to prvenstveno na treći njegov dio koji se bavi svrhom božanskih zapovjedi, u kome RaMBaM ne samo da isključuje mogućnost bilo kakve magijske pozadine biblijskih rituala (tipa stvaranje sila dobra, poništavanje sila zla, učestvovanje u kosmičkim procesima, pristizanje u pomoć božanskom i slično) – nego im (kabalisti teško da mogu da zamisle veću hulu) daje racionalno: sociološko ili psihološko tumačenje, koje ih smiješta uz sam bok sa ostalim zapovjedima čija je društvena korist očigledna. Tvrdnja, i to od strane autoriteta RaMBaMovog formata, da i same ceremonijalne zapovjedi imaju ovosvjetski cilj ozbiljno je uzdrmala temelje njihovog svjetonazora, prijeteci da im sasvim izmakne tlo pod nogama. Presabiranje redova ugroženih platonista potrajalo je stotinjak godina. Tek objavljivanjem *Zoara* kabalisti su zadali ozbiljan protiv-udarac sljedbenicima *Vodiča*, vrativši svojim (mašti podilazećim tumačenjem Tore) pod svoje okrilje široke narodne mase razočarane istorijom – a nesposobne da je mijenjaju. Kanoni počesto predstavljaju kompromis između potpuno usuproćenih pogleda na svijet, pa ni post-talmudski jevrejski kanon nije izuzetak. I danas se u njemu, rame uz rame, nalaze i *Vodič* i *Zoar*, a široke narodne mase i ne znaju da ove dvije škole misli dijeli nepremostivi bezdan.

Kada sam svojevaktilo stigao u jerusalimski Midraš sefaradi (u slobodnom prevodu: Sefardska medresa), još nisam bio znao da su se kabalisti potrudili da „rehabilituju” RaMBaMa. Otkrio mi je to Avraam Ben-Hajon, Izraelac marokanskog porijekla, i moja prva *havruta*, sparing partner u tuči sa rabinskim tekstovima, ponekad nad tekstovima. Avraam je bio stariji od mene, ali me je odabrao za *havrutu*, da bi na meni vježbao svoje misionarske sposobnosti, vjerovatno fasciniran mojim „evropskim” (interesantno je koliko ljudi na Srednjem istoku ne zna da je Jugoslavija Bliski Istok) bekgraun-

dom i (friškostečenim) univerzitetskim obrazovanjem. Ja sam, opet, bio fasciniran Avijevom „autentičnošću“. Premda sa Bliskog Istoka, valjda zbog prevelike blizine Balkana zapadu, tad sam još uvijek bio u zamci evro-orijentalističkih stereotipa, koji Istok posmatraju kroz pregršt, što idealizujućih a što redukcionističkih – ali, zapravo, uvijek fosilizujućih leća (autentičnost, iracionalnost, senzualnost, itd.). Otad je mnogo vode proteklo Jordanom, a još mnogo više Bosnom ili Savom, pa sam i ja već stigao da naučim da:

- a) istočnjaci nisu nužno autentičniji od zapadnjaka, samo zbog toga što se ovi potonji osjećaju neautentično, i da
- b) Maroko (na arapskom Magreb), zapravo znači zapad, te da samim tim marokanski Jevreji nisu nikakvi „istočnjaci“...

Bilo kako bilo, Avraam i ja smo ogromno vrijeme trošili na naše međusobno brušenje. Svakodnevno smo žestoko raspravljali na ideološke teme, nerijetko povišujući glas jedan na drugog, što je počesto drugim ljudima znalo izgledati kao da se svađamo, pa su zastajali da nas posmatraju pitajući se kada će intervencija razvađanja da se nametne kao neophodna. Ruku na srce, mi se i jesmo svađali, u najljepšem smislu te riječi, i bez ikakvih rđavih konotacija. Avraam je redovno branio stavove iznesene u *Zoaru*, a ja one iznešene u *Vodiču*.

- *Ali Rabenu Moše je i sam odustao od tih stavova* – reče mi jedan dan, mrtav ozbiljan.
- *Kako misliš „i sam odustao“?* – upitah, ipak malo zbunjen ovom potpuno novom tvrdnjom.
- *Pa zar ne znaš da je on posljednje dane svog života proveo učeći Kabalu kod učitelja koji su je primili usmenom predajom, i da je pred samu smrt napisao 'Megilat setarim' (Poslanicu o tajnama), u kojoj kaže da je sve ono što je rekao u Vodiču tačno sa pozicija razuma – ali da on uopšte nije znao da postoji tajna predaja, od Mojsija do njegovih dana, u kojoj su otkrivene božanske tajne koje uveliko prevazilaze moći pukog ljudskog uma* – izdeklamova samouvjereno.
- *I ti u to vjeruješ?* – upitah nepotrebno, jer sam već uveliko znao da moj najdraži protivnik u učenju ne samo da je obdaren daleko većom sposobnošću vjerovanja od one koja je meni upala u dio rođenjem – nego i da ima potrebu da vjerovanjem dokazu-

je svoju bogoopredijeljenost. Činilo mu se da je vjerovati samo u trinaest principa vjere premala služba Bogu. Avraam je mogao da vjeruje mnogo više od zahtjevanog minimuma, i svakodnevno je paradirao sa svojim raskošnim talentom za vjerovanje...

– *Evo ti knjiga* – odgovori mi slavodobitno – *pa vidi sam...*

I ne gledajući, on posegnu za jednom od knjiga na stalaži pored koje smo stajali. Bilo mi je jasno da je ovo „saznanje” i za njega bilo novo – jer, da je kojim slučajem raspolagao njime ranije, već bi mi ga bio bacio u lice tokom neke od naših bezbrojnih beskrajnih besomučnih rasprava. Dok sam listao knjižicu, čiji hebrejski nije imao ama baš nikakve veze sa hebrejskim RaMBaMovog vremena (uzgred, Rabenu Moše je sva svoja filozofska djela napisao na arapskom – a na ovom je jeziku vodio i gotovo svu ličnu i javnu korespondenciju), moj prijatelj rezimira dotadašnji razvoj rasprave sljedećim riječima:

- *Otsad, pa nadalje i ubuduće, kad htjedneš da rušiš osnove svijeta, nemoj se pozivati na RaMBaMa...*
- *Ali ovo uopšte nije RaMBaMovo djelo – ustvrđih.*
- *Ma nemoj, a kad sam ti ja rekao da ima kabalista koji tvrde da 'Vodič' uopšte nije RaMBaMovo djelo – ti si se grohotom nasmi-
jao.*
- *Ali zar ti nije jasno da su RaMBamovi sin, unuci, praunuci, čukununci, pračukununci i čukunčukununci nastavili putem 'Vodiča'. Da je RaMBaM k'obajagi došao tobe, niko od njih ne bi ostao aristotelijanac, svi bi postali kabaliste, neoplatonisti. Znaš i sam da su nastavili da budu na busiji i da se bore protiv kabalističkih primjedbi na RaMBaMov račun, odlučno slijedeći njegov put sklada filozofije i Tore...*
- *Mene uopšte ne zanima šta su radili RaMBaMići – nego šta je radio RaMBaM sam.*
- *RaMBaM sam, ako ništa – bar je to jasno, sigurno nije napisao ovu poslanicu!*
- *Dokaži* – odgovori moj prijatelj, sa izrazom blage nezainteresovanosti na licu.
- *I hoću* – odgovorih, skoro se sagnuvši, da pokupim nevidljivu rukavicu.

Došavši kući uzeh jedan od zbornika RaMBaMove prepiske, u kome su se nalazile i fotografije nekih RaMBaMovih autografa, sačuvanih u kairskoj *genizi* (hranilištu neupotrebljivih ili oštećenih rukopisa). Uzeh list hartije pa na njemu limunovim sokom (trik kome nas je naučila baka-Milena, još dok smo se Rafo, Lea i ja igrali vitezova) napisah hebrejskim slovima a arapskim jezikom (živjeli riječnici), podražavajući RaMBaMov jezgroviti i sažeti korespondentivni stil, sljedeće riječi:

Što se tiče tvog pitanja o Megilat Setarim, svakom ko iole poznaje moje djelo jasno je da Megilat Šekarim nije i ne može biti djelo mojih ruku. Uništenje svakog pojedinog primjerka te krivotvorine računace se u sevap svakome ko tu misva u djelo sprovede. Čim prije, tim bolje!

Megilat Šekarim, naravno, znači Poslanica o lažima; *misva* je, kao što je poznato, vjerska obaveza – a cijelo sam pismo još potpisao uobičajenim RaMBaMovim arapskim potpisom: *va-katabb Moše* (napisa Mojsije). Sutradan, protivno običaju, poranih u *ješivu* – i s vrata uručih prijatelju svoje jučerašnje 'otkriće'.

– *Pa ne očekuješ valjda da ovo progutam?* – upita me, još uvijek neopredjeljen između bijesa (ipak je to poigravanje njegovim svetinjama) i smijeha (smiješno je ipak smiješno)... *ovo si ti napisao...*

- *Ne* – odgovorih odlučno, jedva suzdržavajući smijeh – *to je nalaz iz sarajevske genize.*
- *Jest, sigurno* – uslijedi ironičan odgovor.
- *Dokaži da nije* – odgovorih, bacajući mu istu onu nevidljivu rukavicu.
- *Ti si šed* – reče mi, smijući se.
- *Kakvi učitelji takvi učenici* – odgovorih, aludirajući na to da nemam problem sa kabalističkom strategijom, samo sa ideologijom – ali odmah shvatih da sam možda ipak malo pretjerao – jer mi prijatelj okrenu leđa i uđe u biblioteku.

Već za ručkom izgladismo nespornost. On me svečano proglasi utjelovljenjem jeresi – a ja njega dindušmaninom logike. Sutradan sam bio pozvan na razgovor kod direktora ješive, pokojnog Ham Ribi Elijaua Šamule, Alepo Jevrejina iz Egipta, kako je volio da se predstavlja, koji me je zamolio da mu omogućim da kopira *origi-*

nal pronalaska iz sarajevske genize (baš se tako izrazio), kako bi ga poslao nekim prijateljima u Ameriku. Ne htijući da budem optužen za utaju RaMBaMovog posthumnog djela, udovoljih njegovu zahtjevu.

Ortodoksna konzerva

Dok su se Aškenazi tokom devetnaestog vijeka uspješno i poprilično definitivno podijelili na reformne (podvrgnimo Toru modernističkoj reviziji), ortodoksne (odlučno odbacimo modernu) i konzervativne (prihvatimo modernu koliko god možemo i sačuvajmo Toru bar isto toliko); dotle su se orijentalni Jevreji sve do nastanka države Izrael dijelili na tri kategorije propustljivih granica, koje bi se najlakše mogle opisati kao: 1. vjerujući i praktikujući, 2. vjerujući i ako Bog da praktikujući i 3. ako Bog da vjerujući i praktikujući.

Ladino govoreći Sefardi nekadašnjeg Osmanskog Komonvelta, a među njima i bosanski, srpski i makedonski Jevreji, u skladu s njihovim statusom Jevreja sa raskršća kultura, koji su podjednako kod kuće kako u hrišćanskom tako i u islamskom svijetu, već su odavno doživljeni od strane Aškenaza i Mizrahi (Orijentalnih) Jevreja kao najaškenaskiji među Orijeentalcima i najorijentalniji među Aškenazima.

Sljedstveno, sarajevski se Jevreji nisu podijelili na ortodoksne, konzervativne i reformne – ali, u isto vrijeme, njihov odnos prema religiji, koncem 19. i početkom 20. vijeka, nije bio ni onoliko jednodostavan koliko je to uspio da ostane odnos Mizrahi Jevreja, ako ništa – a ono do njihovog uspeća (na hebrejskom se useljavanje u Izrael zove *'alija* – uspeće, a napuštanje Zemlje Svetinje *jerida* – silazak).

O irelevantnosti aškenaske interne podjele za naše Sefarde zorno govore dvije sljedeće anegdote. Prije dobrih tridesetak godina stigla je u sarajevsku jevrejsku opštinu jedna grupa izraelskih turista. Tadašnja glavna sekretarica opštine odvela ih je u sinagogu i ispredavala im uobičajeno predavanje na engleskom. Poslije njenog kratkog ali jezgrovitog izlaganja jedan je Izraelac upita: *Excuse me, is this an Orthodox synagogue?*, na šta mu ona nonšalantno odgovori: *No, this is Jewish synagogue, Orthodox church is across the bridge!*

Sličan lokalni semantički pomak doživio je u Sarajevu i pojam konzervativni Jevreji. Prilikom jedne od mojih prvih poslijeratnih posjeta sarajevskoj jevrejskoj opštini izljubi se i izupita sa mnom žena za koju bih se mogao zakleti da je nikad prije toga vidio nisam. Kad je rečena napustila prostoriju, ne mogoh da se suzdržim, pa upitah jednog od starih članova:

- *Ko je ova, ne znam nikako đe da je smjestim.*
- *Kako 'š znať, odgovori mi on, kad je ona konzervativna Jevrejka.*
- *Izgleda da se ovde svašta nešta izdešavalo dok me nije bilo, rekoh mu, ako već i kod nas ima ortodoksnih, konzervativnih i reformnih.*
- *Ma jok, odgovori mi, kod nas imaju samo predratni i konzervativni. Prve znaš od ranije, a konzervativni su ovi što su došli u opštinu tek kad smo počeli dijelit' konzerve.*

Što se neaplikantnosti orijentalnog jevrejskog modela tiče, po kome niko nije protiv vjere, premda su neki (vjerujući, ako Bog da praktikujući) malo izašli iz prakse, a drugima (ako Bog da vjerujući i praktikujući) je i vjera malo poljuljana na kognitivnom, ali ne i na emocionalnom nivou (otud njihova spremnost da se dožive kao „ako Bog da vjerujući“), dubinu jaza između *a la turka* djedova i *a la franka* unuka potkraj austrougarske okupacije BiH najbolje ilustruje sljedeća anegdota. U jevrejstvu postoje dvije vrste propisa, *mideorajta* (propisi koji se pojavljuju u samoj Tori) i *miderabanan* (rabinski propisi). Staro zlatno pravilo djelovanja u slučaju postojanja dviju različitih interpretacija propisa glasi: *Safek mideorajta – lehumra, safek miderabanan – lekula*, ili, u prevodu: U slučaju spora oko Tora propisa ide se po otežavajućoj, a u slučaju spora oko rabinskog propisa ide se po olakšavajućoj interpretaciji. Vele da je početkom novog vijeka jedan unuk došao u sinagogu, po dedu, koji je teško hodao, pa je, kako se čas odužio, odslušao zadnji dio rabinovog mudrovanja. Budući ateista, unuk nije mogao da se uzdrži a da ne kaže rabinu. *Sve je to tačno, sinjor rubi, ako Bog postoji – ali šta ćemo ako Boga uopšte nema.* Stari se rabin zamisli, pa mu reče: *U slučaju spora oko propisa iz Tore, a vjera u Boga je Tora propis, a ne rabinski, ide se po zahtjevnijem mišljenju.* Bio je to odgovor nekoga ko je s obje noge stajao na čvrstom tlu tradicije, nekome ko je već uveliko s obje noge hodio drugim tlima. Ukratko, razgovor gluvih.

Jevrejski pop i Nikola Tesla

Prošlo je otad ihahaj godina. Bilo je to za vrijeme kosovske krize, i putovao sam iz Izraela za Sarajevo, preko Beograda. Tad se, je li kriza ili nije, u Surčinu moralo prijavljivati s koliko deviza je neko ušao u zemlju, kako istu ne bi napustio sa više deviza nego što ih je u nju unio. Ja na ulazu u zemlju nisam prijavio ništa, znajući da ću ono malo crkavice s koliko sam krenuo na put, rasputiti dok si rekao Šema Jisrael. Ali, ne lezi vraže, kad sam se vraćao iz Sarajeva skolesaše me raznorazni opštinari s pregršću molbi da ponesem njihovim najbližim za Izrael „sitnicu jednu”: sto dolara sinu koji je diplomirao, dvjesto evra ćerki koja se udala, sto evra tetki koja je napunila 100 godina (pa je ovo vjerovatno zadnja prilika da joj se nešto pokloni, ne bi li se ista sjetila pošiljaoca u oporuci, ko on nje u parali poruci), i „što bi rek'o naš narod”: sitnica, po sitnica: gomila. Dobro, sad, nije baš gomila – ali jeste pristojna svotica. Svedno, nisam rečenoj svotici pridavao neke veće važnosti, ravnajući se po balkanskom simbolu vjere: *Neće baš mene, od tolikog svijeta*, priupitati na aerodromu za džuzdan junački. I tako, taman da predam pasoš na carinskoj kontroli, kad pitanje iz vedra neba: *Šta imate od stranih sredstava ulaganja?* Dok sam polako sam sebi prevodio pitanje sa SFRJbirokratskog na ljudski jezik, probah da iz zadnjeg džepa iščeprkam sto dolara (toliko bih mogao da halalim); ali se, po nesreći, jasno vidjelo da bišćem novčanicu iz svežnja sličnih. Carinik me, vrlo pristojno, zamoli da stupim u jednu skrajnutu prostoriju i izvadim sve što imam u džepovima. Ku' ću, šta ću, izvadim tih parsto dolara i parsto evra i stavim ih na sto.

- *Šta je ovo?* – upita me.
- *Znate, ja sam rabin*, počeh da se pravdam, *pa su me neki opštinari zamolili da ponesem koji dinar njihovoj djeci u Izrael.*
- *Šta je to rabin?* – upita me čovjek, bez traga posprdnosti u pitanju.
- *Jevrejski pop*, odgovorih k'o iz topa.

- *E, to sam uvijek htio nekog vašeg da pitam, nastavi on mrtav ozbiljan, jesu li Jevreji pravoslavni ili katolici?*

Dođoh da mu objasnim kako... no, srećom sjetih se teta-Rikice iz prethodne priče – pa, umjesto da cariniku išta objašnjavam, objasnih sam sebi kako će mi prije Bog oprostiti svjesno navođenje sagovornika na pogrešan, ali poželjan zaključak, nego što bi mi Sarajlije ikad stvarno mogli halaliti zapljenu „stranih sredstava ulaganja”. Ondašnji ja ne bi imao otkud da „izmisli” tolike pare, a i ostalim Sarajlijama je tad dinar bio „ko kuća”. Osvrnuh se po sobičku, tražeći sredstvo spasenja, i na svoju veliku radost vidjeh na stočiću sa strane kompjuter i ekran (oni birvaktilski, mašala ekrani).

- *Je li mogu da vam pokažem nešto?, upitah ga.*

Carinik mi klimnu glavom, i ja odmah upisah u Gugl sintagmu *Orthodox Jews*. Naravno, pojavi se par hiljada hitova, i mom se dobrom cariniku, k'o na dugme, lice ozari...

- *Znao sam, kaže, pravoslavni... pa ja, zato vas i mrze toliko...*

Ja sam samo klimao glavom, čekajući konačnu presudu, kojoj nije dugo trebalo: *Ajte, pokupite te pare, i nemojte da vam se opet desi.*

- *Neće, obećah mu čvrsto, zahvaljujući se bratski, a u sebi dododoh: ako Bogda.*

Ostavi broj, vezano za izabranje

Jevrejstvo je slično BiH. Kao što se za BiH u SFRJ govorilo da nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, ni jevrejska (ovo četvrto se nije za prave govorilo, a trebalo je), nego je i srpska, i hrvatska, i muslimanska i jevrejska (valjda jeste, majku mu, poslije evo punih 450 godina jevrejskog prisustva u istoj); tako ni J/jevrejstvo nije ni nacija (ne žive svi Jevreji u Izraelu, kao jedan politički entitet), ni vjera (nereligiozni Jevreji nisu vjernici, ali jesu Jevreji), ni etnos (različite grupe unutar Jevrejstva imaju različita etnička porijekla, ne postoji jedno zajedničko, otud crni Jevreji u Etiopiji, riđi i plavi na sjeveru, latino-tip na mediteranu i jos preplanuliji na Orijentu); nego i nacija i vjera i etnos (pravilnije: etnosi).

Jevrejstvo već dvije hiljade i parsto godina nema pomazanog cara (na hebrejskom: *meleh amašijah*, car-pomazanik, mesijanski car), već dvije hiljade godina nema prvosveštenika (*koen gadol*, ili *koen amašijah*, veliki sveštenik ili pomazani sveštenik), već preko hiljadu godina nema *Sanedrina* (Vrhovni sud, rabinski vasseljski sabor). Ukratko, ne postoji ni jedna institucija na svijetu koja bi mogla ponuditi „zvaničnu” interpretaciju judaizma. Sam Izrael ima dva glavna rabina, sefardskog i aškenaskog. Većina ultraortodoksnih u Izraelu ne benda ni jednog ni drugog, tako da ispadne da su oni autoritet samo tradicionalnim i sekularnim, a nikako rigoroznijim vjernicima. Tradicionalni, međutim taj autoritet doživljavaju simbolično, a nereligiozni nacionalno (šta god to značilo, a najčešće praktično ne znači ništa). Ukratko, *pesakim*, fetve glavnih rabina Izraela obavezuju samo institucije sekularne države, dok se vjernici za *alahičku*, vjerozakonsku, uputu obraćaju tradicionalnim autoritetima. Svaka etnička ili ideološka grupa, naravno, svojim duhovnim vođama. U dijaspori, s druge strane, oba glavna rabina zajedno i svaki ponaosob nemaju ama baš nikakve ingerencije. Svaka jevrejska zajednica je univerzum za sebe. Sama bira i sama razrješava svoje rabine. Negdje su, kao na Balkanu, zajednice uređene na nivou

država, negdje na nivou pokreta (SAD) – ali, svedno, i u Americi svaka pojedina reformna, ortodokсна ili konzervativna zajednica je „država za sebe” u sklopu svog „saveza federalnih jedinica” i svaka sama postavlja i razriješava svoje rabine. U ultraortodoksnom svijetu postoje vjerski lideri koji obično ne obnašaju funkciju rabina određene zajednice, nego su neprikosnoveni autoriteti za sve zajednice određene struje u ultraortodoksiji. Moderni ortodoksi zebru od živih autoriteta većih od života, i nemaju ih; a konzervativni i reformni ih nikad nisu ni imali. Šta onda, u nedostatku institucija i „zvanične” interpretacije Jevreje čini Jevrejima? Svijest o zajedničkom identitetu? Zajednička kultura? Istorijsko sjećanje? Zajednički interes? Transcendentalna sila? Antisemitizam? Svako pomalo, a nijedno potpuno.

Antisemiti uživaju da nabijaju Jevrejima na nos ideju o izabranom narodu. Jevrejski cinici odgovaraju: izabranom? Izabranom da pati! Većina Jevreja ima ambivalentan odnos prema samoj ideji izabranja. Ponekad doživljavaju od nje metafizičku erekciju, a ponekad je doživljavaju kao hendikep i prepreku na putu ka „normalizaciji” jer, eto, ostali su narodi baš normalni. Većina Jevreja većinu vremena ne razmišlja o toj ideji. Kad razmišljaju, obično ne smisle ništa konkretno.

Neki dan sam prisustvovao jednoj interesantnoj raspravi na tu temu. Gdje drugo, ako ne na jednoj jerusalimskoj autobuskoj stanici? Neki srednjovječni muškarac je nedolazak autobusa na vrijeme prokomentarisao riječima: *Izabrani narod koji nije u stanju autobusku kompaniju da vodi. Kažem vam, Švajcarci su izabrani narod.* Jedan starac odmah uskoči posprdno: *Po te pare su Nijemci izabrani narod, njima vozovi ne kasne ni u Aušvic.* Na pomen Aušvica, jedna žena napravi sintezu obiju dotaknutih tema, kazavši: *Izabrani narod... izabrani za Aušvic. Da patimo. Da nas ubijaju.* Jedan hevi metal tinejdžer reče prostački (tako tinejdžeri, valjda, otimaju komad po komad vlastite suverenosti od koje grade svoj status odraslih): *Da se nisu kurčili da su izabrani, ne bi ni bilo Aušvica.* Bože dragi, pomislih, da li u svim zemljama kašnjenje autobusa izaziva rezimiranje misije nacije...

Uto, jedan deka pomilova onog tinejdžera po glavi, rukom na kojoj se jasno vidio utetoviran broj. Pogledah starca u oči. Nije mi se činilo da ga je pogodilo što mu je unuk upravo optužio Jevreje za izazivanje Holokausta. Upravo suprotno, dojmio me se kao neko ko u tom momentu nije brinuo o sebi, nego o unuku, a za unuka je bilo zdravije (pripisivao sam dedi svoje misli, sve diveći se njegovoj pameti) da u svojoj životnoj dobi misli o Jevrejima kao o sakrivicima, nego kao o apsolutnoj žrtvi. Star muškarac, a altruista, pomislilih, e da sam juče umro...

Jevreji jesu izabrani, uključujući se jedan koji mi je odmah izgledao kao fašista, nizak, isturena brada, glava u dijagonali, a držanje kao da mu je neko drškom od metle uspostavio komunikaciju južni otvor/sjeverni otvor, ukidajući tako i diferencijaciju šta na koji od njih izlazi. Kul-deka ga upita antifašistički: *Vjerujete li vi u Boga? Ne, odgovori Faćo. Pa ko ih je onda izabrao*, upita deka (1:0 za deku, pomislilih). *Istorija*, odgovori Faćo! *Koji ste vi komad budaletine*, dobaci dekina žena, *pa, nije istorija osoba da bira!* (2:0 za dekokakiće pomislilih). *Možda je Bog mazohista*, reče opet onaj tinejdžer, *pa nas je odabrao da nikad ne ostvarimo misiju, a da On može da pati i kuka. Možda je Bog sadista*, reče jedna žena koju mi ne bi bilo teško zamisliti kao sado partnera u BSDM (ili barem kukold odnosu), *pa nas je odabrao da bi mogao da nas kažnjava kad ne uspijemo! A otkud vama da nismo uspjeli, ili da ne uspijevamo*, iznervira se opet superbaka. *Ako Boga ima* (ovde pogledom posra fašistu), *i ako nas je izabrao, a nije sadista* (ovde pogledom spuca šakom u čelo sadistkinju) *i nije mazohista* (ovde pogledom pomilova unuka), *onda nas je možda izabrao da budemo to što jesmo. A šta bi to bilo?*, zagraktaše s raznih strana. Uto stiže autobus i pitanje izabranja opet ostade neriješeno, jer su skoro svi učesnici rasprave preferirali da se, umjesto nastavka iste, izderu na vozača.

Nisam htio da ostanem bez ove priče, pa sjedoh preko puta superbake, superdeke i njihovog hevi metal unuka. *Ne završiste*, rekoh im, *što nas je Bog izabrao*.

- *Slušaj, sine, deka će. Kad čovjek hoće da jede supu, on mahinalno odabere kašiku, od svog escajga. Kad hoće da jede šniclu, odabere nož i viljušku. Ne da bi kašika bila odabrana kašika, ili nož i viljuška.*

- *Nego, upitah?*
- *Nego... funkcionalno.*
- *Ukratko, dobaci mi kratkofitiljna baka, kojoj je očigledno trebala pažnja svog muža za sebe, Bog nas je odabrao da primimo i sačuvamo Toru.*
- *Da je htio da je silom namećemo drugima, upetlja se superdeka, odabrao bi Nijemce.*
- *Da je htio da je razvodnimo, da se više na njoj zaradi, k'o na vinu, preuze riječ baka, odabrao bi Grke ili Italijane.*
- *Da je htio, da objave nestane, odabrao bi Atlantidane, uključi se i tinejdžer, koji je sad opet zvučao kao voljeno dijete, a ne kao buntovni hevi metalac.*
- *Ne pitam šta nije htio, sad se ja iznervirah. Pitam šta jeste htio!*
- *Pa... ovo, pogledaše me kao maloumnika.*
- *Da postoji objava koja se usaglašenom interpretacijom ne može obezvrijediti, na koju niko nema monopol, i cijeli narod joj je čuvar, odgovori mi deka.*
- *I pri tome su je još podijelili sa svima, bez da se u tom dijeljenju sami izgube, dodade baka.*
- *Ili da izgube original, dobaci deka.*
- *Ma znam, meni je to anarhija, odgovorih.*
- *Teoanarhija, ispravi me baka.*
- *Bako, je li Bog stvarno anarhista, upita unuk, otkrivajući iznenađujuća nova ugađanja na metafiziku.*
- *Da, odgovori mu deda, sugestivno, vrlo sređen i studiozan anarhista.*
- *Kako anarhista može biti sređen i studiozan?, upitah.*
- *Što, prekide me baka, trpeljiva i neironična kao i dosad, da ne misliš možda da je Bog šlampavi diktator, koji je svijet zamislio kao konclogor, samo mu nije pošlo za rukom.*
- *Ne znam šta da mislim, rekoj joj, em sam fulio stanicu zbog vas, em sam fulio i poentu priče.*

To kazah, pa iskočih iz autobusa, nek sad oni malo misle koju poentu i koje priče.

Zajednica koja ima ovakvu starost ne treba da se brine za svoju budućnost

U ovo doba diktature mladosti, u kome se svi trude da izgledaju mlađima nego što jesu – jer, ako bi se neko, ne daj Bože, obukao u skladu sa svojim godinama, unuci bi mogli da počnu da govore s njim glasnije (starcu su gluvi) i polako (starcu ne kopčaju) – ne bi bilo loše kad bismo držali na umu da je gipkost duha mnogo ubjedljiviji znak mladosti, nego li pocijepani džins ili minduša u uhu. Prisustvovao sam prije neki dan nekoj internacionalnoj rabinskoj konferenciji na kojoj su predstavnici različitih jevrejskih denominacija koje razgovaraju jedna s drugom (iako ultraortodoksi, recimo, više vole da razgovaraju sami sa sobom) diskutovali o različitim pitanjima koja potresaju savremeno jevrejsko pravo i teologiju. Malobrojni tradicionalni sefardski, mnogobrojni aškenaski (što reformni, što konzervativni, što moderni ortodoksni) i pokojni Mizrahi ili orijentalno-jevrejski (tradicionalni i neo-ortodoksni) rabi-proveli su par dana u stalnoj raspravi.

Jednu od najvećih bura izazvao je referat jednog konzervativnog rabina koji je, između ostalog, ustvrdio kako, od trenutka kad je utvrđeno da homoseksualnost nije stvar izbora nego genetske predodređenosti, judaizam ne može da nastavi da se ponaša kao da se ništa nije desilo. Jedan moderni ortodoksn rabin mu je odvratio da je uputa iz Treće Knjige Mojsijeve 20:13, koja predviđa kapitalnu kaznu za akt muške homoseksualnosti, vječna i nepromjenljiva, te da novo poimanje uzroka homoseksualnosti ne mijenja ništa na stvari.

- *Ali, odvrati mu referent, kako Bog može da zabrani nekome da bude nešto što taj neko jeste rođenjem, a ne svojom voljom?*
- *Jednako onako kako je zabranio nekome ko ima urođeni poriv da spava sa svakom ženom koja se miče, da djeluje u skladu sa svojim nagonom, odgovori mu moderni ortodoks i nastavi: Tora se ne bavi nagonima nego djelima. Nagoni nisu kontrolabl, ali akcije*

jesu. Evo, ja sad imam nagon da ti zveknem šamar, zbog tvojih stavova, ali je to zabranjeno, pa se uzdržavam. Šamar, a ne nagon.

- Da, ali osoba koja ima nagon da spava sa svakom ženom koja se miče, može bar djelimično da se ostvari seksualno s vjenčanom ženom, a tradicionalna alaha onemogućava homoseksualcima bilo kakvo samoostvarenje – umješa se u raspravu sada jedan reformni rabin.
- Šta mu fali da i on ima djecu s vjenčanom ženom, odgovori na repliku jedan orijentalni rabin, ni prvi, ni zadnji. Izgleda da se na Srednjem Istoku to tako rješava.

U jednom magnovenju, diže se jedan od posljednjih sefardskih rabina stare škole, devedesetineštogodišnjak rođen u Solunu, pa na iznenađenje svih reče:

- *Insistiranje na starom čitanju unatoč novim činjenicama je daleko opasnije nego što smo spremni da budemo svjesni. Ako je homoseksualnost stvarno genetski uslovljena, onda bi božansko sankcionisanje iste za bilo kog savremenog čovjeka vaspitanog u ideji božanske pravde bilo samo još jedan „dokaz” da Tora nije božanskog porijekla, nego ljudska umotvorina. Bog bi valjda znao šta je urođeno i kao takvo nezabranjivo, a šta stvar izbora, i kao takvo kažnjivo.*
- *Naš zadatak nije da prilagodimo Toru vremenu, nego pokoljenje Tori, skoči jedan neo-ortodokсни orijentalni rabin.*
- *Naš zadatak je da shvatimo Toru u skladu sa znanjem našeg vremena, a ne u skladu sa znanjima nekog drugog vremena. Da je trebalo da se baviš nekim drugim vremenom, vjeruj mi da bi se u tom vremenu i rodio, odvrati mu starac.*
- *Ali... kako bi to, haham, uskladio Tora odredbu po kojoj i aktivnom i pasivnom sudioniku analnog seksa, u Tora državi koja danas ne postoji, sljeduje smrtna kazna, sa savremenim poimanjem homoseksualnosti?, upita ga orijentalni rabin.*
- *Da li se, po Tori, ovdje radi o smrtnoj kazni koja se primjenjuje bez suda i bez svjedoka, odgovori starina protivpitanjem.*
- *Ne!*
- *A, kad si ti zadnji put prisustvovao odnosu dvojice muškaraca, da bi mogao da o njemu svjedočiš?*
- ...

- *Nikad, je li tako? Ako su oba partnera vlastitom voljom učestvovala u aktu, u svoja četiri zida, obično to niko drugi i ne zna. Problem je, dakle, ako to rade javno!*
- *Ali, prekide ponovo orijentalni rabin sefardskog, Tora kaže i da će sam Bog, ako se takav prestup desi bez svjedoka i zemaljskog suda, sam da istrijebi vinovnike, kao što je doslovce rečeno i za mnoge druge tajne grijeha, poput, recimo, Druga Knjiga Mojsijeva 12:19 – tajne jedenja kvasne hrane u toku praznika Pesah, ili Treća Knjiga Mojsijeva 7: 27 – jedenja mesa iz koga nije odstranjena krv, ili Četvrta Knjiga Mojsijeva 19: 20 – posjeta Hramu od strane osoba koje je dodir sa nečijom smrću onečistio, a koje se nisu obredno očistile itd...*
- *U Božije se hesabe, odgovori mu Solunac, svakako ne možemo petljati, sve i da hoćemo. Na ovom svijetu nešto ne vidimo da ih istrebljuje, a drugi svakako ne uređujemo mi, i niko se još nije vratio da kaže ima li koji kulualegri, duperadosnik, i gore. Dotad, mi kao zajednica, izgleda, imamo relativno jednostavan zadatak, a to je da, kad postoji Tora-država, sankcionišemo javni homoseksualni čin. Sve što je manje ili na bilo koji način drukčije od toga nije naša nadležnost, a sudeći po nauci lako bi moglo biti i protivpravno prekoračenje ovlasti, zaključiti starac otmeno, pokazavši da duh ne mora biti star koliko i tijelo.*

Šatro virtuelni odnosi

Nema dana da nisam izložen sistematskoj ili sporadičnoj paljbi iz arsenala starosvjetskog korporalnog fundamentalizma (vjera da komunikacija između dvoje ili više ljudi da bi bila „autentična” mora da se desi u ograničenom prostoru u kome bi istovremeno prisustvo njihovih tjelesa moglo da urodi fizičkim kontaktom, premda isti, vele teoretičari tradicionalne i „jedine prave i spasavajuće” komunikacije uopšte nije neophodan). Ukratko, da bi komunikacija bila prava pravcata komunikacija, dostojna svog svetog imena, vele naše prostorovehabije, dvoje ljudi ne moraju da se diraju, ali moraju da mogu da se diraju. U protivnom to nije prava komunikacija. I, da... oni neizostavno moraju da razgovaraju usmeno izrečenom rječju a nikako pisanom, makar ona bila formulisana odmah i na licu mjesta. Ukratko: samo usta – ništa prsti, samo govor – ništa pismo.

Ohrabren tim svakodnevnim pričama o tome kako ljudi na Fejsbuku nisu pravi ljudi, kako njihove komunikacije nisu prave komunikacije, a već od ranije s poprilično poljuljanim entuzijazmom za ulaganje vremena i živaca u stvarne ljude i odnose, pohitam da otvorim na Fejsbuku virtuelnu *ješivu*, u kojoj bih se konačno mogao socijalizovati u mjeri koja bi osobenjaku poput mene bila dovoljna. Zamisli ljepote, imaš kontakt, a niko te ne opterećuje svojim kompleksima, i nema potrebe za politikom! Bestjelesna komunikacija umova, sušti razbor neopterećen dosadnom ljudskom tjelesnošću.

Što zbog činjenice da na prostoru cijele Jugoslavije, *nuhata Eden*, neka bi počivala u Edenu, od Holokausta naovamo nema ni jedne jedine prave *ješive* (najveća ješiva u cijeloj Kraljevini Jugoslaviji djelovala je, naravno, u Sarajevu, a njena zgrada i dan-danas stoji u Šaloma Albaharija ulici, u neposrednoj blizini Tempła, još uvijek najveće sefardske sinagoge u Evropi), a što zbog činjenice da

ionako svi stalno vise na Fejsbuku, članstvo naših opština potrči da se „upiše” u ješivu *Kol Saraj* u nemalom broju. Ime ješive, *Kol Saraj* ima dvostruko značenje: Glas Sarajeva (na Ladinu se Sarajevo zove *Saraj*, a riječ *kol* na hebrejskom znači glas), ali i glas Saraje (prvo ime Avramove žene, prije no što je njegovo ime Bog promijenio u Avraham, a njeno u Sara). Ovo dvoznačno ime ukazuje na dvije bitne karakteristike ovog virtuelnog učilišta: rodna ravnopravnost (nije li sam Gospod Bog, sudeći po Prvoj Knjizi Mojsijevoj 21:11, rekao Avramu: *Sve što ti rekne Sara, poslušaj njen glas*) i nastavak tradicije sarajevocentričnosti južnoslovenskog Jevrejstva. Naime, mnogo prije rokenrola, filma i neoprimitivizma (što su sve friške pojave), Sarajevo je dobrih dvjestotinjak godina imalo primat i nad Beogradom i nad Zagrebom (o manjim gradovima slovenskog juga da i ne govorim) u svemu što se tiče jevrejske učenosti. Ješiva koju je hiljadu sedamsto šezdeset i neke podigao u Sarajevu bosanski *hahambaši*, Ham Ribi David ben Jaakov Pardo, pretvorila je Sarajevo iz jednog od mnogih dotadašnjih sjevernobalkanskih satelita solunske ješive u centar jevrejskog učenja u ovom dijelu svijeta. U narednih dvjesto godina većina splitskih, dubrovačkih i beogradskih rabina biće ili svršenici sarajevske ješive ili učenici njenih svršenika. Tako je Sarajevo i dobilo počasni naslov Čiku Jerušalajim, ili: Mali Jerusalem.

No, ne lezi vraže, nismo ješivu još ni osnovali, a već u njoj počeše koalicije, paktovi, mali i veliki ratovi, partije, pozicije i opozicije. Ubrzo, pojavi se i potreba i za plebiscitima, javnim glasanjima o prirodi ustanove (javna otvorena, javna zatvorena ili tajna grupa), njenim institucijama (izglasan je i bet din, rabinski sud, kao i statutarna komisija) i slično. Ukratko... politika, kao da se, *lonđi di muzotrus*, radi o stvarnim ljudima i, *il Djo muz gvardi*, o stvarnim odnosima.

U jeku jedne od rasprava nisam mogao da se suzdržim a da članstvu ne uputim sljedeći apel: *Dragi članovi, ne znam zašto nika-ko ne uspijevamo da uspostavimo plitke i površne odnose kakvi bi trebalo da odlikuju ovde odabranu (nenenamjerno) vrstu komunikacije. Zašto su, unatoč činjenici da smo rasuti širom svijeta i da svako od nas ima i „stvarni” život izvan Fejsbukova „četiri zida”, naši odnosi ovako složeni i bremeniti?*

Odgovorila mi je, privatnom porukom, jedna starija žena, iz jedne manje opštine u unutrašnjosti Srbije (iz generacije za koju obično vjerujemo da jedva zna da uđe na Fejsbuk) i to tvrdnjom: *Zato što smo ljudi od krvi i mesa, zato što imamo autentične ljudske emocije i zato što nam je stalo do ove zajednice i njene budućnosti.*

Nažalost, gospođa je izgleda u pravu. Izgleda da ne postoje virtualne zajednice i virtualni odnosi, ma koliko nam iste i isti trebali, kako bismo pobjegli od razočarenja u „stvarnim” zajednicama i odnosima. Svugdje nas, u zasjedi, čekaju pravi ljudi, kojima se treba prilagođavati i s kojima treba sadejstvovati.

Ironiju na stranu, čini se da ne samo da nas tehnološki razvoj nije osakatio u smislu onesposobljavanja za stvarnu komunikaciju nego nas je, upravo, obogotvorio (učinio Bogu sličnijim) svrgavajući s naših ramena ograničenost prostorom. Ubuduće, umjesto da kukamo što naši prijatelji nisu više osuđeni na nas kao robijaši u zatvoru, budimo zahvalni što između dva pogleda na pametni telefon još uvijek misle da smo mi ljepši za gledat', pametniji za slušat' i interesantniji za bit' sa, nego cijeli cjelcati dunjaluk koji im je vazda na dlanu. Nema mnogo komplimenata većih od ovog, ni mnogo osjećanja ljepših od ovog. Dole nadžakbabijet, živila mogućnost stalnog izbora! Izvadimo ruke iz guzice, pa će i naši prijatelji skinuti svoje sa tastature. Danas se ništa ne podrazumijeva samo po sebi, i uopšte nisam siguran da je to loše.

Kreativnost, može... al od petog djeteta

Na fandrejzing putovanjima koja počesto poduzimam za dobrobit Univerzitetskog Centra kojim rukovodim, ja sam uvijek imao samo jedan zahtjev od organizatora, da praznike i Šabate provodim u sefardskim zajednicama. Uz svo poštovanje prema svima, meni – bliskoistočnjaku sa Srednjeg istoka, reformne i konzervativne američko-jevrejske melodije zvuče „neozbiljno”, a ortodokсне su mi opet previše ojkave i melanholične. Nikad mi nije bilo jasno kako svi nisu pretrčali na sefardsku liturgiju, čim su je čuli. Nije što je naša, balkanska, nego, brate, stvarno ima najbolji omjer sevdaha i gospodnjeg straha, težine i lakoće, duhovnosti i svjeto-ukorijenjenosti. Ne dajte mi lagat', potražite na jutjubu – i sve će vam se samo kazat'. No, ne lezi vraže, dok je Društvo američkih prijatelja Ben-Gurion Univerziteta još imalo kakve takve veze sa jednom jedinom zapadno-sefardskom sinagogom u vas-Amerkanijetu, s našim ladinno-špreherskim, k'o biva levantinsko-sefardskim sinagogama nisu imali ama baš nikakvih kontakata. Razlog je jednostavan. Ladinno-govoreći Sefardi se satraše od davanja priloga za univerzitete, taman koliko i ostali Balkanci. Znači, nikoliko. I Sefardi u Americi vole da recikliraju porez-pare, ali ne daju priloge (gluvo bilo) za univerzitete, nego za svoje sinagoge, bolnice, staračke domove, udruženja za pomoć siročadi, mladim bračnim parovima i slično. Osim toga, američki Sefardi vole da daju Bogu, znajući da Bog vraća stostruko. Stoga, oni pomažu ješive i sinagoge po Izraelu, ali ne i univerzitete. No, što ja to vama objašnjavam, kad ni sami niste drukčiji. Pošto je trebalo da držim neko predavanje na Vašington Univerzitetu u Sijetlu, zamolih organizatora putovanja da utanači prisustvo subotnjim bogosluženjima, sa jednom od dviju sefardskih sinagoga u gradu: *Bikur holim* (koju su podigli Sefardi iz turskog grada Tekirda) ili *Ezra besarot* (koju su podigli Sefardi sa Rodosa, a koju njihovi amerikanizovani potomci zovu, po američki, *Ezi bezi*). Čim su se obratili njegovoj zajednici, *hazan* turske

sinagoge, Frenk Varon, inače moj prijatelj sa ješive, te otac žene mog dobrog prijatelja iz Njujorka, pozva i mene i moju trip-planerku kod njega kući na cijeli cjelcati Šabat (Aškenazi sigurno daju više priloga univerzitetima, ali se niko ne može takmičiti sa Sefardima u gostoprimstvu). Potrefilo se da je u isto vrijeme u Sijetlu, na kraju svijeta, ali doslovno, boravila i zajednička prijateljica iz Stambola, Karen Geršon Šarhon, direktorica tamošnjeg centra za osmansko-tursko-sefardsku kuturu i čuvena interpretatorka sefardske muzičke tradicije. I ona je naravno cijeli Šabat provela kod Frenka i Rine, tako da se uskoro cijeli kraj orio osmansko-sefardskim sevdahom i grohotima smijeha. U neka doba Frenk reče da je on kao *bohor*, kao prvorodeni, morao... ne sjećam se već šta, na šta se ja nadovezah pitanjem:

- *Znači, tvoj deda se zvao Efrajim?*
- *Naravno, odgovori Frenk lakonski i krenu da nastavi svoju priču, ali mu moja aškenaska trip-planerka ne dade, nego se okrenu ka meni, pa me upita:*
- *Ti si znao njegovog dedu?*
- *Odakle bih ja mogao znati njegovog dedu?*
- *Pa kako si znao da se zvao Efrajim?*
- *Pa, zato što je Frenk rekao da je prvorodeni sin, kod Sefarda prvorodeni sin uvijek nosi ime očevog oca, drugorođeni sin majčinog, prvorodena ćerka ime očeve majke, a drugorođena ćerka ime majčine majke. Tek s petim djetetom može se bit' i kreativan.*
- *Ali onda bi Frenk trebalo da se zove Efrajim.*
- *Pa moje hebrejsko ime i jeste Efrajim, odgovori joj Frenk.*
- *Ali kako si ti znao, okrenu se trip-planerka ponovo meni, da je Frenkovo hebrejsko ime i ime njegovog dede Efrajim.*
- *Pa, jednostavno, ako se Frenk zove Frenk, a prvorodeni je sin, i samim tim se zove po dedi, a nemoguće je da se njegov deda u Tekirdi, u Turskoj, zvao Frenk, onda to znači da je deda imao hebrejsko ime koje sadrži slova F i R, a ja osim imena Efrajim ne znam ni jedno drugo hebrejsko ime koje zvuči kao Frenk.*
- *Ali Frenk uopšte ne zvuči kao Efrajim, nastavi naša nesefardska prijateljica.*
- *Kako ne zvuči, pa svi su Frenkovi u sefardskim sinagogama Efrajimi, nadoveza se Frenk.*

- *Znači, kod vas se uvijek unaprijed znaju imena prvo dvoje muške i prvo dvoje ženske djece, nastavi ona u nevjerici.*
- *Naravno, odgovori joj Frenkova žena, Rina. Zato se i ja zovem Rina, po mojoj baki Ester.*
- *Kako se neko može zvati Rina, po baki koja se zvala Ester?*
- *Jednostavno, umiješa se sada Karen da joj objasni, njena se baka zvala Ester, ali se vjerovatno i pet njenih prvih rodica zvalo Ester, po zajedničkoj noni. Da bi razlikovali svoje ćerke Estere, jednu od druge, tata Rinine bake, njegovi braća i sestre su svakoj Esteri nekako iskrivili ime, pa je jedna bila Ester, druga Esterika, treća Estreja....*
- *A moja nona je bila Esterina, i tako sam ja postala Esterina – Rina.*
- *Pa zar Rina nije hebrejsko ime?, upita ona ponovo.*
- *Jeste, ali u Izraelu, novohebrejsko, kao i sva ta druga novosklepana imena Erez, čuj molim te ime Kedar, ili još gore Alon – Hrast. Mi ovde u Sijetlu dajemo samo tradicionalna hebrejska imena, kao nekad u Turskoj.*
- *Čekaj, ti iz Jerusalima, a inače iz Sarajeva, objašnjavaš meni Amerikanki kako se morao zvati deda jednog američkog Jevreja koji se zove Frenk, a ti iz Istanbula znaš zašto se jedna američka Jevrejka u Sijetlu zove Rina, kao da se svi znate i iz istog ste sela.*
- *Ali mi jesmo iz istog mjesta, odgovorismo joj u glas. Jerusalem, Sarajevo, Tekirda i Istanbul su bili u istoj državi!*
- *Kojoj?*
- *Osmanskoj!*
- *Ali Osmanskog carstva već odavno nema!*
- *Čudna mi čuda, rekoh, da zaključim, nema ni Jugoslavije, pa sam ja svedno otamo.*

Koja je vjera bolja, al' „objektivno”

Držao sam neki dan predavanje na temu postepenog sazrijevanja ideje o subjektivnosti ličnih uvjerenja, u krilu rabinskog judaizma; s posebnim osvrtom na njene prve pupoljke, poput istoriozofskih pripovjesti u knjizi *Ševet Jeuda* (Judin skiptar), Ham Ribi Jude Aben-Verge.

Prognan iz Španije 1492. godine, zajedno sa oko 200.000 svojih suvjernika, ovaj je mislilac par godina nakon Izgona napisao knjigu koja pokušava da pronikne u fenomen antisemitizma, te vjerske netrpeljivosti uopšte. Putem zgodnih pseudoistorijskih skečeva Aben-Verga vrlo uspješno pravi skicu za portret prosječnog antisemite, ali se dotiče i nezgodnog pitanja eventualnog jevrejskog doprinosa antisemitizmu. Za razliku od uobičajenih rabinskih autističnih reakcija na stradanja, koja se uglavnom svode na ideju da nas Bog da smo bolje držali Šabat, ne bi ovako kaznio, Aben-Vergin pristup naprosto plijeni svojom otvorenošću i vrcavim duhom.

U jednoj od Aben-Verginih epizoda, kralj Pedro, po nagovoru dvorskog filozofa, Meštra Nikolasa, poziva Ribi Judu Šandžija na razgovor i postavlja mu sljedeće škakljivo pitanje: *Koja je vjera bolja, jevrejstvo ili hrišćanstvo?* Rabin spremno odgovara: *Za tebe je, kralju, očigledno bolje hrišćanstvo, jer si obdržavanjem propisa hrišćanstva zadobio božansku milost na osnovu koje vladaš ovim velikim kraljevstvom: a za mene je, opet, bolje jevrejstvo, jer su moji pređi bili robovi u Egiptu, i da ih Gospod nije izveo iz ropstva, rukom krepkom i mišcom podignutom, još bih uvijek i ja, i sinovi moji, i sinovi sinova mojih, robovi bili u Egiptu.* Kralju se odgovor ne dopade pretjerano, te se odluči da pojaśni pitanje: *Nisam te pitao, rabine, koja je vjera bolja iz perspektive primaoca vjere, nego iz perspektive vjera samih po sebi.* Drugim riječima, kralja ne zanima subjektivni pristup vjeri, nego odgovor na pitanje koja je od njih objektivno bolja. Rabin zatraži tri dana da razmisli, više o načinu podnošenja odgovora, nego li o

sadržaju istog; pa trećeg dana dođe kod kralja sav hafifan. Kralju nije promaklo da je rabin malo bihuzur, pa ga upita šta se s njim dešava, na šta mu rabin reče:

- *Ništa me ne pitajte, Vaše Veličanstvo, imamo u opštini jednog draguljara koji je nedavno netragom nestao, a prije no što će otić na taj put, ostavio je dvojici svojih sinova, svakom po dragi kamen, jednom rubin, a drugom smaragd. I sad su njih dvojica došli da me pitaju da li da svaki ostane s kamenom koji je dobio od oca, ili da oba prodaju, a pare podijele popola.*
- *I šta si im ti odgovorio? – kralj će sa zanimanjem.*
- *Ja sam im rekao da se, ako se već ne oslanjaju na mene, oslone na svog oca, koji je, kao pametan čovjek, valjda znao šta radi.*
- *A oni?*
- *Samo što me nisu kamenovali!*
- *Što, pa i ja bi im tačno isto to rek'o!*
- *E pa onda, neka čuju, čestiti kralju, uši tvoje riječi usta tvojih. Sveti, blagosloven neka je, ima dva sina; Jakova i Esava. Jakovu je dao Toru, a Esavu Novi zavjet. I ti sad mene pitaš koja je od tih dviju knjiga bolja. Eto ti Boga koji ih je dao, pa njega pitaj...*

Nisam čestito ni dopričao priču, a jedan od slušalaca skoči na noge lagane s pitanjem da li to onda znači da Judaizam vjeruje da su sve vjere od Boga. *Ne nužno, odgovorih, ali nas priča uči da su Jevreji s vremenom shvatili da je daleko više moguće da svi budu u krivu, nego da svi budu u pravu; a da je za mogućnost da ikad iko bude u pravu jako bitno da se kraljevi odgovore od uplitanja u pitanja vjere i uvjerenja.*

Samo što odgovorih na ovo pitanje, neko (čiji me se žar dojmio kao „neofitski sindrom”) upita slavodobitno:

- *Govoreći o toleranciji... Evo, mi muslimani priznajemo sve jevrejske poslanike... ali vi, ovog našeg jednog nećete da priznate? Zato što nije bio Jevrej, ili iz nekog drugog razloga?*
- *Vi vjerujete u evoluciju Božije objave, odgovorih mu. Znači, prvo je Bog Jevrejima dao DOS (program sa slovima samo), pa hrišćanima Vindous 3.14 (s ikonicama) i na kraju je došao islam, kao Vindous 7. Po islamskoj akidi, oba islamu prethodeća programa su Bogom dana (dženujin), samo što za njih vise nema podrške (saport), jer je firma Divajn softver izdala na tržište novi program bez bagova koji su otkriveni u prethodnim programima. Zato, re-*

cimo, po Omarovom paktu, Jevreji i hrišćani mogu da održavaju postojeće, ali ne mogu da grade nove sinagoge i crkve. Ukinut saport! E sad, jasno je, valjda, da Jevreji ne vjeruju da je Tora zastarjeli i prevaziđeni božanski softver. Upravo suprotno! Jevreji vjeruju u savršenost prve božanske objave. Tora je, po ovom vjerovanju, Vindous 7; a sve potonje objave su božanske taman onoliko koliko na Toru pozivaju i Tori se vraćaju. Utoliko, dakle, iz perspektive tradicionalnog jevrejstva, i hrišćanstvo i islam su piratizovana šerver Tora, u kojoj neke osnovne funkcije rade, dok su druge onemogućene jer se program baš i ne satra od genuinluka. U oba slučaja su, Tori kao osnovnom operativnom sistemu, dodati i potpuno nove akseoris i nove aplikješns (recimo aplikješn „Trojstvo” ili „bezgrešno začéce u hrišćanstvu, ili aplikješn „Prava Tora je falsifikovana, ali umjesto da nju restauriramo, mi ćemo ponuditi jednu novu, šestu Toru”, u islamu), koje dovode do zamrzavanja funkcija izvornog operativnog sistema.

Toliko o tome kako svaki od ova dva sistema vidi sebe i druga dva. E sad, da je Bog htio da Jevreji, hrišćani i muslimani koriste isključivo Vindous 7, Vindous 3.14 ili DOS, On bi to sigurno mogao sam da postigne, bez moje ili bilo čije pomoći. Očigledno se nije ni trudio, čim ovoliko „nije uspio”; a to je, opet, vrlo objašnjivo pretpostavkom da Bog nije Staljin, i da ga najmanje zanima da uspostavi monolitni, jednounmi sistem u kom ne bi bilo konkurencije i takmičenja. Ko se ikad potrudio da baci makar i površan pogled na svijet, i na mnoštvo različitih cvjetova, riba, životinja, pijesaka, kamenja i voda u istom, valjda uviđa da Bog voli raznolikost i šarenilo.

Lično, vjerujem da je mnogo bitnije šta će svaka od tri grupe da napravi sa onim softverom koji ima, nego li koji je softver sam po sebi više dženuin. Neko šarafcigerom iskopa put do vode, a neko ultrasoničnom lopatom samo iskopa sebi oko, ili komšiji, što je još gore.

Između teksto-autopsije i tekstolatrije

Dokumentarna škola biblijske kritike vjeruje da je pronašla ključ za restauraciju autorstva Tore. Stvar je poprilično jednostavna. Oni tekstovi u kojima se Bog naziva generičnim imenom Eloim (Panteon, Sveukup bogova, Bog) nastali su u elohističkim krugovima, a oni u kojima se Bog naziva vlastitim imenom JHVH nastali su u tetragramatoničkim krugovima. Obje ove vrste tradicija izmiješane su sa onim svešteničkim i devteronomističkim, i danas sva četiri stratuma teksta tvore jedinstveno ali višeslojno i još uvijek rasklopljivo štivo.

Neki dan sam, po ko zna koji put, morao ponovo da se bavim različitim implikacijama ove teorije. Mladić koji je po prvi put bio izložen učenju ove škole uplašio se da je njome dovedena u pitanje istinitost Svetog teksta. Znajući unaprijed da pokušaj preplivavanja rijeke tačno prekoputa mjesta do koga čovjek želi da stigne završava isplivavanjem parstometara nizvodno (jer struja rijeke nije uzeta u obzir), „zaplivah” ukoso, ciljajući na mjesto dobro ispred onoga na koje sam želio da zajedno stignemo i upitah ga: Reci ti meni, šta bi bilo da sutra otkriju da je Šekspir zapravo pseudonim iza kog se kriju jedan arapski šejik i jedna Jevrejka koja se zvala Sapir? Njih su dvoje, iz raznih razloga, odlučili da svoja zajednička djela objave pod imenom Šejik&Sapir, od čega je vremenom nastalo današnje Šekspir. Da li bi time Romeo i Julija izgubili nešto od svoje nadvremene draži, od svoje umjetničke magije ili od svoje književne vrijednosti? Koliko bi ova činjenica bila relevantna za naš vrjednosni sud o samom djelu? Koliko bi se vremena savremena književna kritika bavila ovim pitanjem, i koliko bi ono uticalo na naše poimanje sa-držaja djela?

- *Jasno je meni, odgovori mi moj obrazovani mladi sagovornik, da je potpuno pasé podvrgavati djelo autorovoj autobiografiji, posebno nakon teorije o smrti autora, po kojoj tumačenje samog autora nije ništa bitnije od bilo čijeg drugog, a samim tim je tek*

njegova autobiografija nebitna za interpretaciju djela, ali kada se radi o Svetom tekstu to pitanje nije ni izbliza tako malo bitno kao u slučaju običnog umjetničkog teksta.

- Ako umjetnička vrijednost teksta ne bi bila bitno dovedena u pitanje novim teorijama o istoriji teksta, tek je duhovna vrijednost Svetog teksta imuna na njih. Čini mi se da je stvar daleko jednostavnija nego što se u prvi mah čini. Ako je tvorac Svetog teksta Bog, te ako taj Bog poslije objavljivanja teksta nije (gluvo bilo) umro, iznenada zanijemio ili definitivno otputovao u nepoznatom pravcu, onda je Sveti tekst funkcionalan i služi kao šteker za priključivanje na živog Boga, a ne kao jednokratna snimljena poruka autistično ođaslana u eter. Ako je ono što Tora kaže o samoj sebi tačno, onda Tora ne služi kao supstitut za razgovor sa onostranim, nego kao instrument za razgovor sa Bogom. Nešto kao duhovni toki-voki. Instrument za uspostavljanje veze sa božanskim autorom. Tradicionalno viđenje teksta prebacuje način njegove provjere iz sfere teoretskih pretpostavki (šta je možda bilo, a vjerovatnije – nije) u sferu iskustvenog. Tekst ili fercera, ili ne fercera. Ako fercera, teološki i duhovno posmatrano, nebitno je šta o tome misli dokumentarna ili bilo koja druga škola visoke ili niske kritike. Jednako tako, tek ako tekst ne fercera, nije pretjerano bitno šta o njemu misli bilo koja škola kritike.
- Ako je u pitanju empirijsko iskustvo, onda ono može biti izmjereno...
- Može, individualnim mjerilima. Kao i svaki drugi lični odnos, i odnos s Bogom (putem Njegovog teksta, ili mimo njega) je individualan. Nekom fercera, nekom ne fercera. Nekom fercera 'vako, nekom fercera 'nako.
- Pa šta smo time dobili?
- Odnos umjesto totalitarnog kalupa. Malo li je?

Nejednakost i dobročinstvo

Zahvaljujući američkoj protestantskoj kulturi, u SAD su državni porezi uvedeni relativno kasno, a i sada država dobija udio u nečijim prihodima samo pod uslovom da je rečeni nije preduhitrio i sam podijelio svotu koja se od njega očekuje, u dobrotvorne svrhe koje je sam odredio. Dovoljno je da su dobrotvorno društvo ili fondacija registrovani u Americi i da su transparentni. Ideja okosnica ovog pristupa duboko je protestantska, i isijava nepovjerenjem i otporom prema državi. Ovaj duh ima i svojih negativnih strana, tipa mizerno javno zdravstvo. Kad se prikupljanje poreskih para vrši po principu: *moj porez, ja određujem dobrotvorne svrhe*, nije čudo što se cijela priča završi sljedećom (o)tužnom porukom siromašnim: *tvoja bolest, tvoj problem*. No, da se ja vratim pozitivnim aspektima, za negativne će se već naći neka nadžak-baba, da uživa u njihovoj elaboraciji. Zahvaljujući činjenici da je američki zakonodavac omogućio američkim građanima da odluče gdje hoće da usmjere svoje pare od poreza, u Americi se svake godine milijarde dolara daju u dobrotvorne svrhe. Bogati su naročito zainteresovani da svoje porez-pare recikliraju, drugim riječima: ako ih već ne mogu zadržati za sebe, da ih barem poklone svojim vlastitim vjerskim ili etničkim zajednicama ili društvima, bolnicama (u kojima će kasnije članovi njihovih porodica imati specijalni tretman), kongresmanskim i predsjedničkim kampanjama (na čiju se legislativnu i svakovrsnu drugu podršku uvijek kasnije može računati) i slično. Nisam nesvjestan činjenice da prosječnom eks-Jugoviću ovo zaudara na grebanje od sebe samog; ali, ruku na srce, *đe jugo-ekonomija, a đe američka?* Sve i jedan izraelski univerzitet ima asocijaciju američkih prijatelja, koja prikuplja donacije i ulaže ih u razvoj univerziteta. Tako se stalno prave nove zgrade koje nose imena američkih donatora, laboratorije, opservatorije, mostovi, parkovi, sportski centri i sve što uz to ide. Previše lijepo da bi bilo istinito? Znam! Jedini je problem, što sve pare idu ili na infrastrukturu ili na profitabilne na-

uke, a skoro ništa, ako i toliko, na „beskorisne” humanističke i društvene nauke. Kad se završila štedra ali vremenski ograničena donacija koju je uživao centar koji vodim, pojavila se potreba za pronalaženjem novih donatora. Obratio sam se upravi univerziteta, i dobio predivan odgovor:

- *Imate našu punu podršku, slobodno tražite donatore.*
- *Đe? Kod frizera? Ja sam mislio da univerzitet već ima donatore.*
- *Naravno da ima, ali (uz svu čast Ladinu) kad god trebadnemo da biramo između laboratorije za istraživanje mozga i Ladina, odbačemo mozak.*

Taman mi potonuše sve lađe, kad mi se javi predstavnik udruženja američkih prijatelja „u mene mi” univerziteta, da mi kaže kako oni svake dvije godine organizuju studijsko putovanje na neko egzotično mjesto, te da uvijek pozovu i nekog od profesora Ben-Gurion univerziteta, koji je stručnjak za nešto po čemu je ta zemlja tipična (najčešći stručnjak za istoriju, književnost ili kulturu Jevreja dotične zemlje), te da se sljedeće godine putuje za Jamajku, a jevrejska opština na Jamajci je zapadno-sefardska, te kako mu je predsjednica univerziteta dala moje ime, preporučivši me kao stručnjaka za sefardske studije. Odmah shvatih da diskrapancija između predsjednične retorike i njenih djela znači, da mi je rekla ono što treba da se kaže svakome iz neprofitabilnih nauka, ali da mi je istovremeno otvorila vrata ka donatorima, te da je otsad pa nadalje i ubuduće lopta kod mene. Tako i bi, poslije puta na Jamajku, uslijedila je fandrejzing turneja po SAD, po tom putovanje grupe donatora u eks-Jugoslaviju, pa još dvije turneje po Americi. Tako sam počeo da se upoznajem s ljudima za kakve sam ranije mislio da postoje samo u holivudskim filmovima. Primjerice, tokom boravka na Menhetnu, za praznik Sukot, držao sam neko predavanje u najstarijoj američkoj sinagogi (špansko-portugalska, dakle zapadno-sefardska sinagoga, *Ostatak Izraela*, na Aper Vestsajdu).

Pošto je ovo drugi put da u ovoj priči pominjem termin zapadno-sefardski, možda je vrijeme i da ga objasnim. Godine 1391. trećina španskih Jevreja je prisilno pokrštena. Ostatku Jevreja, 1492. godine, prokleti Fernando i još prokletija Izabela dali su priliku da se ili pokrste ili autokatapultiraju iz zemlje. Tada je polovina napustila zemlju, a polovina se pokrstila. Ukratko, dvije trećine Jevreja ostali su u Španiji kao prisilni katolici. Potomci ovih Jevreja su

stotinama godina nastavili da bježe iz Španije u protestantsku Holandiju i njene kolonije, a potom i u Englesku i njene kolonije. Islamski svijet za njih baš i nije bio opcija, u katoličkom se ne bi mogli otvoreno vratiti Jevrejstvu, tako da im je jedina opcija bila protestantijet, koji tada krštenje u katoličkoj crkvi nije doživljavao kao pravo krštenje, te su stoga prisilino pokršteni Jevreji mogli da se vrate svom izvornom judaizmu. Bilo kako bilo, poslije rečenog predavanja krenuše da pljušte pozivi za različite obroke, a kako se radi o mnogodnevnom prazniku, i obroka i poziva je bilo mašala. Između ostalih pozvala me i jedna Jeke (naziv za njemačke Jevreje, koji su nosili sako, za razliku od istočnoevropskih, koji su nosili kaftan) porodica. Otkud Jekes u zapadno-sefardskoj opštini, pitaćete. Pošto i jedna i druga zajednica pate od hohgezelšatfijeta (stila visokog društva), njemački su se Jevreji radije pridruživali zapadnim Sefardima, negoli istočnoevropskim Aškenazima (pogrdno nazivanim Ostjuden). Dobio sam adresu, ta i ta ulica, taj i taj broj, osmi sprat. Dođem ja kod njih, popijemo aperitiv u salonu i popnemo se još dva sprata u njihovu *suka* (kolibicu u kojoj se jede i spava u toku ovog praznika). Sjedim tako u kolibici navrh zgrade na Menhetnu, gledam Centralni park kao na dlanu, i kao pravi kreten kažem:

Baš je to lijepo, ne živite u Izraelu, nego u Americi, i svedno imate suka na praznik, i nikom od komšija to ne smeta.

Prisutni se zgledaše, postidjeni mojom glupošću, a onda mi domaćin ljubazno reče: *The building is kind of ours.*

Mala zgradica sa dva ulaza, u svakom po deset spratova, na svakom po dva stana. *Baš kao naša vikendica na Jahorini, pomislih.*

Mišljenje je kontekstualna kategorija

Kad sam prije pet-šest godina dobio mjesto vanrednog profesora na Univerzitetu Ben-Gurion u Negevu, desilo se da sam od naučnih radnika iz humanističkih i društvenih nauka, koji su te godine dobili zvanje vanrednih profesora, jedino ja pozvan da učestvujem u nekoj radionici o akademskom menadžmentu. Na radionici je učestvovalo i četrnaest friško regrutovanih ili unaprijeđenih vanrednih profesora iz egzaktnih nauka. Ovu blagu diskrepanciju uprava Univerziteta obrazložila je činjenicom da je radionica za profesore na humanističkim naukama irelevantna, jer oni zadugo neće biti u prilici da rukovode timskim radom. Za mlade istraživače iz egzaktnih nauka radionica bi se mogla pokazati korisnom, jer oni od početka karijere upravljaju laboratorijama i istraživačkim timovima. Što se mene tiče, glasilo je objašnjenje predsjednice Univerziteta, budući da sam bio zamjenik direktora Centra za ladino kulturu Moše David Gaon, takva radionica mogla bi samo da mi pomogne u obavljanju svakodnevnih dužnosti. Jest da mi se, tada, išlo na tu radionicu taman k'o Francu Ferdinandu u Sarajevo, ali, što bi rekao moj prijatelj Atko Buljugić: *Kad si čekić: tuci, kad si ekser: šuti*, tako se i ja povinovah ukazanoj mi, vremeproždirateljnoj, časti i krenuh na radionicu k'o ovca u klaonicu.

Na moje prijatno iznenađenje, ispostavi se em da radionicu vodi Slovenac (koje još doživljavam nekako kao polunaše, za razliku od, recimo, Makedonaca, koji su mi naši i po), em da je ona samo pođonjeni ili u pogon stavljeni dobri stari Erik Bern. Svaki psihološki mehanizam o kome je govorio drug Slovenac bio je preuzet iz Bernove transakcione analize, izložene u njegovim djelima *Koju igru igraš* i *Šta kažeš poslije zdravo*. Slovenca nam je predstavio neki izraelski naučnik za kojeg se kasnije ispostavilo da mu je od istraživanja mnogo draže da prodaje Slovenčeve radionice izraelskim univerzitetima. Otkako mi se „ukazala” prava priroda njihovih od-

nosa, nisam mogao da prestanem da ih vidim kao Roma i mečku. Do kraja radionice pratila me je ta metafora.

No, da se vratimo na početak radionice kad smo se po američko-radioničkoj normi predstavljali (Hi, my name is Jack, and I have a management problem) i ja rekoah ko sam i čime se bavim. Naš mečkovodac me, ni pet ni šest, upita šta ću ja na radionici kad ne vodim laboratoriju. Iste sekunde sam, po balkanskom obrascu, odlučio da zadnji odem s radionice koja je sad nekako dobila smisla. Jest da mi se nije dolazilo, ali sad ću ti sjedit' ovdje za inat, dok ti ne izađem na nos. Odgovorih mu šta mu odgovorih, dok sam u sebi brojao do milion i po da se smirim i ne likvidiram ga k'o Gavro Franciku. Na pauzi se mečkovodac i ja nađosmo rame uz rame u redu pred trafikom. S obzirom na to da prvi put, očigledno, nisam bio dovoljno drzak, on nastavi u istom tonu:

- *Kako se snalaziš, je li ti teško da pratiš?*
- *Što bi mi bilo teško da pratim dobrog starog Berna. Dosad još nisam čuo ovdje ništa što nisam znao prije dvadeset godina, a sve skupa je formulirano još dobrih par decenija prije nego što sam počeo da se zanimam za transakcionu analizu.*

Iz mečkovočevog crvenog lica bilo mi je jasno da sam sad pogodio ton. Sad je njemu bilo nelagodno. On odluči da nastavi drsko:

- *Je li vi sa Hjumanitis stvarno imate osjećaj da se bavite naukom? – upita me.*
- *Ova radionica, upitah ništa manje drsko, čiji si provodadžika, je li ona naučna ili „nako beze“?*
- *Naučna, naravno!*
- *Pa je li ona zasnovana na mišljenju nekog mišosecesioniste (pežorativ uobičajen među humanističarima čiji je cilj da svedu istraživanje u egzaktnim naukama na puko tranžiranje miševa) ili, gluvo bilo, nekog informatičara?*
- *Nisam htio da te uvrijedim, mi jednostavno vas nekako ne doživljavamo kao naučnike.*
- *Ni nama nije jasno gdje kod vas prestaje proizvodnja i usavršavanje proizvoda, a gdje počinje nauka.*

Sagovornik se zacrvenio kao paprika, što je mene skoro pa dovelo do metafizičkog orgazma.

- *Kako misliš proizvodnja?*

- *Pa nećeš se, valjda, stvarno drznuti da porediš Šolemova otkrića o kabali, Bahtinova o mehanizmima narodne kulture, Saidova o načinima funkcionisanja neokolonijalizma s vašim patentima koji unapređuju prošlogodišnju verziju solarnog kolektora, „lije-ka” od bilo čega ili nekog trećeg proizvoda.*

Ne vjerujem da sam svoga sagovornika ičemu podučio. Bio sam previše konfrontaciono raspoložen da bi to bilo moguće, ali, ako ništa, naučio sam nešto o sebi, a možda i o ljudskoj prirodi. Mišljenje je kontekstualna kategorija. Sam sa sobom ja ne mislim pola od onoga što sam rekao narcisoidnom i nevaspitanom mečkovocu, ali kad mi je postalo jasno da on stvarno misli ono što trkelja, i ja sam odmah počeo da „mislim” u paralelnim binarnim kategorijama: dok jednom ne smrkne, drugom ne svane, ili ste vi nauka ili mi.

Na kojom se čita ime Druga Tita

Kad neko kreće da uči za rabina, on obično misli da će gro njegovog posla biti vezan za predstavljanje judaizma prema unutra, pred Jevrejima. No, kako Jevreji uglavnom ili sve znaju, ili ne haju, te kako u svakoj Dijaspori ima par hiljada puta više ostalih nego Jevreja (dopada mi se ova rečenica u kojoj Jevreji nisu ostali), vrlo brzo se ispostavi da će se ostali služiti znanjem rabina mnogo češće nego što je to rečeni zamislio. Svi nebrojeni pokušaji misionarenja Jevreja počinju pokušajem misionarenja rabina. Većinom se radi o klišeima, tipa *mi priznajemo sve vaše proroke, zašto vi ne priznate ovog našeg, jednog*; ili *danas, kad nema žrtava u Hramu, čija vas žrtva spašava grijeha*. Na takva rutinska pitanja, naravno, slijede rutinski odgovori.

Ponekad, međutim, iz opšteg sivila iskrсну poneki inventivni pokušaji misionarstva. Kao, recimo, kad pripadnici jedne protestantske grupe pokušavaju da ubijede Jevreje da oni bolje znaju koje je vlastito ime Boga Izraelova. Naime, u hebrejskom jeziku (kao i u arapskom), označavaju se prvenstveno suglasnici. Samoglasnici se najčešće obilježavaju tačkicama ispod ili iznad suglasnika kome slijede. Najsvetiji tekst judaizma –Tora, čita se javno sa rukom pisanog kožnog svitka u kome nema samoglasničkih tačkica. U takvom jednom svitku Božije vlastito ime označava se suglasnicima JHVH. U drevnoj prošlosti Izraela to su ime izgovarali svi, kasnije se razvio tabu, po kome je samo Prvosvešteniku bilo dozvoljeno da izgovori Presveto Ime, a i to samo u toku centralnog bogoslužjenja, na Jom a-Kipurim, ili Dan pomirenja, dok se u svim ostalim prilikama koriste nevlastita imena Boga, tipa Adonaj (Gospod), El (Bog), Eloim (Panteon), Šadaj (Samodostatni) itd. Kada su Rimljani uništili Hram, prestalo je da se održava rečeno centralno bogoslužjenje, a s vremenom su pomrli i oni koji su ikad čuli Prvosveštenika jerusalimskog hrama kako izgovara Božije vlastito ime sa svim njegovim suglasnicima i samoglasnicima. Otad, neosporni su samo suglasnici, a u štampanim tekstovima, u kojima se obično označavaju i sa-

moglasnici, suglasnicima JHVH dodati su samoglasnici iz riječi Adonaj (Gospod). Dakle, kratko A (hataf patah), dugo O i dugo A. Po pravilima hebrejskog jednačenja samoglasnika, kratko A je ispod prvog slova tetragramatona (Četvoroslovlja) postalo kratko E (ševa). Cijeli ovaj patent služio je samo tome da sviju podsjeti na pravilo: piše JHVH, čitaj Adonaj. Na druge se jezike hebrejski JHVH, popraćen samoglasnicima riječi Adonaj (Gospod), obično i prevodi samo kao Gospod (premda bi tačnije bilo staviti JHVH, bez ikakvih samoglasnika).

Jedna protestantska crkva „otkrila” je da u hebrejskom originalu Biblije umjesto supstituta Gospod počesto stoji četvoroslovlje JHVH, popraćeno samoglasnicima riječi Adonaj. Pošto nisu ništa znali o rečenom patentu, oni su rečeno ime pročitali kao JeHo-Va(H). Njihova odluka da u vlastitoj teologiji upotrebljavaju ovo ime je sasvim legitimna. Problem počinje tamo kada neki vatreni pripadnici ove grupe počnu da objašnjavaju Jevrejima da bi i oni trebalo da počnu da čine isto.

U opisu mog radnog mjesta je da barem jednom mjesečno objasnim takvima kako rečeno ime za Jevreje zapravo nije ime, nego kombinacija suglasnika izvornog imena (JHVH) i samoglasnika zamjenskog imena Adonaj. Pošto me ovi protestantski entuzijasti gotovo nikad ne razumiju, ja pohitam za jednim razumljivijim jugoslovenskim primjerom, i kažem: Zamislite da su onih dvadeset miliona Jugoslovena koji su plakali kad je Tito umro, bili razvili takvo poštovanje prema istome, da se niko više nije usuđivao da izgovori njegovo vlastito ime: Josip. Zamislite sad da se i u našem jeziku, kao u hebrejskom, obilježavaju prvenstveno suglasnici, i da svugdje piše samo JSP, a ne JoSiP. Zamislite da se, onda, uvelo pravilo da ime JoSiP izgovara samo Predsjednik predsjedništva, samo na Dan mladosti. Zamislite, onda, da je SFRJ potom bila okupirana (to bar nije teško zamisliti) i da je Dan mladosti ukinut. Zamislite da su u svim knjigama gdje se spomije JSP, dodati samoglasnici I i O, da bi djeca znala da se umjesto JSP (čiji su se samoglasnici neupotrebom izgubili) treba reći TITO. Tad bi u tekstu stajalo JiSoP, ali niko normalan ne bi pomislio da je to izvorno Tiletovo ime. Na koncu, zamislite sad kako neko vas, rođenog pionira, ubjeđuje kako je Titovo ime bilo Jisop. E sad tačno znate kako je meni!

Jeste Moša, al' nije Pijade

Kao što naš svijet već uveliko znade (ako ne poradi Mojsija, oca svih prethodnih i svih potonjih proroka – ono, barem, zbog Moše Pijade), na hebrejskom se Mojsije kaže Moše.

Tora Mojsijevo ime dovodi u vezu sa njegovom misirskom pomajkom: *Tada zapovjedi Faraon svemu narodu svojemu govoreći: svakoga sina koji (im) se rodi bacite u vodu, a kćeri sve ostavljajte u životu. A neko od plemena Levijeva otide i oženi se kćerju Levijevom. A kad ga ne može više kriti, uže kovčežić od site, i obli ga smolom i paklinom, i metnu dijete u nj, i odnese ga u trsku kraj rijeke. A kći Faraonova dođe da se kupa u rijeci, i djevojke njezine hodahu kraj rijeke; i ona ugleda kovčežić u trsci, i posla dvorkinju svoju te ga izvadi. Tada reče sestra njegova kćeri Faraonovoj: hoćeš li da idem da ti dozovem dojkinju Jevrejku, da ti doji dijete? A kći Faraonova reče joj: idi. I otide djevojčica, i dozva mater djetinju. I kći Faraonova reče joj: uzmi ovo dijete, i odoj mi ga, a ja ću ti platiti. I uze žena dijete i odoji ga. A kad dijete odraste, odvede ga ka kćeri Faraonovoj, a ona ga posini; i nadjene mu ime Moše (Mojsije) govoreći: ki min a-mmajim mešitiu (jer ga iz vode izvadih).*

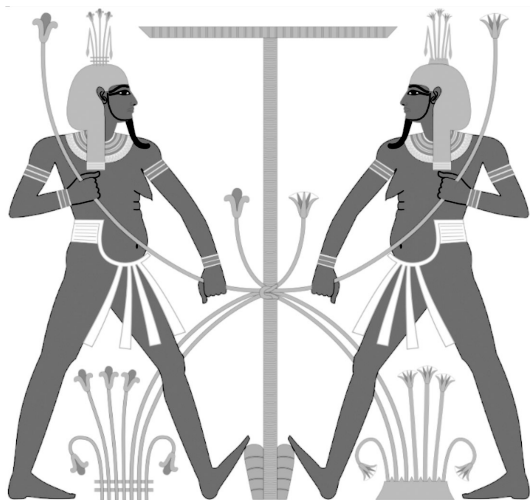
Utoliko, ime Moše, ako ga je već iznjedrila faraonova ćerka, teško može biti hebrejsko ime, jer je malo teško pripisati misirskoj aristokratkinji perfektno vladanje jezikom porobljenih Jevreja, i to u dovoljnoj mjeri da posegne za superturborijetkim glagolom *limšot* koji znači „izvodoizvaditi”. Ovaj glagol je, uzgred budi rečeno, toliko rijedak da se u cijeloj Tori, ne pojavljuje više nikad – a u ostatku Biblije još svega dvaput, jedanput u Prorocima (II Samuelova 22:17) i jedanput u Spisima (Psalam 18:17). Na oba ova mjestu rečeni glagol je iskorišten da bi se Boga opisalo kao Onoga koji je sinove Izraelove „izvodoizvadio” – *jamšeni*.

Istovremeno, logično je za pretpostaviti da je ime Moše ipak moralo biti slično njegovoj hebrejskoj monoteističkoj modifikaciji:

I nazva ga Moše (onaj koji vadi iz vode), i reče ki min a-mmajim mešitihu, jer sam ga iz vode izvadila. Radi se o vodi Nila, a Nil su drevni Misirci smatrali bogom, nazivajući ga imenom Hapi. Faraonova kći, a Mojsijeva pomajka je mnogoboškinja koja ne govori hebrejski, ali vjeruje u egipatske bogove i odlično govori egipatski. Stoga, logično je za pretpostaviti da je svom, iz Nila izvađenom, posinku dala ime Hapi-Mses, što bi značilo sin Hapija, boga Nila (kao što je Ra-Mses sin boga Raa).

Malo do umjereno nezgodno ime za budućeg utemeljitelja monoteističke JHVH-ističke države. Stoga, Tora, naravno ukida u njegovom imenu ime boga nila, a sufiksu imena koje mu je dala faraonova kći: *m*ses, daje hebrejsko značenje, *Moše* = onaj koji iz vode vadi. Nadasve je interesantno da ime nije *Mašu* (izvodoizvađeni), nego *Moše* (izvodoizvadiatelj), čime se vrlo svjesno, ali i vrlo suptilno, u petoknjiškom narativu akcenat prebacuje sa Mojsijeve uloge objekta čuda, na njegovu funkciju opštenarodnog izvodoizvadiatelja.

Na ovoj slici Hapi je predstavljen kao par blizanaca, što simbolički objedinjuje Gornji i Donji Egipat. Nekad se slika plavom, a nekad zelenom bojom, bojama rijeke Nil. Osim cermonijalne brade, Hapi (kog su Egipćani doživljavali kao muškarca) imao je i ženske grudi, koje su simbolizovale njegovu plodnost.

Šta je nama Cijonizam?

Cijonizam je pokret za stvaranje jevrejske nacionalne države na djeliću teritorije osmanske države, u kojoj je jevrejski millet brojao sličan broj pripadnika kao i slovenske hrišćanske grupe, tipa Srba ili, recimo, Bugara.

Jevreji nisu izmislili ideju nacionalne države i zadnji su osmanski millet koji se u nju uklopio... i to tek kad je već i vranama na granama bilo jasno da od Osmanskog komonvelta neće ostati ni kamen na kamenu. Trudim se, evo, ali baš nikako da uvidim zašto baš Jevreji (uz Kurde) jedini ne bi smjeli da stvore nacionalnu državu na razvalinama imperije u kojoj su bili značajna populacija.

Kako to obično biva, u sklopu stvaranja svojih homogenih nacionalnih država, Grci i Turci su protjerali jedni druge. Grozno!!! Ali, gle čuda, o tome se danas više ne govori. Pa, niste valjda očekivali od Grka da tetoše Turke, poslije svega – ili od Turaka da njeguju još grčkih secesionista u njedrima? Jednako tako, ne govori se o arapskim Jevrejima, koji su prognani iz zemalja u kojima su živjeli preko hiljadu godina, kada je Izrael osnovan. Ta, niste valjda očekivali da arapske zemlje progutaju knedlu izraelske pobjede nad združenim arapskih armijama, bez ikakve odmazde. Treba biti realan!!!

Ovo pozivanje na osjećaj za realnost, naravno, još uvijek ne znači da su „naši” profesionalni humanisti, gluvo i daleko bilo, postali neosjetljivi za ljudsku patnju! Ma kakvi!!! Razne kvazianarhiste, kvazikomuniste i nadriislamiste širom svijeta, recimo, objedinjuje žacnutost palestinskom patnjom. Međutim, pripadnici nove svjetske kvazi-avangarde nisu megalomani koji bi kritikovali sve razmjerne stanovništva a priori, recimo indijsko-pakistansku, niti su pesimisti koji bi sjetno klimali glavom nad sve i jednom „humanom” razmjenom stanovništva, kao nad žrtvama cunamija, ili neke druge više sile. Ne, ne, nikako... srećom postoji jedna PARADIGMATIČNA RAZMJENA STANOVNIŠTVA, izraelsko-arapska, čija će POLOVINA (arapske izbjeglice iz Izraela) postati ultimativni

primjer nepravde za evropsku neoljevicu i arapsku neodesnicu. Slike jevrejskih prognanika iz arapskih zemalja, naravno, ne uzbuđuju ove „humaniste” pretjerano. Budući da se radi o Jevrejima, vjerovano postoje neki opravdani razlozi zbog kojih su protjerani. *Pa, majku mu, nije ni Hitler bio blesav!!! Da racionalni Njemački Rajh uloži tolika sredstva i energiju u konačno rješenje, bez da tu postoje neki dublji razlozi. Ma hajte, molim vas!!! Mora da su i Orijentalni Jevreji u mislima podržavali mrske cioniste, ili su se bavili nekom drugom jevrejskom zavjereničkom djelatnošću.* Vajkaju se, što u sebi, što naglas, naši desničari i islamisti. Evropski ljevičari ionako misle da su imuni na antisemitizam, te da im je isti nepripisiv. Ponekad mi se, čak, čini da nemali dio evropske javnosti podsvjesno uživa u tome da su i Jevreji konačno postali „dobri stari Evropljani”, sad kad konačno imaju svoju nacionalnu državu koja, po definiciji, primjenjuje silu i uređuje, i uopšte nije bolja od ostalih poznatih nacionalnih država. Baš kao raspuštena/zapuštena djeca na ulici, za koju nema veće sreće od toga da vide štrebere kako su se umrljali blatom, baš kao rođeni uličari.

Ipak, kao Sarajliji, Bosancu i Jugoslovenu, najdirljivije mi je kad se Balkanci, koji svakih par decenija presele stotine hiljada ljudi zbog njihovog porijekla, počnu snebivati nad JEDNOM POLOVINOM objekata izraelsko-arapske razmjene stanovništva. Nije li „malo” dvolično kada oni koji smatraju najnormalnijim da Srbija, Crna Gora, Republika Srpska, Federacija BiH, Hrvatska, Grčka, Turska ili Bugarska stvore nacionalne države (ili entitete) i „humano” razmijene stanovništvo sa komšijama, pred slikom palestinskih izbjeglica odjedanput postanu humanisti opšte prakse i profesionalni univerzalisti, bez kancelarije i žiro računa?

Naročito je iritantno kad vrli balkanski demografi posegnu za tvrdnjom kako je u „Palestini” bilo malo Jevreja. Ni kraće, ni netačnije rečenice! Prvo i osnovno: U vrijeme nastanka cionizma nije bilo Palestine. Postojao je samo osmanski Sirijski pašaluk i u njemu jerusalimski sandžak. Drugo: u istom tom Sirijskom pašaluku je bilo mnogo Jevreja, posebno u Jerusalimskom sandžaku, a još je bitniji njihov ukupan postotak u stanovništvu Imperije koja se raspada. Jevreji su bili autohtoni osmanski milet koji je brojao STOTINE HILJADA pripadnika na teritoriji ZAJEDNIČKE IMPERIJE. Koliko je procentualno bilo Grka u Solunu??? Ne samo da je Grka u

Solunu bilo daleko manje nego Jevreja u Jerusalimu, nego ih je bilo manje nego Jevreja u samom Solunu. Svejedno, Solun, nekadašnja Republika Džudija (Jevrejska Republika) je danas grčki grad!!! Ili, recimo, koliko je Turaka bilo u Izmiru? Ili je, u ovom kontekstu, možda uputnije nazvati ovaj maloazijski grad, koji je početkom dvadesetog vijeka još uvijek imao neospornu grčku većinu, njegovim grčkim imenom – Smirna? Koliko je, dakle, procentualno bilo Turaka u Smirni, kad je Smirna postala dijelom Republike Turske? Naravno, opet mnogo manje nego što je procentualno bilo Jevreja u Jerusalimu, u isto to vrijeme. Svejedno, Smirna je danas turski grad...

Ukratko, ko god hoće da kritikujemo cijonizam u sklopu kritike nacionalne države kao takve, bujrum... ali praviti od cijonizma bauka, a od Jevreja koloniste koji su se s Marsa spustili u „Palestinu” (ili, tačnije, u južne dijelove Damaštanskog pašaluka = sirijska Hercegovina) je smiješno. Izrael je komad bivšeg Osmanskog carstva koji je zapao osmanske Jevreje i njihovu braću iz drugih zemalja, baš kao što je Srbija dio bivšeg Osmanskog carstva koji je zapao osmanske Srbe i njihovu austrougarsku braću, ili što je Grčka komad bivšeg Osmanskog carstva koji je zapao osmanske Grke. Jadne Kurde nije zapalo ništa, pa vidimo kako se do dana današnjeg prema njima odnose raznorazni k’o bajagi jednovjerni režimi, počev od turskog, preko sirijskog, pa do iračkog, ili sličnovjernog šiitskog, iranskog.

Osmanski Jevreji su u jednom momentu uzeli svoju sudbinu u svoje ruke, i počeli da rade na razvijanju svoje zastave nad svojim komadiĆEM osmanske teritorije. Uzgred, za sve neobavještene, Izrael bi nastao i bez Balfuurove deklaracije. Ista nije služila za instaliranje Jevreja u njihovu prapostojbinu, gdje je već postojala ogromna jevrejska zajednica, ka kojoj je već uveliko gravitirala sva jevrejska dijaspora – nego za instaliranje Britanaca kao dilbrokera ili pismejkera. Dobri stari princip: *zavadi, pa vladaj*. Koga bi Britanci razvađali, ako se Jevreji i Arapi ne bi zavadili. Da su Britanci stvarno stigli ovamo s ciljem stvaranja jevrejskog nacionalnog doma, a ne britanske narodne milicije, ne bi kasnije ograničavali jevrejsko useljavanje, sve jednom bijelom knjigom za drugom.

E sad, možda se nekom i ne sviđa cjela ta ideja po kojoj i Jevreji mogu da budu ista g***a kao i ostali, pa umjesto mesijanskog carstva pravde i jednakosti, uspostave nacionalnu državu sa svim njenim manama. Eh, pa za takve ima stara sefardsko-balkanska narodna: *Ken no le plaze la ministra, ke salte por la finestra* (Kome se ne sviđa večera, eno mu [brate] pendžera)!

Budući da na Balkanu prevladava etničko poimanje nacije i nacionalno poimanje države, i naši filosemiti i naši antisemiti bi trebalo da smatraju logičnim da Jevreji imaju isti onakav odnos prema Izraelu kakav Srbi izvan Srbije imaju prema Srbiji, Bošnjaci izvan BiH prema BiH ili Hrvati izvan Hrvatske prema Hrvatskoj. Ne postoji ni jedan BiH/SFRJevrein koji nema najbližu familiju u Izraelu, što vrlo često i ne mora da bude slučaj sa Srbima u Hrvatskoj (koji ne moraju uvijek imati porodicu u Srbiji); ili sa Hrvatima u Srbiji (koji ne moraju uvijek imati rodbinu u Hrvatskoj). Samim tim, pitanje odnosa prema Izraelu za SFRJevreje nije samo pitanje odnosa prema Svetoj Zemlji, ili prema etničkoj državi (zaštitnici od svih budućih Holokausta), nego i pitanje odnosa prema članovima porodice koji žive u Izraelu. Ukratko, svi oni koji bi da nas vole kao Jevreje, pod uslovom da se ogradimo od Izraela, kucaju na davno zazidana vrata. Tačno, izraelsko maslo nije za ramazana, prvenstveno zbog toga što nacionalne države po definiciji ne učestvuju u ramazanskim takmičenjima proizvođača masla. Izrael je legitimna nacionalna država, čije djelovanje ako nije iznad evropskog prosjeka, sigurno nije mnogo ispod njega.

Svaki izgubljeni ljudski život je tragedija, ali kad se sljedeći put upustite u to da delegitimizacijom Izraela još više postponirate neizbježni izraelsko-palestinski sporazum, samo imajte na umu da je u izraelsko-arapskom sukobu (ne samo izraelsko-palestinskom, nego i izraelsko-jordanskom, izraelsko-egipatskom, izraelsko-iračkom i sl.) u svih posljednjih sto godina, na svim stranama, živote izgubilo manje ljudi nego u proteklom jugoslovenskom građanskom ratu.

Ne vjerujem da bi neki realni čitalac ove zbirke htio ili imao razloga da niječe očiglednu činjenicu da je izraelsko-arapski sukob praćen mikroskopom, s daleko većim zanimanjem nego li muslimansko-muslimanski, pa čak i muslimansko-hrišćanski sukobi. Ovo poređenje nije kuknjava prosječnog nedotupavnog izraelskog desničara kome se ne dopada što „samo” njemu ne daju da malo

bude velesila, nego pokušaj iskrene introspektive i spoljašnjeg sagledavanja. Eventualni razlozi evropskog sekularno-post-hrišćanskog patološkog uživanja u posmatranju izraelsko-palestinskog sukoba već su gore ovlaš naznačeni, a što se tiče muslimanskih reakcija na isti, čovjek ne može a da se ne zapita zašto su u očima određenih muslimanskih društava i država hrišćanski i jevrejski šamari ili kontrašamari muslimanima toliko različiti, pa da su na ove prve navikli i oguglali – a da ovi potonji dovode do iskakanja svih osigurača iz ama baš svih grlića. Moglo bi se poći daleko, pa ustvrditi da je taj bijes vjerovatno posljedica činjenice da izvjesne muslimanske (namjerno ne kažem islamske) tradicije hrišćane još i prihvataju kao dostojne protivnike, dok u Jevrejima vide potpuno nemuževne anderdogove. U takvom viđenju stvari, gubiti od hrišćana nije ugodno, ali je još uvijek časno i prihvatljivo. Istovremeno, gubiti od Jevreja je sramno i nedostojno.

Bilo kako bilo, kritikovanje Izraela u smislu kritikovanja ovog ili onog postupka ove ili one vlade, ne samo da je dozvoljeno – nego je i neophodno, te dobrodošlo. Delegitimizacija Izraela, s druge strane, samo je novo ime za stari ofucani anti-semitizam. Stvar je providna, i kome god nije neprijatno, neka samo nastavi da delegitimizuje. Izraela što se tiče, pala muva na međeda – ali barem će ostali znati s kim imaju posla.

Zemljom mudraca

Utopija i distopija

Nije, vala, ni Bogu lako. On upre prstom da čovječanstvu nešto pokaže, a ljudi – ili se poklone prstu (u „boljim” slučajevima), ili ga ignorišu (što je, tradicionalno, najčešća reakcija), ili ga stvarno ne čuju i ne vide (ovo je danas posebno moderno). Po đah-đah poneko još k'o i uferči na šta prst upućuje, pa ode tamo, lijepo, bez gužve, k'o u biblioteku, što bi se reci u Bosni. Da ne govorim o ovim što hodaju okolo i objašnjavaju svima zašto je to bio baš taj i taj prst, a ne neki drugi. Oni znaju! Ne'š ga majci. A tek visoka teologija božanske zanoktice... No, pošto je Bog Bog, i pošto zna s kim ima posla, On je u svetim knjigama pokušao da predupredi najpogrešnija takva shvatanja. Vrlo često, najčišći religiozni impuls stvara kod ljudi idealizovanu sliku prošlosti. Posebno ako se radi o svetoj prošlosti, periodu u kome su udareni temelji pogleda na svijet kome određeni vjernik pripada. Nekako se čini prirodnim da se čovjeku, vjerniku, čini da je Bog tada bio bliži, stvari jasnije i nedvosmislenije, vođe neupitnije i pravednije, pa i sami ljudi bolji i predaniji. Upravo straha radi od takve nostalgичne utopije vezane za svetu prošlost, koja bi, ako bi se (i kada bi se) projektovala na budućnost, mogla završiti u pokušaju stvaranja totalitarnog društva, Tora vrlo pažljivo briše granice između utopije i distopije.

Ima li išta ljepše od teocentričnog društva, u kome stoluje Gospod Bog lično, u putujućem Hramu. Narod je u stalnom pokretu (samo potpuna dinamika može obezbijediti potpunu statiku), hrana pada s neba, petkom dvostruka porcija, k'o biva i za Šabat (da ga niko ne bi skrnavio pabirčenjem s neba pale hrane u samu svetu subotu). Zanata i trgovine nema. Svak ima ono što ima. Ako neko pokuša da ostvari višak hrane, špekulišući sa mañom (nebeskom hranom), ona mu se ionako pokvari za 24 sata (petkom za 48). Ničija se haljina nije poderala, i ničija cipela izlizala. Svi stalno okrenuti prema Putujućem Hramu i svom Kralju, Bogu, koji u njemu stoluje, jer ionako im je sve na gotovo, i nemaju se čim baktati i oko

čega akati. Svačije se mjesto zna, kao što stoji u Četvroj knjizi Mojsijevoj, u drugoj glavi: *Potom reče Gospod Mojsiju i Aronu govoreći: Sinovi Izraelovi neka staju u oko svaki kod svoje zastave sa znakom doma otaca svojih, prema Šatoru od sastanka unaokolo... S istoka neka staje u oko zastava vojske Judine po četama svojim... A do njega neka staje u oko pleme Jisaharovo... Pa onda pleme Zevulun... Oni neka idu naprijed. A zastava vojske Reuvenove po četama svojim neka bude s juga... A do njega neka staje u oko pleme Šimeon... Pa onda pleme Gad... I oni neka idu drugi... Potom neka ide šator od sastanka s vojskom sinova Levijevih usred ostale vojske; kako u oko staju tako neka i idu, svaki svojim redom pod svojom zastavom. Zastava vojske Efrajmove po četama svojim neka bude sa zapada... A do njega pleme Menaše... Pa onda pleme Benjamin... I oni neka idu treći. A do njega neka staje u oko pleme Ašer... Za njima pleme Neftalim, a svega izbrojenijeh u vojsci Danovoj... I oni neka idu najposlije uza zastave svoje. To su sinovi Izraelovi koji biše izbrojeni po domovima otaca svojih. Svega izbrojenijeh u cijeloj vojsci po četama njihovijem šest stotina i tri hiljade i pet stotina i pedeset. I učiniše sinovi Izraelovi sve; kako zapovjedi Gospod Mojsiju, tako stajahu u oko, i tako idahu svaki po porodici svojoj i po domu otaca svojih.*

Zvuči kao ostvarenje Platonovog vlažnog sna! Statično društvo u kome se sve već unaprijed zna, a budućnost i nije nego reciklirana prošlost. Budućnost u stvari i ne postoji, kao što ne postoji ni prošlost. Postoji samo jedno ogromno sada, koje je zarobilo sve. Već vidim neke kritičare religije kako ovde trljaju ruke govoreći: *Pa, o tome vam i pričamo sve vrijeme, religija je iluzija koja nudi distorziranu sliku svijeta.* Jah, kad bi to bilo tako, ili (tačnije) kad bi to bilo samo tako – ili (još tačnije) kad bi to moralo da bude tako.

Mrven pažljivijim čitanjem, međutim, dalo bi se ustanoviti da je ovo „idealno društvo”, po Tori, u stvari kazna. Sinovi Izraelovi trebali su po čudesnom izlasku iz Misira i dobijanju Tore da uđu u obećanu zemlju i počnu sa normalnim životom. Nažalost, oni su napravili zlatno tele, i zbog toga su kažnjeni četrdesetogodišnjim lutanjem kroz pustinju, ne bi li izumrlo čitavo pokoljenje idolopoklonika i izrodila se djeca neokaljana grijehom klanjanja zlatnom teletu; novo pokoljenje dostojno Obećane zemlje. Kao što jasno stoji u Psalmu 95, stihovi 10 i 11: *Četrdeset godina srdih se na rod onaj, i rekoh: ovi ljudi tumaraju srcem, i ne znaju puteva mojih; i zato*

se zakleh u gnjevu svom da neće ući u mir moj. Tako se, pred očima pažljivog čitaoca, slika „idealne prošlosti” ruši u paramparčad. Utopija postaje distopija. Civitate Dei, hodajuće Carstvo Božije na zemlji, al-Madina al-Fadila, Savršena država, ukazuje se kao kazna a ne kao nagrada; kao prošlost od koje treba bježati a ne kao nacrt za modeliranje budućnosti. Čini se da Tora aludira da je platonističko idealno društvo zapravo samo skup ljudi koji čekaju da umru. Idealno društvo, iz perspektive Tore je ono u kome je čovjek slobodan da bira. Većina ljudi u većini vremena bira dobro, i to je ono što ohrabruje.

Avram, Isak i Jakov Roršah

Potom reče Bog: *Da načinimo čovjeka po obličju našem i po našoj podobnosti, i vladace nad ribama u moru, nad pticama u zraku i nad svim pokretnim bićima što hodaju po zemlji. I stvori Bog čovjeka po obličju njegovom, po obličju božanstvenom stvori ga; muško i žensko stvori ih.*

I Knjiga Mojsijeva 1: 26, 27

Vele da su mnoge priče Prve Knjige Mojsijeve namjerno pisane kao Roršahove mrlje. Takve, nedorečene, pružaju se čitaocu kao duhovno ogledalo. Čim ih pročita i protumači, mi znamo s kim imamo posla. Čak i ako iz njegovog tumačenja ne saznamo mnogo o objektivnom značenju priče, saznaćemo svašta o tumaču kao čovjeku. Reci mi kako tumačiš tekst, reći ću ti ko si i šta si!

Ponekad se, jedna za drugom pojavljuju dvije bitno drugačije – ili, čak, potpuno usuproćene priče. U takvim slučajevima, mnogi čitaoci i nesvjesno podvrgnu jednu priču drugoj. Najeklatantniji primjer ove pojave nalazi se već na samom početku Prve Knjige Mojsijeve, gdje se, jedan za drugim, pojavljuju dva narativa o stvaranju čovjeka. Ne samo da se radi o dva narativa koja potiru jedan drugi an ženeral, nego gotovo da nema pojedinosti u kojoj se oni slažu. Pokoljenja se trvu oko smisla dviju toliko usuproćenih priča, baš kao je što je i predviđeno i zamišljeno. Ni ovo naše pokoljenje nije izuzetak, pa se i mi trudimo da iznjedrimo smisao iz naizgled namjerno obesmišljavajućeg usuproćenja. Evo kako je izgledala jedna od mnogih ovogeneracijskih rasprava na tu temu, uoči jedne Roš ašana (jevrejske Nove godine, koja se slavi u spomen na stvaranje svijeta i čovjeka), na virtuelnoj ješivi Kol Saraj:

- *Ribi, kome se Bog obraća kad kaže ajde da načinimo čovjeka? Vidim da neki klasični tumači kažu da se to odnosi na anđele.*
- *Kažu, što ne znači da su pravu.*
- *Ni mene, iskreno govoreći, taj odgovor ne zadovoljava. Em što bi to anđele pretvorilo u učesnike Stvaranja, em...*
- *A šta ti veliš na onaj odgovor po kome se radi o kraljevskoj množini?*
- *Od svih ponuđenih, taj mi još i zvuči uvjerljivo.*
- *Nije da i on nema svojih problema.*
- *Ne vidim, bar u prvi mah, nijedan bitan problem koji proizilazi iz tumačenja po kome se radi o kraljevskoj množini.*
- *Ako tu Bog govori sam sa sobom, odnosno sam o sebi, i ne obraća se nikome, što onda nije napravio sve što je rekao?*
- *Ček sekundu, ribi, govoriš o tome kako je Bog rekao ajde „da načinimo čovjeka po obličju našem i po našoj podobnosti”, a u nastavku piše: „I stvori Bog čovjeka po obličju njegovom, po obličju božanstvenom stvori ga”, i nigdje ni riječi o podobnosti...*
- *Upravo tako!*
- *Nikad ranije nisam uočio da je Bog napravio samo 50 % onog što je rekao.*
- *Vruće!*
- *Šta vruće?*
- *Eto te i blizu odgovora!*
- *Šta, kao, fifti-fifti? Haham hoće da kaže neko drugi treba da stavi drugih fifti.*
- *Logično!*
- *Ako ima neko ko bi trebalo da stavi tih drugih 50 posto, to je onda čovjek.*
- *Naravno!*
- *Znači Bog se, u stvari obraća čovjeku i kaže: ajde da ja i ti načinimo čovjeka po obličju našem i po našoj podobnosti.*
- *Upravo tako!*
- *I onda je Bog napravio čovjeka, po svom obličju, dakle kao autonomno misleće biće sa izborom slobodne volje, kao što je rečeno: „I stvori Bog čovjeka po obličju njegovom, po obličju božanstvenom stvori ga”.*
- *Aferim!*
- *I sad je na svakom pojedinačnom čovjeku da bude Bogu podoban?*

- *Nisu li to mudraci oduvijek tvrdili, kao što je Bog milosrdan, tako je i na nama da budemo milosrdni. Kao što je Bog pravedan, tako je i na nama da budemo pravedni.*
- *Ali to, onda, znači da se Bog uopšte ne obraća tamo Adamu, nego svakom čovjeku!*
- *I Adamu, i svakom Adamovom potomku.*
- *Ali zašto onda sve piše u množini, i obličje i podobnost. Zašto reći: „ajde da ja i ti načinimo čovjeka po obličju našem i po našoj podobnosti”, kad se može i tačnije: „ajde da ja i ti načinimo čovjeka po mom obličju koji će biti meni podoban”.*
- *Meni bi to zvučalo narcisoidno, a znamo da bi Bog mogao biti svašta, ali da narcisoidan sigurno nije.*
- *Shvatam, to je kao da, recimo, ja imam pare, a haham dobro kuva. I onda ja predložim hahamu da zajedno otvorimo restoran, i kažem s našim parama i s našim kuvarskim umijećem, iako su zapravo pare moje, a kuvarsko umijeće hahamovo.*
- *Bindiča boka!*
- *I onda ja stavim na sto pare, kao što je Bog stavio na sto obličje, „I stvori Bog čovjeka po obličju njegovom, po obličju božanstvenom stvori ga”, a onda je na hahamu da kuva.*
- *Upravo tako!*
- *Jao, hvala, pa ovo je potpuno logično!*
- *Naravno da je logično.*
- *Hvala!*
- *Na čemu? Sve si odgovore sam dao!*
- *Ali ne bih nikad uspio da nisam dobio usmjeravajuća pitanja. Mislim da bi haham to trebalo da zapiše.*

Koliko je Tora drukčija od seksa?

Priča se među bosanskim Sefardima kako je jednom, a po riječniku se čini da i nije bilo davno, jedan Jevrejin agnostik došao kod jednog hahama stare škole i rekao mu: *Ribi, imam za tebe deset pitanja vezanih za dogmu o božanskom samoobjavlivanju ljudima putem Tore. Ako mi odgovoriš na svih deset, postaću pobožan.*

Stari mu je haham odgovorio: *Može, ali pod uslovom da prvo dvije ned'lje jedeš kašer.* K'o biva, isključivo hranu dozvoljenu po pravilima jevrejskog vjerzakona i pripremljenu u skladu s istim.

- *Što bi' ja jeo kašer, ako ionako ne vjerujem u Toru* – vajkao se agnostik.
- *A ti nemoj* – odgovori mu kratko haham.

Agnostik ode kući i iz nepoznatih razloga, koji ljude čine ljudima, prelomi da proba da jede kašer dvije nedelje.

Poslije dvije nedelje, opet on zapuca kod hahama.

- *Ribi, evo mene s mojim pitanjima.*
- *Znači, nisi umro od kašer hrane* – dočeka ga haham. *Još da vidi-mo šta će bit' kad budeš drž'o dva Šabata zaredom.*
- *Pa ne misli valjda haham da ću iz čista mira držat' Šabat, ja koji ne vjerujem da je moguće ikad išta zaprave znať o Onostranom.*
- *Jok, nego ću ja iz čista mira ozbiljno pričat' o Svestranom s ne-kim koga cijela ta priča uopšte ne zanima zapravo.*
- *Kako me ne zanima?*
- *Da te zanima provjerio bi je.*
- *Pa šta, evo, radim nego provjeravam.*
- *Pa ne provjerava se, bolan ne bio, tako!*
- *Nego kako?*
- *Držiš, lijepo, dva Šabata, k'o čo'ek.*

Ne budi ti lijeno agnostiku, te stvarno iskamči da ne puši (a vele da je bio obertutundžija) i ne vozi na Šabat. Pa kad već nije otišao nigdje na izlet, ode malo i u sinagogu, a kad se već zatekao, ostade

malo i da čita. Pošto se prvog Šabata vala nešto i nije napatilo, održa on i drugi – pa će sav sretan hahamu na noge.

- *Eh, ribi, evo mene s mojim pitanjima.*
- *U dobar čas, dočeka ga haham, taman sam evo završio s ispisivanjem tefilina za tebe.*

A tefilin je, da reko' pripomognem judaizmu manje vičnim čitaocima, par crnih kožnih kutijica sa svitkom koji sadrži osnovne maksime judaizma. Prilikom jutarnje molitve tefilin se vezuje na ruku i na čelo.

- *Što će meni tefilin, kad se ja ionako ne molim.*
- *Ajde, šta se praviš Mordehaj, znaš i sam da ću ti sad preporučiti da mečeš tefilin svako jutro dvije hefte. Volj' ti kući, volj' ti u minjanu, u sinagogi.*
- *Ja', i dokle tako, pa ne misli haham valjda da ću ja tako početi', što bi narod rek'o, „na trehu”, držat' svih 613 zapovjedi, a da mi on uopšte i ne odgovori na moja pitanja?*
- *Časnu ti riječ dajem, dvije hefte tefilina – i moš pitat' šta 'oćeš.*

Nagodan nakav agnostik iz ove priče, ne budi mu zahmet pa on stvarno počne stavljati tefilin svako jutro. Poslije dvije nedelje, ako nije bilo i manje, dođe on opet kod sinjor hahama. Haham mu još nije ni otvorio vrata, a on će:

- *Ribi, imam jedno pitanje. Kad čovjek kaže blagoslov za ručni tefilin, i priveže ga, i taman krene da stavi počeon tefilin, a ono mu zazvoni mobilni – i on se mahinalno javi: Smije l' govorit', dok još nije metno tefilin? Il' treba da ostavi otvorenu liniju, dok ne stavi tefilin na čelo?*
- *Eno, i meni se neki dan desilo. Meščini da je u tak'oj situaciji najbolje da se čo'ek nakašlje, kol'ko da oni s druge strane čuju da je veza uspostavljena, a kašljanje nije govor kojim se prekida radnja nad kojom je već izrečen blagoslov... onda brzo staviš tefilin na čelo – i šalom al Jisrael (k'o biva mirna Bosna), moš pričat k'o čo'ek.*

Pričam ja neki dan ovu priču dvojici prijatelja, jedan romantik (kaže, oduvijek) a drugi skeptik (otkad ga znam, što ispadne moj lični oduvijek), pa će romantik:

- *Baš lijepa priča, pokazuje kako je Tora zapravo kognitivna stvar, koja se shvata kroz praksu, a ne teoretski, spolja.*
- *Aha, super priča – dočeka ga skeptik – pokazuje kako je judaizam, zapravo, kompulsivna neuroza.*

Ne dade mi đavo mira, pa i ja potražih jednog hahama da ga priupitam da li je Tora kognitivna stvar, ili kompulsivna neuroza. Kad razmislim, njegov odgovor i nije bio neočekivan. Ne čini mi se da je skeptiku dao za pravo, premda ne znam ni koliko se složio sa romantikom; a evo kako je glasio rečeni odgovor:

- *Ne znam je l' kognitivna, al znam da nije skroz drukčija od muško-ženskih krevetli odnosa.*
- *Eno sad, kako nije drukčija od seksa?*
- *Lijepo, brate. Ko je praktikuje ne teoretiše previše, a i obrnuto je tačno: čim neko previše teoretiše, mora bit' da ništa ne radi.*

Šta je bilo prije – svijet ili Tora?

Vele da je jednom neki učenik pitao nekog hahama na koje je svjetlo mislila Tora rekavši da je prvog dana stvaranja Bog stvorio svjetlo, ako je sunce stvoreno tek četvrtog dana. Radi li se tu o primordijalnom svjetlu mistika ili o eksploziji o kojoj govore naučnici – pitao je dalje učenik.

- *Ti baš zapeo da tu piše šta je bilo – odgovori haham.*
- *Nego šta piše?*
- *Pa, recimo, moglo bi biti da Tora na svoj način saopštava šta nije bilo.*
- *Ne razumijem.*

Možda nam Tora želi saopštiti da sunce nije stvorilo svijet, niti je učestvovalo u stvaranju svijeta – jer je i samo stvoreno – i to tek nakon što je biljni svijet, stvoren već trećeg 'dana', uveliko postojao.

- *Ali, pošto Bog zna kako je sve stvorio, zašto nam to ne bi i otkrio?*
- *Znači ti vjeruješ da Tora sadrži podatke o nastanku i prirodi svijeta?*
- *A haham ne vjeruje?*
- *Ako je tako, kako to da onda nikad niko nije pronašao nešto iz Tore – nego svi pronalazači posmatraju svijet i pojave u njemu, zakonitosti i odstupanja, a učenici Tore onda samo pronađu gdje je rečena teorija oduvijek pisala u Tori? Kad prva osoba postavi na osnovu Tore neku naučnu teoriju, i meni će biti lakše da prihvatim tvoju tvrdnju.*
- *Znači Tora se, po hahamu, ne bavi naučnim temama?*
- *Vjerujem da ne.*
- *A zašto onda govori o onome što je bilo?*
- *Već sam ti rekao – samo koliko da sruši i prerasporedi već postojeće ljudske teorije na način da budu uskladive sa osnovnom temom Tore: jednobštvo, bogousredsredenost i međuljudski odnosi.*

- Nije li to pomalo svođenje Tore sa apsolutne objave na puki moralno-zakonski priručnik?
- Odgovoriću ti pričom. Bio jednom jedan čovjek koji je u dobrotnorne svrhe zaveštao ogromnu zgradu u koju je prihvatio mnoge pojedince i porodice da žive bez kirije. Jedino je htio da obezbijedi da se stanari ne pootimaju oko dobara koja im je stavio na raspolaganje, da ne čine jedni drugima zlo i nepravdu. Zbog toga je sastavio kućni red po kome svako ko hoće da stekne pravo prebivanja u rečenoj kući mora da poštuje određena pravila; prava drugih i slično. Uspostavio je i ustanovu, kućni savjet, koja treba da sudi u slučaju prekršaja kućnog reda. No, nakon nekog vremena neki stanari počеше da tvrde kako je njima iz same kuće, njene konstrukcije i građe, jasno kakve je međusobne odnose među njima htio da uspostavi Dobročinitelj. Na osnovu rasporeda i veličine soba i stanova u kojima su se zatekli počеше da izvlače zaključke ko ima kakva prava, čije su obaveze prema kome kakve i slično. Oni iz sunčanih soba s trećeg sprata htjedoše da im oni s prvog plaćaju kiriju. Oni s drugog su smatrali da im njihova pozicija obezbjeđuje uravnoteženost i nepristrasnost, pa počеше da zahtijevaju da postanu jedini dostojni izbora za kućni savjet. Oni s prvog sprata zahtijevali su da im ovi s drugog i trećeg plate putarinu jer se koriste njihovim spratom. U isto vrijeme nekolicina stanara počela je da se bavi kućnim redom, otkrivajući u njemu, tako su tvrdili – a tako im se i činilo, pravu prirodu soba, definiciju zgrade, njene građe i slično. Onda se neko sjetio da pita Dobročinitelja koji od ova dva pristupa je ispravan a ovaj im je, umoran i pomalo razočaran, odgovorio: „Da je iz same kuće moguće razumjeti išta o željenim odnosima – ne bi bilo potrebe za kućnim redom, i ne bih ga ni davao. Prvo je, valjda, bila kuća pa onda kućni red, a ne obrnuto, tako da se svako traganje za informacijom o kući, unutar nečega što je nastalo kao posljedica postojanja kuće i u njenom kontekstu, meni lično čini poprilično nedotupavnim. Nije kuća nastala radi kućnog reda – nego kućni red kuće radi.”

Učenik, koji nije bio glup, sa smiješkom zaključio:

- I tako je haham odjedanputa riješio pitanje prirodnog morala i pitanje učitavanja nauke u Toru.
- Što, je li ti vjeruješ da iz prirode možemo naučiti nešto o moralu?

- *Pa, recimo, od mrava se može naučiti vrjednoća.*
- *Da, ali da nisi od ranije smatr'o da je vrjednoća dobra kako bi uopšte došao do toga da je ono što radi mrav bolje od onog što radi cvrčak? Možda bi od pčela trebalo da naučimo da početkom zime žene izbace muževe iz kuća? Ili od bogomoljki da žene pojedu muževe u toku odnosa?*
- *Teško mi je da prihvatim da je to tako.*
- *Ni to nije pretjerano bitno – odgovori haham – ionako se čovjeku ne sudi po tome kojoj školi misli pripada u kom trenutku svog života, nego po tome kako živi pred Bogom i pred ljudima.*

Čudo već viđeno

Prije deceniju-dvije Bar-Ilan univerzitet je izdao ce de sa kompletnom priručnom bibliotekom Judaistike, koji (osim biblijskog kanona i cjelokupne klasične rabinske literature), sadrži i stotine to-mova rabinske risponze (rabinsko pravo je, kao i anglosaksonsko, precedentno, tako da su odluke svih sudova iz svih vremena izvor zakona). Jedan od glavešina projekta, unuk jednog hahama stare škole, odluči da pozove dedu i pokaže mu čudo neviđeno: kućnog pi si hahama.

Haham, koji je mladost proveo učeći skoro pa naizust, prvo Bibliju (po svim pravilima klasične sefardske prozodije), potom Mišnu pa Talmud – i, na kraju, risponzu, rado se odazva pozivu pa ga unuk, kroz nekoliko dana, dovede u kancelarije projekta na univerzitetu. Među mladim, mahom uredno izbrijanim znalcima Tore i kompjutera, starac je odskakao svojom sijedom bradom, svojom mugrebi žilabom i plitkim crvenim fesom, opervaženim crnom, korotnom trakom, koja podsjeća i njega i sve one koji ga vide na činjenicu da je Hram još uvijek razoren, a pola Tore zbog toga nesprovodivo.

Kompjuterashi Tora provinijencije posjedoše hahama pred kompjuter i počеше da ga „vodaju” okolo-naokolo po programu. Prvo su mu pokazali koje se sve knjige nalaze na disku. Starac je zadovoljno klimao glavom, kao pravi knjiški sladokusac. Potom mu pokazaše kako se traže pojmovi, i to na rate: prvo unutar jednog talmudskog traktata, pa unutar cijelog Talmuda i, na koncu, unutar rabinske risponze svih vremena. Taman kad je haham bio zaustio da ih pohvali, i njih i projekat, da ima kaže kako: *Eto, na nebu znaju da se ovo pokoljenje baš ne satra od grijanja stolice – pa kad neće Muhamed brdu – ono su na nebu odlučili da pošalju brdo Muhamedu, i sve tako slične riječi pohvale i ohrabrenja – k'o za đavola, jedan od prisutnih programera naprasito izjavi kako danas više nema potre-*

be za *pukim*, baš je tako rekao *pukim*, bubetanjem napamet, jer mogućnost uskladištenja tolikog broja podataka oslobađa čovjeka potrebe učenja napamet i omogućava mu da se usresredi na razumijevanje. Starcu se smrče pred očima. Volio je svog unuka, kao i njegove drugove. U njihovoj žarkoj želji da iskoriste tehnologiju za bolje ovladavanje Torom prepoznavao je svoj vlastiti žar. Žar svojih očeva i djedova, svojih učitelja, učitelja svojih učitelja, žar pokoljenja. Upravo zato nije smio dozvoliti unuku i njegovom pokoljenju da se uzgorde nad svim prethodnim pokoljenjima učenjaka. Za trenutak je zažmirio, kao da se usredsređuje – a potom objavi kompjuterašima rat sljedećim riječima:

- *E ajde, baš da vidim, stavite mu da traži sva mjesta gdje se spominju zakoni vezani za udovištvo.*

Programeri kao da jedva dočekaše. Žurno unesoše u pretraživač teksta korijen *udov* sa oznakom za sve moguće sufikse. Kroz nekoliko sekundi ukaza se dugačka lista sa nekoliko stotina talmudskih navoda u kojima se pojavljuju pomenuti pojmovi. Haham je prelijetao preko liste brzim pogledom. Shvatao je polako ograničenja kompjutera, i lice mu se ozari. Zatraži da brže pomiču listu – pa se, kad su se već primakli kraju, uvidjevši da mu je pretpostavka tačna, slavodobitno okrenu onom programeru koji bi kompjuter pretpostavio živu čovjeku, i to još hahamu... Šutio je i gledao ga u oči.

- *I? Šta velite?* – upita jedan od programera.
- *Nije loše, nije loše* – zaključi haham – *ali mlado, brzopleto. Moji bi pokojni učitelji sigurno vratili ovaj vaš kompjuter da uči još koju godinu. Da utvrdi gradivo.*
- *Kako da utvrdi gradivo? Zašto da utvrdi gradivo?* – počеше pljuštati pitanja.
- *Pa, eto, recimo, smetnuo je ono čuveno mjesto o dovilji udovici, pa onda ono mjesto gdje se spominje otmica udovice... Da ne govorim o onom opštepoznatom mjestu, koje ni početnici nikad ne preskoče, na kome se govori o dvije setre udate za dva brata, od kojih jedan umre, a žena mu postane udovica.*

Nemoguće! Poletješe da traže citate koje je haham sipao kao iz rukava. Ubrzo im se otkri šta se desilo. Haham je bio u pravu. Načelno. Istini za volju, ni kompjuter nije ništa pogriješio. U rečenim

odjeljcima nije se pojavljivala bilo koja izvedenica korijena *udov*, nego opisi tipa: *kojoj je umro muž*. Shvatili su da je rav koji, blago rečeno, nije imao pojma o kompjuterima (pitanje je da li bi ga znao ugasiti da su se kojim slučajem sreli) sasvim slučajno uočio da kompjuter ne traži po smislu – nego po formulaciji. Počeše mu objašnjavati:

- *Ovdje se ne spominje udovica – nego žena kojoj je umro muž.*
- *E, to ćete vi objasniti? ženama kojima je umro muž kako i zašto one kod vas danas nisu udovice – odgovori haham kao iz topa.*
- *Kompjuteri ne traže po smislu – pokušava drugi da objasni hahamu. Mi smo ti koji im određujemo zadatak. Rekli smo mu da traži sva mjesta gdje se izričito spominju riječi izvedene iz korijena *udov* i on je sva takva mjesta našao. Da smo ga poslali da traži mjesta na kojima piše 'čiji je muž umro' – on bi nas odveo i na ta mjesta.*

Haham se ponovo okrenu kompjuteru. Gledao je u listu nekoliko dugih trenutaka, a onda mu lice opet obasja unutrašnja svjetlost.

- *Veliš, tražio je izvedenice iz korijena *udov*? – upita onog programera.*
- *Da!*
- *Pa gdje mu je onda ono mjesto s onom ženom koja se nešto zavjetovala, pa joj muž obnevažio zavjet, pa ona poslije, kad je postala udovica... Ili ona priča o ženi koju je muž otpustio bez otpusnine, pa se ona preudala i poslije razvela ili postala udovica... – počeo haham opet da veze.*

Ponovo se baciše na provjeravanje. Uistinu, na svim je ovim mjestima bila upotrebljena izvedenica korijena *udov*. Radilo se o glagolu obudoviti, ali kad su postavljali pitanje, nisu uzeli u obzir i prefikse – nego samo sufikse.

– *Svaka čast – priznade programer – mi mu nismo dobro odredili zadatak. Bilo je dovoljno da stavimo i znak za prefikse, kao što smo stavili za sufikse. Tad bi kompjuter izlistao i sva ova mjesta.*

- *Bi li sigurno? – upita haham.*

Kakvo pitanje. Naravno da bi, sigurno. Odrediše ponovo pojam pretrage: riječ *udov* sa svim mogućim prefiksima i sufiksima. Za svega nekoliko sekundi pojavi se nova lista na kojoj su se, ovaj

put, pojavljivale i sve moguće forme glagola obudovjeti. Haham se zagleda u listu. Gledao je dobrih deset minuta. Očekivali su da će konačno priznati poraz. Ipak je tehnika-tehnika.

- *De onaj Ajnštajn?* – upita haham, tražeći programera zbog kog je bitka i počela.
- *Evo me – ako na mene mislite.*
- *Je l' prof sore – upita ga – gdje mu se dede ono mjesto o puštenici koja se preudala pa ostala udovica? Ne sjećam se tačno koji je traktat u pitanju. Što mrzim kad mi ovako mozak stane, k'o kompjuter. Ili, ono mjesto gdje se spominje čovjek koji uda ćerku, pa ona obudovi...*

Potražiše oba iskaza, prema riječima koje je starac naveo. Haham je opet bio u pravu. Na oba se mjesta pojavljivao glagol obudoviti, samo umjesto njegove književne forme: *leitalmen*, na oba se mjesta pojavljivala dijalektalna forma: *leitarmel* (smjenjivanje suglasnika L, M, N i R je česta pojava u semitskim jezicima). Značenje je, naravno, bilo isto. Radilo se o pukoj fonetskoj promjeni. Svi zanimiše, obuzeti poštovanjem pred nepobitno suverenim vladanjem rabinskom literaturom.

Starac se diže. Tobože umorno (a činilo se poletjeće u svakom trenutku), prihvati se unuku pod lakat – kao da će napolje – pa onda, okrenuvši se prisutnima, ipak izreče svoju pohvalu. Malo škrtiju nego što je sprva bio zamislio:

- *Dobro vam je ovo djeco. Dobro! Za kad hahamu stane pamet. Al' ko nije ugrijo stolicu, teško da će iz ovog plastičnog hahama znat' šta izvuć'.*

I tako ostade da se kompjuteri zovu *plastični hahami* – a za hahame se, opet, kad odskoče učenošću, veli: *Mašala, k'o kompjuter...*

Lako je živom vaskrsnut'

Đoha dobio poziv za regrutaciju. Šta da radi? Nikad ranije nije imao veze s vojskom. Poče se raspitivati kod prijatelja. *Ma ništa, bolan* – objasniše mu – *najobičniji ljekarski pregled; gledaju jesi li zdrav fizički i psihički, da nisi homoseksualac. Jao, šta ću ako sam homoseksualac* – pomisli Đoha, ali ništa ne reče prijateljima. Pošto neko vrijeme nikako nije mogao da odgonetne da li je homoseksualac ili nije, odluči da se obrati za pomoć nekom iskusnijem. Neki malo stariji mahalski mangup objasni mu da ko ima odnose sa ženama taj sigurno nije homoseksualac. Kako je imao neku djevojku s kojom se viđao, Đoha je prvom prilikom upita da li bi s njom mogao provjeriti da nije homoseksualac. Djevojka mu zveknu šamarčinu, iz čega Đoha odmah shvati da ona baš i nije neki entuzijasta kada su u pitanju naučni eksperimenti. Poslije se požali istom onom mangupu, na šta mu ovaj prebaci:

- *Budalo jedna, pa ne možeš joj to tako direktno ponuditi.*
- *Zašto?* – upita Đoha krajnje iskreno.
- *Zato što ti tako neće dati.*
- *Šta me brige* – odgovori Đoha dureći se.
- *Kako šta te brige? Pa rekli smo da bez nje ne možeš provjeriti. Đoha, bolan, ne možeš sjeći granu na kojoj sjediš.*
- *Kakva sad grana?* – upita Đoha, ne shvatajući baš najbolje vezu između grane i djevojke.
- *Provjeri, pa će ti se kazati samo* – odgovori mangup koji nije imao previše volje da se nastavi baktati sa bandoglavim Đohom.

Đoha k'o Đoha, gonjen znatiželjom odmah ode do nekog drveta, sjede na jednu granu i poče je sjeći. Prolazio onuda neki haham pa mu reče:

- *Đoha, nemoj, bolan, sjeći granu na kojoj sjediš.*
- *Moram, da nešto probam.*
- *Pa pašćeš, jadan ne bio.*

– *Jok, jok, dobro sam se učvrstio.*

Haham ode, a Đoha nastavi udarati sjekirom. Poslije nekoliko udaraca grana puče a Đoha se nađe na zemlji, baš kao što je haham prerekao. *Bože, pa onaj je čovjek bio prorok – zaključí Đoha – idem trke da ga pitam kada ću umrijet’ – odluči, pa naže za hahamom.*

Videći s kim ima posla, haham mu odgovori: *ha ti se o’lade ruke i nos.* Đoha je dobro uzeo u pamet hahamove riječi. Poslije nekoliko mjeseci zateče se napolju za ciča zime. Zindan, zindan. U neka doba osjeti kako mu se ruke lede. Brže-bolje se pipnu po nosu. I nos mu je bio hladan. *Bože, pa ja sam umro – zaključí, i pruži se koliko je dug i širok.* Poslije nekog vremena nađu ga neki ljudi kako leži nepomičan, pa i oni zaključíše da je mrtav. Poniješe ga na rukama da ga sahrane. Dodoše do nekog raskršća. U to jedan upita: *kojim li nam je putem brže do groblja?*

- *Desno – odgovori Đoha – tuda bi ti ja vazda idi dok sam bio živ.*
- *Pa ti si živ? – zaprepastiše se oni ljudi.*
- *Nisam – odgovori odlučno Đoha – kako ću biti živ kad sam umro?*
- *Pa kako onda razgovaraš sa nama? – upitaše ga.*
- *E to ćete mi oprostiti, ja sam frižak mrtvac i još mi niko nije objasnio šta mi je k’o mrtvacu činiti.*

Povuci-potegni, ne mo’š Đohu šale ubjediti da je živ. Zaintačio da je mrtav, i Bog. U neka doba shvatiše da je on to po znakovima koje mu je dao haham odlučio da je umro. Zovnuše hahama. Haham, međutim, odmah nađe ključ od Đohine duše.

- *Je li, Đoha – upita ga – je li ima smrt?*
- *Ima, brate. Kakvo je to pitanje?*
- *E, dobro, sad ti meni reci jesi li ti učio na vjeronauci kako ima i vaskrsenje?*
- *Jesam.*
- *E pa eto, ti si lijepo umro, pa si onda vaskrsao. I sad, pošto si vaskrsao – sad si živ i možeš lijepo kući.*

Đoha mu poljubi ruku diveći se njegovoj mudrosti. S prezirom pogleda na budale koje mu to nisu znale objasniti ovako lijepo kao haham.

Poslije nekog vremena haham zateče Đohu kako za opkladu skače s mosta u rijeku.

- *Aman, Đoha, jesi li pobudalio da mećeš glavu u torbu za sitniš. Poginućeš, pa šta si onda napravio?*
- *Ako – odgovori mu buenu di Đoha – poginem... pa vaskrsnem.*
- *Gledaj, džanum – pouči ga haham – lako je živom vaskrsnut', ko mandrkne, njemu je poteže.*

Terorija evolucije običaja

Pričaju kako je neka jevrejska opština raspisala konkurs za *kan-tora*, te jedan tek svršeni *hazaniću* iliti *hazančić* pohiti da se prijavi. Predsjednik opštine mu, potkraj razgovora, daje još i ovo uputstvo:

- *Samo da znaš, kod nas se hazan kad izlazi na teva prvo duboko pokloni, onda se ispravi i tek onda počne s molitvom.*
- *Što to?*
- *Zato što hoće platu, a bez da se kod nas drži našega adeta, od nas je beli neće dobit'.*
- *Znam, ali šta je osnova tog običaja? Nikad nisam čuo da se ide drugo tako stupa na teva.*
- *Čuj, šta je osnova običaja* – odgovori mu predsjednik opštine, koji je oduvijek smatrao da su stvari mahom same po sebi jasne, a one koje nisu su vjerovatno suviše – *pa to što smo ga uobičajili. Da ne običavamo tako kako običavamo, ne bi nam ni običaj bio taki kaki je.*

Ne budi ti lijeno našem mladom liturgisti, on se iz onih stopa uputi ka rabinu one zajednice i s vrata ga upita:

- *Ribi, otkud njima, ovde, običaj da se hazan, kad izlazi na teva, prvo duboko pokloni, pa tek onda može da počne s molitvom?*
- *Ne znam, vala, pravo da ti kažem* – odgovori mu hahamiću – *ja sam relativno nov ovde, a kako rečeni običaj nije sporan sa stanovništa alaha, nikad se nisam potrudio da mu ustanovim izvor i porijeklo. Imaš starog hahama koji ne izlazi iz kuće, pa ti... ako ti je baš zapelo, bujrum, brate, skokni do njega i pitaj ga. Ako ti iko znaadne odgovorit', to će bit' on.*

S mladalačkim viškom energije i manjkom iskustva, il mazalal-tu di muestru hazaniću (sretnik od našeg mladog hazana) zaputi se pravo na noge *sinjor hahamu*. Ovaj ga dočeka na balkonu, seji-reći ljepotu Božijih ruku djela.

- *Buenus dijas!*
- *Kun salud i vidas!*

- *Sinjor ribi, otkud njima, ovde, običaj da se hazan prvo duboko pokloni pred teva, pa da tek onda počne s molitvom?*
- *Ma jesu l' to makli kandil koji je visio pred teva? – upita ga haham.*
- *Nema sad tamo nikak'og kandila, ima luster, al on je visoko.*
- *Eto, što ti je insan – reče mu haham – umrla lampo, ostala hampa.*

Pošto se mladić češao po glavi s blagim izrazom nevjerice e da bi jedna tako tehnička stvar mogla uroditi običajem, *haham* se potrudila da mu objasni kako to hoda s običajima: *Slušaj, kad sam ja učio ovu rabotu pred mojim pokojnim učiteljima, jedan nam je od njih hejbet puta ponovio jednu jako lijepu kunsežu o tome kako nastaju običaji, i ponavljao nam je sve dok je nismo utuvili. Vele, jedan frižak bračni par, noći di Šabat, muž iz sinagoge kući, a žena met'la na sto tepsiju sa ribom za šabat. On digne poklopac, kad, ono, sve i jedna riba bez glave.*

- *Šta je ovo? – on će njoj.*
- *Kako šta, pa ribe...*
- *Pa nisam ćorav, vidim i ja da su ribe, al' đe su ribama glave?*
- *Bog s tobom, pa riblje glave nisu kašer.*
- *Đe si ti čula da riblje glave nisu kašer, mi ih vazda jeli?*
- *Onda ste vi naki labavi Jevreji, ako riblje glave jedete.*
- *Nismo mi labavi Jevreji, već vi izmišljate vazdan naka nova prav'la.*
- *Eto, sutra ćemo na ručak kod moje mame, pa je možemo pitat' – zaključila žena pomirljivo.*

I sutra, oni kod punice, i ćerka je upitala šta i kako, a ova joj lijepo odgovorila, sve samosamim poslovicama, k'o što kod nas pričaju žene:

- *Ansina topimos al mundo, anisna lo vamos a dešar. Tako smo zatekli svijet, pa ćemo ga tako i ostaviti. Luke di mi majri vidi, a mi fiža mi lu pasi. Što sam od svoje majke vidjela, to sam svojoj šćeri ostavila.*
- *Sve je to divno i krasno – reče joj zet – ali otkud vam da riblje glave nisu kašer?*
- *Ah, amor dil jarnu, sol di invjarnu, ljubav zetova – sunce ozimo – odgovorila mu punica, ciljajući na to kako se još nije rodio ko se*

o zetovu ljubav ogrijao... *Eto, svakako ćemo uveče kod none, na večeru, pa je ti pitaj.*

Tako i bi. Uveče dođoše kod bake, i ćerka i unuka je u jedan glas odmah upitaše:

- *Je li tako da riblje glave nisu kašer?*
- *Ma što lupetate, ženske glave, otkud vam to?*
- *Čuj što lupetamo, pa o'tebe vid'le, ti ih vazda fikar'la – ćerka i unuka će uvrijeđeno.*
- *Jah, kad su kod mene tepsije vazda bile 'no'šne, a i rerna k'o iglene uši.*

Tako ti, sine moj, nastane pola običaja – zaključí haham svoj osvrta na svoju zajednicu i njenu običajnu praksu.

Sarajevski doprinos razvoju opšteg jevrejskog prava

ili

Svak se češe tamo đe ga svrbi

Bosanski Sefardi su jedan sretan i opušten svijet, čija je istorija obilježena dvijema velikim nesrećama: Izgonom iz katoličke Španije (1492. godine) i genocidom koji je zločinačka Nezavisna Država Hrvatska sprovele nad Jevrejima (kao i nad Srbima i Romima) Bosne i Hercegovine (u periodu od 1941. do 1945. godine). Između tih dviju tragedija, bosanski su Sefardi mahom vodili jedan neopterećen život, u kome su malo ugađali Bogu, malo više sebi, a sve to natenane i poistilahu, *sin siklet i sin ađile*, bez srkleta i bez žurbe.

O toj relativnoj opuštenosti bosanskog sefardskog života svjedoči i činjenica da je jedan od najvećih bosansko-sefardskih doprinosa razvoju opšteg jevrejskog prava patent jednog sarajevskog rabina, kako da se puši na Šabat, a na dozvoljen način. Kao što je poznato (ili možda još nije bilo, ali evo saće), jevrejsko pravo zabranjuje paljenje nove ili džaranje već postojeće vatre na Šabat, a sklonost sarajevskih Sefarda ka duvanu je očigledno mnoge vodila, ako ne na rub prekršaja zabrane, a ono u tersluk i namćorluk, koji su dovodili do toga da je ostalim ukućanima od oćevog ili dedinog tutundžijskog pasjaluka Šabat izlazio na nos, posebno subotom popodne, kad su tutundžijski sabur, a s njime i živci, bivali sve tanji. Zadeveraše se oko toga i sarajevski hahamim, pa kad već ne mogahu izmijeniti ni zakon ni zajednicu, oni nađoše solomonsko rješenje, tamo gdje mu se malo ko nadao. Rješenje je jednostavno, i upravo je zato ingeniozno, a sama činjenica da ga nisu pronašli nigdje drugo do li kod nas, ne svjedoči niti da su naši rabini bili toliko mnogo umniji od ostalih, niti da su tuđi rabini bili toliko mnogo gluplji od ovih naših – nego, prvenstveno da su drugi rabini imali *otrus gatus d'eskalдар* (druge maćke da kalajišu), k'o biva: prešnjih poslova – a

da se kod nas, bar u jednom periodu, živjelo dovoljno opušteno, da je i pitanje kako i držati Šabat i nastaviti pušiti tokom istog, imalo kad doći na red.

A evo čega se to dosjetio ham ribi Eliezer ben Šemtov (što se u Sarajevu izgovaralo kao Santo) Papo: U petak, iza ičindije, a prije akšama (s akšamom počinje Šabat), tutundžija treba da zapali nargilu, ali da vuče dim u šišu, a ne u pluća). Kad nakupi dovoljno dima, nek začepi šišu s obje strane – i eto mu načina da serbez puši na Šabat, „mašala dima, a niđe vatre”. Ovim su bosanski Sefardi demantovali lokalnu narodnu poslovicu koja veli: „Gdje ima dima, ima i vatre”. Ne znam kolikog je odjeka u jevrejskom svijetu imalo objavljivanje sarajevskog patenta u knjizi *Mešek beti* (Nasljednik doma mojega) rečenog rabina, prvoj knjizi koja je (na ladinu, a hebrejskim pismom) štampana u Sarajevu, davne 5632. godine (sada je 5782), ali znam da i dan-danas čim negdje sretnem žešćeg tutundžiju, kom je i Šabat na srcu, ja ga odmah obradujem harmonizujućim rješenjem. Nije ih malo pohitilo da kupe nargilu, sve se čudom čudeći kako sami nisu na to nadošli. Ja im na iskaze čuđenja mogu samo reći, *Nema više tog istilaha*.

Nije „sarajevska fjaka” samo blagotvorno djelovala na Jevreje. Bilo je i negativnih uticaja... Primjerice, u drugoj jednoj knjizi istog sarajevskog *hahama*, naslova *Damesek Eliezer – Orah hajim* (propisi na ladinu o svakodnevnim situacijama), štampanoj u Beogradu par godina ranije (sarajevska vilajetska štamparija još nije bila nabavila hebrejska slova) stoji i sljedeći pasus:

Enmentar el nombre de el Šem jitbarah no es asur davka en lešon a-kodeš, salvo en todo modo de lašon es asur, tanto en ladino... i ansi en lašon de los gojim: *Boga mi* o ke dizi *Tako mi Bog*, i ansi si dizi in turkesku: *vala i bila*.

Spominjati ime Boga Blagoslovenog nije zabranjeno samo na Svetom jeziku, nego je zabranjeno na svakom jeziku, kako na ladinu... tako i na jeziku (ovdašnjeg) naroda: *Boga mi*, ili ako kaže *Tako mi Bog*, ili ako kaže na turskom: *vala i bila*).

Judaizam je, naime, strašno osjetljiv na zaklinjanje Božijim imenom onako bezveze, bez pravog razloga i nakane, a pošto je prosječnom Bosancu „vala” (Boga mi) svaka druga riječ, rabini su morali skretati pažnju pastvi da „vala” nije isto što i „elem” (poštapalica), nego pravo pravcato spominjanje Božijeg imena, što je dozvoljeno samo sa odgovarajućim nijetom i u odgovarajućem kontekstu. I ovlašno bacanje pogleda na jezičke navike današnjih bosanskih Sefarda dovoljno je da pokaže da, po pitanju iskorjenjivanja ovog lokalnog adeta, koji je sa ostalih prešao na BH Jevreje, hahami vala i nisu nešto uspjeli.

Da li nepoznavanje zakona isključuje punu krivičnu odgovornost

Kad laik krene da čita jevrejsko pravo, teško da može da se otme dojmu da ga je pisao neki antisemita, čiji krajni ciljevi nisu bili bitno drugačiji od onih Hitlerovih: konačno rješenje jevrejskog pitanja. Naime, malo-malo, pa se kao sankcija pojavi jedna od četiriju smrtnih kazni (vješanje, odrubljivanje glave, kamenovanje i napajanje rastopljenim olovom), a ni nekapitalne tjelesne kazne ne izmamljuju nužno širok osmijeh na licu savremenog čitaoca. Ono što neprofesionalci obično ne znaju je činjenica da je primjena tih kazni u rabinskom pravu bila toliko ograničena, da se slobodno može zapitati i da li su iste ikada bile primjenjivane u ozbiljnijoj mjeri. Primjerice, kapitalna kazna nije se mogla primjeniti (ni u vrijeme dok je narodu Izraela sudio Sanedrin, Vrhovni rabinski sud) bez upozorenja dvaju svjedoka. Svako od ta dva upozorenja sastojalo se iz tri dijela: upozorenje o dispoziciji (zabrani), upozorenje o sankciji (kazni predviđenoj za kršenje dispozicije) i upozorenje o stvarnom stanju stvari. Ovo znači da bi, hipotetički, izlazak pušača na javnu scenu, na subotnji dan u kome je od akšama do akšama zabranjeno pušenje, u drevnom Izraelu izgledao otprilike ovako:

Pušač se pojavljuje sa cigarom u ruci, negdje u javnom domenu. Prilazi mu svjedok A i pita ga: *Oprostite, da li znate da je pušenje na Šabat zabranjeno?* (U rabinskom judaizmu, naime, nepoznavanje ritualnog propisa isključuje punu krivičnu odgovornost.) Ako pušač kaže: *Jao nisam znao*, i baci cigaru – nikom ništa! Ako, međutim, isti kaže: *Znam*, i nastavi da puši, svjedok A je onda dužan da ga upita: *A je li znate vi da je za paljenje vatre na Šabat predviđena smrtna kazna?* (U rabinskom judaizmu čak i nepoznavanje kazne predviđene za neispunjavanje ritualnog propisa isključuje krivičnu odgovornost.) Ako pušač sada kaže: *Jao, nisam znao* – i baci cigaru; opet nikom ništa. Ali, ako isti kaže: *Znam* – i nastavi da puši, svjedok A je onda dužan da ga upita: *A je li znate vi da je danas Šabat?* (U

rabinskom judaizmu čak i nepoznavanje stvarnog stanja stvari isključuje krivičnu odgovornost.) Ako pušač i sada kaže: *Jao, nisam znao* – i baci cigaru; opet nikom ništa. Ali, ako isti kaže: *Znam*, i nastavi da puši, svjedok A onda treba da mu kaže: *Sačekajte, molim Vas, sekundu, da dovedem svjedoka B*. Svjedok B, onda, i sam treba da se uvjeri kako je prekršitelj svjestan i dispozicije (zabrana paljenja vatre na Šabat), i sankcije (smrtna kazna) i stvarnog stanja stvari (činjenice da je danas Šabat). Ako prekršitelj i drugom svjedoku na sva pitanja odgovori sa: *znam, znam, znam* – onda svjedoci treba da posvjedoče o cijeloj stvari pred Sanedrinom. Međutim, čak ni tada Sanedrin ne izlazi tek tako olako u susret prekršitelju samoubici, koji očigledno želi da umre, ali nema snage da sam na sebe podigne ruku – nego razdvoji svjedoke, pa pita svjedoka A da li je svjedok B, u trenutku kada je upozoravao prekršitelja, imao čarape ili nije, i ako jeste, koje su boje iste bile. Ako svjedok A kaže da se ne sjeća čarapa svjedoka B, a kamoli njihove boje, Sanedrin mu kaže da ne mogu dosuditi nekome smrtnu kaznu na osnovu iskaza svjedoka koji ima selektivno pamćenje. Ako se, međutim, svjedok A sjeća i čarapa i boje čarapa svjedoka B, onda Sanedrin pita svjedoka B koje je čarape imao taj dan, i koje su bile boje. Ako se iskazi razlikuju, Sanedrin opet dođe do zaključka da je nemoguće primjeniti najstrožiju kaznu u slučaju u kome se iskazi svjedoka ne slažu. Ako li se, pak, iskazi svjedoka slažu, Sanedrin onda pita svjedoka B da li je svjedok A imao pokrivenu glavu, u toku razgovora sa prekršiteljem, i ako jeste, čime – i koje je boje bilo rečeno glavopokrivalo. Ako svjedok B kaže da se ne sjeća glavopokrivala svjedoka A, a kamo li njegove boje, Sanedrin mu kaže da ne mogu dosuditi nekome smrtnu kaznu na osnovu iskaza svjedoka koji ima selektivno pamćenje. Ako se, međutim, svjedok B sjeća i glavopokrivala svjedoka A i njegove boje, onda Sanedrin pita svjedoka A koje je glavopokrivalo imao taj dan, i koje je boje isto bilo. Ako se iskazi razlikuju, Sanedrin opet dođe do zaključka da je nemoguće primjeniti najstrožu kaznu u slučaju u kome se iskazi svjedoka ne slažu. Ideja je jasna, u slučaju krivičnog prava, niko se ne može „vaditi” na nepoznavanje propisa jer su ti propisi mahom opšte-čovječanski, pa se uzima kao pozitivna pretpostavka da je svaki pripadnik ljudske rase, Jevrej in ili nejevrej in, svjestan istih. Istovremeno, ritualnih zakona što se tiče, smatra se da se Bogu nigdje ne žuri, i da se ništa strašno neće desiti

ako pušač samoubica ne bude kažnjen kapitalnom kaznom. Vjerujem da sekularnom čitaocu ni ideja izloženosti jadnog šabatli pušača dvama trodjelnim upozorenjima, unakrsnim ispitivanjima i slično nije baš pretjerano draga, ali bi im morala biti barem mrven draža od slike kamenovanja istog. Dobar dio vjerske pravne retorike je usmjeren na zastrašivanje, a ne na izvršavanje. U protivnom bi svaka vjera istrijebila prvo većinu svojih nominalnih članova. Šteta što ekstremisti, kad su već oteli zakonoznancima tradicionalne tekstove, nisu s istima oteli i tradicionalnu dioptriju. Tada bi znali da čitaju tekstove onako kako su napisani, a ne kao uputstva za genocid nad suvjernicima.

O poleznosti biblijskih kontradikcija

Prva biblijska priča o stvaranju čovjeka
(I Knjiga Mojsijeva 1:24 – 2:3)

I reče Bog: *Neka zemlja pusti iz sebe duše žive po vrstama njihovim, stoku i sitne životinje i zvijeri zemaljske po vrstama njihovim*, i bi tako. I stvori Bog zvijeri zemaljske po vrstama njihovim, i stoku po vrstama njezinim, i sve sitne životinje na zemlji po vrstama njihovim, i vidje Bog da je dobro. Potom reče Bog: *Da načinimo čovjeka po obličju našem, i kao po našoj podobnosti, i vladaće nad ribama u moru, nad pticama u zraku i nad svim pokretnim bićima što hodaju po zemlji*. I stvori Bog čovjeka po obličju njegovom, po obličju božanstvenom stvori ga; muško i žensko stvori ih. I blagoslovi ih Bog, i reče im Bog: *Plodite se, množite se i napunite zemlju, i vladajte njom, i budite gospodari od riba morskih i od ptica nebeskih i od svega zvjerinja što se miče po zemlji*. I reče Bog: *Evo, dao sam vam sve bilje što nosi sjeme po svojoj zemlji, i sva drveta rodna koja nose sjeme; to će vam biti za hranu. A svemu zvjerinju zemaljskom i svim pticama nebeskim i svemu što se miče na zemlji i u čem ima duša živa, dao sam svu travu da jedu*, i bi tako. Tada pogleda Bog sve što je stvorio, i gle, dobro bješe veoma; i bi večer i bi jutro, dan šesti. Tako se dovršiše nebo i zemlja i sva vojska njihova. I svrši Bog do sedmoga dana djela svojega, koja učini; i počinu u sedmi dan od svih djela svojih, koja učini; i blagoslovi Bog sedmi dan, i posveti ga, jer u taj dan počinu od svih djela svojih, koja učini.

Druga biblijska priča o stvaranju čovjeka
(I Knjiga Mojsijeva, 2:4 – 25):

Ovo su pokoljenja Neba i Zemlje kad su bila stvorena, u dan kad je Gospod Bog stvorio zemlju i nebo, a svakog

grma poljskog još ne bješe na zemlji, i sva trava poljska još ne izniče, jer Gospod Bog još ne pusti dažda na zemlju, a čovjeka ne bi da radi zemlju, i para se podizaše zemlje da natapa svu zemlju. I stvori Gospod Bog čovjeka od praha zemaljskoga, i dunu mu u nos duh životni; i posta čovjek duša živa. I zasadi Gospod Bog vrt u Edenu na istoku; i ondje namjesti čovjeka, kojega stvori. I učini Gospod Bog, te nikoše iz zemlje svakojaka drveta lijepa za gledanje i dobra za jelo, i drvo od života usred vrta i drvo od znanja dobra i zla. A voda tecijaše iz Edena natapajući vrt, i odande se dijeljaše u četiri rijeke. Jednoj je ime Pišon, ona teče oko cijele zemlje Avila, a ondje ima zlata, i zlato je one zemlje vrlo dobro; ondje ima i kristala i dragoga kamena oniksa. A drugoj je rijeci ime Gihon, ona teče oko cijele zemlje Kuš. A trećoj je rijeci ime Hidekel, ona teče ka Ašuru. A četvrta je rijeka Perat. I Gospod Bog uze čovjeka i stavi ga u vrt u Edenu da ga čuva i da ga obrađuje. I zaprijeti Gospod Bog čovjeku govoreći: *Jedi slobodno sa svakoga drveta u vrtu; ali s drveta od znanja dobra i zla, s njega ne jedi; jer u koji dan okusiš s njega, zasigurno ćeš umrijeti.* I reče Gospod Bog: *Nije dobro da je čovjek sam; da mu načinim druga prema njemu.* I napravi iz zemlje Gospod Bog svaku zvijer u polju i svaku pticu u zraku; i dovede ih pred Adama da vidi kako će ih on nazvati, i kako nazva Adam svakog živog stvora, to mu bješe ime. I Adam dade imena svoj stoci, i svim pticama u zraku, i svakoj zvijeri u polju, ali se za Adama ne nađe par prema njemu. I Gospod Bog pusti tvrd san na Adama, te zaspao; pa mu uze jedno rebro, i mjesto popuni mesom; i Gospod Bog stvori ženu od rebra, koje uze Adamu, i dovede je k Adamu. A Adam reče: *Sada, eto, kost od mojih kosti, i tijelo od mogega tijela. Neka joj bude ime čovječica, jer je uzeta od čovjeka. Zato će ostaviti čovjek oca svoga i majku svoju, i priljepiti će se k ženi svojoj – i biće dvoje jedno tijelo.* A bjehu oboje goli, Adam i žena mu, i ne bješe ih sramota.

Usredsređivanje na drugu priču pokazuje da se ovdje radi o potpuno novom pristupu pitanju postanka ljudske vrste. Ako je u prvoj priči čovjek stvoren u šesti dan, poslije trave i poslije poljskih

biljaka i voća (koji su stvoreni trećeg dana), nakon svih vodenih stvorenja, nakon svih ptica (stvorenih petoga dana), te nakon svih ostalih živih bića: stoke, gmizavaca i svakojakih zemaljskih zvijeri (koja su stvorena u šesti dan, ali prije čovjeka) – u drugoj priči se ve-li da je čovjek stvoren prije žitarica, prije svakojakih biljaka i prije svih životinja: *ve-hol esev a-sade terem jicmah* (a sva trava poljska još ne izniče), jer kako bi inače ovi potonji uopšte mogli opstati bez njegove brige o zemlji: *ve-a-adam ajin laavod et a-adama* (a čovjeka ne bi da radi zemlju).

Potom, kao da samo ovo već nije dovoljno začuđujuće, slijedi „informacija” da tad Bog još uvijek nije bio prouzrokovao kišu, što bi ionako bilo uzaludno rasipanje, jer kakve bi koristi od kiše i bilo kad na zemlji nema čovjeka?

Podjednako interesantna je i činjenica da je čovjek opisan terminom *nefeš haja* (živa duša, odnosno živo biće) koji se u prvom poglavlju koristi za označavanje životinja. Također, saopštava se i novi „podatak” da je čovjek stvoren od praha zemaljskog u koji je onda udahnut dah života.

Uzged budi rečeno, vodena stvorenja su u ovoj drugoj priči potpuno zapostavljena. Zauzvrat, navode se novi značajni i pomena vrijedni momenti, kao što su: (dobro, staro) zlato, kristal i oniks.

Samodostatni (Bog) je sveden na zemljoradnika – *vajita Adonaj Eloim gan-beeden* (i zasadi Gospod Bog vrt u Edenu).

Dok se u prvoj priči saopštava da Bog zapovijeda zemlji da ispusti travu, biljke i voće, nakon čega se to i dešava, u drugoj priči Gospod Bog lično sadi drveće, i to svako ponaosob. Kasnije, u drugoj priči, Bog od Onoga koji zapovijeda zemlji da ispusti iz sebe bića živa biva sveden na pukog dizajnera zvijeri (na poljima) i ptica (na nebu).

Čovjekova uloga je sa produžavanja vrste (*plodite se, množite se i napunite zemlju*), osvajanja svijeta i upravljanja njime (*i vladate nad ribama u moru, nad pticama u zraku i nad svim pokretnim bićima što hodaju po zemlji*) svedena na ulogu obrađivača i čuvara zemlje (*i nije bilo čovjeka da obrađuje zemlju; ili i Gospod Bog uze čovjeka i stavi ga u vrt u Edenu da ga čuva i da ga obrađuje*).

Ovo je pogodan trenutak da se u priču uvedu i „egzaktne nauke” poput estetike, pa je stoga napomenuto da je drvo imalo izuzetno prijatan izgled.

No, najbolji dio tek predstoji. U prvoj priči muškarac i žena opisani su kao stvoreni po istoj ljudskoj slici, istovremeno, od istog Boga, te nezavisni jedno od drugog (što je lijepo ilustrirano i činjenicom da njihova imena *zahar* [muškarac] i *nekeva* [žena] nisu izvedena jedno iz drugog – za razliku od imena *iš* [čovjek] i *iša* [čovječica]). U drugoj priči, međutim, stoji da su sve zvijeri na polju i sve ptice u zraku nastale kao puki rezultat neuspješnog božanskog pokušaja da stvori seksualnog partnera (i ispomoć) čovjeku, čija je usamljenost (pojednost o kojoj Bog izgleda nije mislio na vrijeme) postala stalnim izvorom božanske frustracije i stresa. No, budući da je čovjek jedno uzvišeno stvorenje, čak ni Bogu, pored sve Njegove preduzumljivosti i dobre volje, ne polazi za rukom da stvori nešto slično. *I napravi Gospod Bog iz zemlje svaku zvijer u polju, i svaku pticu u zraku; i dovede ih pred Adama da vidi kako će ih on nazvati: i kako nazva Adam svakog živog stvora, to mu bješe ime. I Adam dade imena svoj stoci, i svim pticama u zraku, i svakoj zvijeri u polju; ali se za Adama ne nađe par prema njemu.*

Blago frustriran vlastitim neuspjesima – ali i riješen da ne odustane, Bog odlučuje da klonira Adama (kad već ne može storiti ništa slično) – te čini da na njega padne dubok san kako bi mu, u snu, uzeo jedno rebro i od njega napravio ženu.

Suprotno Adamu u kojeg je uložena božanska dah i kojem je udahnuta duša – žena, izgleda, sudeći po ovoj drugoj priči o stvaranju, nema duše. Ona je puka kost čovjekove kosti i meso njegova mesa, pa joj je i samo ime (*iša* – čovječica) izvedeno iz njegovog (*iš* – čovjek).

Umjesto produžavanja vrste (*plodite se, množite se i naselite zemlju*), združenog osvajanja svijeta i upravljanja istim (*i vladajte nad ribama u moru, nad pticama u zraku i nad svim pokretnim bićima što hodaju po zemlji*) iz prve priče – ovdje imamo puku tjelesnu strast: *zato će ostaviti čovjek oca svoga i majku svoju, i prilijepiće se k ženi svojoj – i biće dvoje jedno tijelo.*

Prepoznavanje perspektive iz koje je kazana druga priča teško da može svjedočiti o pretjeranoj domišljatosti. Naime, ona je toliko:

1. antropocentrična:
 - a. beskorisnost grmlja i trave (ukoliko ne služe čovjeku);
 - b. beskorisnost drveća (ukoliko ne služe čovjeku);
 - c. beskorisnost kiše (ukoliko ne služi čovjeku);
 - d. nebitnost morskih stvorenja (u datom istorijskom trenutku);
 - e. projektovanje sebe na Boga (farmerski momenat).
2. čovjekolaskava:
 - a. posebna božanska briga za čovjeka (priča o providadžisanju);
 - b. božanska nesposobnost da bez kloniranja napravi biće slično čovjeku;
3. muško-šovinistična:
 - a. teorija o porijeklu žene;
 - b. viđenje žene kao seksualnog objekta i puke ispomoći (pri radu);
 - c. viđenje životinja kao nezadovoljavajućih seksualnih partnera;
4. obilata ljudskim opsesijama:
 - a. posao;
 - b. dobro zlato;
 - c. kristal;
 - d. oniks;

da postaje prilično očigledno da je ista izrečena iz ljudske perspektive. Detalji ove toliko subjektivne priče ukazuju na to da je rečena iz perspektive muškarca, zemljoradnika, koji je živio u izuzetnoj bliskosti sa životinjama, i to duboko u kontinentu što je osnovni uzrok potpunog nedostatka interesa za more i njegove stanovnike. Po svemu sudeći, ovo je lična teorija prvog spekulativnog mislioca, prvog proroka i utemeljivača naše civilizacije, kojom je objedinio svu mitologiju svoga vremena u jednu novu monoteističku teoriju, Adamovu.

Ako je prvi izvještaj o stvaranju čovjeka pisan iz božanske perspektive, a drugi iz subjektivne Adamove, čini se logičnim zapitati se zašto bi Tora uključila i Adamovu antropološku teoriju i to ispričanu iz njegovog subjektivnog ugla.

Mogući odgovor je: da nas pouči da se prorokom ne postaje u vakuumu. Čuvenje božanske upute nije dio ljudske prirode. Proroštvo je natprirodan i post-racionalan (iako ne i iracionalan) doživljaj. Budući da je čovjek taj koji mora napraviti prvi korak ka božanskom (objašnjavajući stvarnost oko sebe na holistički način koji potvrđuje božansku suverenost, i koji, iako određen i omeđen čovjekovom ljudskošću nikada ne može biti u potpunosti čist od projektovanja ljudskog na božansko – barem neće predstavljati bogohulnu projekciju najnižih ljudskih osobina poput tjelesnosti i slično na Boga). Ovakvim djelovanjem nastaje okvir u kom se Bog može otkriti bez da bude degradiran i sveden na nešto pojmljivo čovjeku. Tora kao da, zapravo, daje informaciju o tome kako je prvi takav pokušaj izgledao. Druga priča o postanku je, stoga, predrevelacioni, nepotpun, ali i ozbiljan, racionalan, ma koliko subjektivan Adamov pokušaj na koji je (zbog njegove kontekstualne ozbiljnosti) bilo odgovoreno božanskim otkrovenjem. Kako će razumijevanje ovoga kasnije biti od krucijalnog značaja, ne bi bilo zgoreg ustvrditi ovdje da je prihvatljivost određene mjere projektovanja pitanje evolucije ljudskog odnosa s Transcendentnim, tako da nešto što je moglo biti prihvaćeno u početku ovog odnosa danas može biti neprihvatljivo.

Kontekst proroštva, njegovi uslovi i zahtjevi od ogromnog su značaja za razumijevanje pojave. Po Talmudu, osoba koja nije *haham* (mudrac), *gibor* (doslovno: heroj, ratnik, a po mudracima Talmuda zapravo tek osoba koja vlada svojim nagonima) i *'ašir* (doslovno: bogat, a po mudracima Talmuda tek osoba zadovoljna svojim dijelom) nije podobna za proroštvo. Premda su ova tri kriterijuma prilično subjektivna, kontekstualna i kulturno uslovljena, na njih se može odgovoriti u bilo koje vrijeme i u bilo kakvom društvu, pa onda nema razloga pretpostaviti da je u starini postojalo neko opšte pojeftinjenje proroštva. Osim toga, iz biblijskog teksta lako se da ustanoviti da prvi prorok nije bio sam, već okružen drugim ljudima. Jer ako nije bilo tako, s kim su se Kajin i Šet oženili?

Čije se osvete plašio Kajin? (*kol mocei – jeharegeni* / ko me god nađe – ubiće me, I Knjiga Mojsijeva 4:15). Za koga je podigao grad? (*vajei bone ir – vajikra šem a-ir kešem beno: Hanoh* / I podiže grad i nazva ga imenom svoga sina: Hanoh, I Knjiga Mojsijeva 4:17).

Pitanje da li su ovi ljudi u neposrednom Adamovom okruženju stvoreni indirektnim stvaranjem (evoluiravši od neke *nefeš haja* [duše žive]) ili su potomci vrste koja je stvorena kao posebna, poprilično je nevažno. Biblijski tekst, dakle, ne samo da može živjeti s mogućnošću da Adam nije bio prvi čovjek, nego to čak i implicira. Ako je ovo tačno, onda je još samo ostalo da *arhetip Adam* u svijesti čitaoca evoluirao od prvog stvorenog čovjeka do prvog ostvarenog čovjeka. Njegovi naponi u traženju istine blagosloveni su proroštvom, što je predstavljalo prvi iskorak iz ljudske subjektivnosti. Nije zgoreg podsjetiti se da rezultat ovog proroštva nije bilo neko misteriozno saznanje o božijem privatnom životu već, radije, uputa čovjeku šta da radi sa svojim životom. Po učenju Usmenog Zakona, Adamu je dato šest zapovijesti.

Izgleda da se tokom perioda koji je vodio do Adama i koji se njime završava mnogo, što umnih što maštovitih, ljudi trudilo da objasni svijet koji ih okružuje i da izrode nazor koji bi njihovim životima dao smisao i pridao značaj. Udarene su prve opšte linije načina na koji ljudi razumiju sebe i svijet koji ih okružuje. Opšte znanje dostizalo je svoje prve vrhunce, i civilizacija se polako ali sigurno počela oblikovati. Po definiciji, sve su ove drevne naučne postavke bile subjektivne i antropocentrične, ali šta očekivati od nekoga ko je na koncu, ipak, samo dio slike koju pokušava sagledati i shvatiti u cjelini. Tako je, na primjer, neposredno iskustvo rada na zemlji, od čijih su se plodova izdržavali, ostavilo tako snažan utisak na ranu ljudsku misao, da su pređi izgleda bili ubijeđeni da su se sigurno morali razviti iz zemlje pod dejstvom neke jače sile. Smatrali su da isto važi i za životinje. Bog je, onda kao i danas, bio predmet stalnih projekcija pa je, shodno tome, i zamišljan kao prvi farmer koji je naučio ljude božanskoj umjetnosti agrikulture. Ova prva nauka bila je poprilično subjektivna (eto na koga je povukla njena današnja pra-pra-praunuka), ali Svemogućem to kao da nije smetalo, jer ko bi bolje od Njega znao da je čovjeku po definiciji uvijek potrebna izvjesna doza mitologije. Niti će čovjek ikada biti u posjedu svih

činjenica, niti bi uopšte uistinu znao šta s njima, sve i kad bi ih dobio na tanjiru.

Ipak, mnogo relevantniji problem nalazio se u činjenici da je u Adamova vremena svaki pojedini fenomen povezivan s drugom nevidljivom silom. Ovakav pogled učinio je svako povezivanje i pronalaženje prirodnih zakona nemogućim, jer međuovisnost stvari, kao i zakoni koji njima upravljaju, nisu uopšte mogli biti uočeni.

No, kao što to obično biva, na koncu se, ipak, pojavio čovjek, uznemiren unutrašnjim nedosljednostima i ograničenjima svjetonazora vlastitog društva. On ulaže napor na objedinjenju svih pojedinačnih teorija u jednu opštu. Za njega (ma koliko antropocentričan, egoističan, narcisoidan i subjektivan bio) Gospod Bog je taj koji je stvorio sve: nebo, zemlju, vrt, drveće, plodove, životinje i ženu. On je taj koji je prouzrokovao kišu i koji se brine za čovjeka.

Nije na odmet obratiti pažnju i na činjenicu da se Adamova pred-revelaciona teorija (koja ga je učinila ozbiljnim u Božjim očima i na koncu i dovela do proroštva) ne razlikuje mnogo od izvjesnih savremenih teorija. Ako se riječi *Gospod Bog* iz Adamove naučne postavke zamijene riječju *priroda* ili bilo kojim drugim depersonaliziranim ateističkim terminom – ova teorija ustvari zvuči prilično moderno.

Ljudi

Teta-Ferida Cukerberg

Ovo je priča o Čehre-Ćitab teta-Feridi, ili Ferida-hanumi, kako su je zvale starije žene. Istini za volju, u onaj vakat, niko još nije predupeđivao njeno ime honorifikom Čehre-Ćitab (slaveno-serpski ObrazoGraf) a trebalo je, jer žena je bila preteča Fejzova Vuka (što bi rekli crnogorski muslimani) u punom smislu te riječi, i to mnogo prije samog Šećerbegovića, da ne rečem Cukerberga. Danas svi već uveliko poznajemo „Fejsbuk dugme” zvano „početna strana”, koje izlistava tuto-kompleto triviju svih naših prijatelja, te prijatelja naših prijatelja, njihove obroke, kućne ljubimce, političke stavove, moralne dileme, religijska ubjeđenja, putovanja i slično. Kad u moru trivije čovjek konačno naiđe na nešto što ga stvarno zanima (tipa, vidi njih u Maroku, moram i ja jednom), na njemu je da pritisne na naslov koji mu je pobudio pažnju, ne bi li bio preusmjeren na cijelu cjelcatu priču o tom predmetu. Isto je tako bilo i kod naše teta-Feride. Ona je žena izlistavala triviju, aman baš k'o Fejsbuk, a na slušaocu je bilo da „verbalno pritisne” na neki naslov, ako bi ga isti zainteresovao. Otprilike ovako:

Jutros ja pošla u čaršiju, kad Zlata. Ne znaš Zlatu? Moraš znat Zlatu! Njih tri sestre bile, jedna ljepša od druge, za tri brata pošle. Najstarijoj se sin objesio. Sirotica! A Zlatina ćerka hoda s onim fudbale-rom, kako se zove, joj njih su isto dva brata. Oba bečari. Mati him je muslimanka, a babo vlah. Vlah, vlah, al' plah. Dva metra u njemu, nabas momak bio, sve se cure okretale za njim. Ja uzdaha..., ja sevdaha! Svaka bi mu dala, da nije telala. Im'o je još jednog brata, al' ni po njega. Nakav kržljo, poružan. K'o da nisu iz iste, kako se ono sad fino kaže, epruveta, ja... K'o da nisu iz iste epruvete ispali. E, s njim ne znam šta je bilo. S tim kržljom. Znam samo da mu se sin družio s Fejle-mom Filadendronom.

U moru trivije zainteresova me ovo Filadendron, pa zaustih da to i kažem, ali teta-Ferida odmah shvati da smo došli do „fejsbuk prozora” koji treba i otvoriti, pa pohiti da to i napravi, bez da se ja

puno zahmetim zahtjevima; a i šta imam ja pričat' kad je ona tu. Pa ja. Čuj.

Kako, bolan, ne znaš Fejlema što mu je filadendron spasio život, pa ga raja prozvala Fejlem Filadendron. On bi ti se od sedam noći u hefti, u šest noći pjan kući vratio. K'o u onoj pjesmi „Lijevo desno nigdje moga stana, oj ulice i ti si pijana”. E tako i kod Fejlema, pjan on, pjan stan, ne može nač' ćenife da se ubije. A u njih u kući puko dnevni boravak, babo na poziciji bio, i u ćošku filadendron. Vel'ki. E kako se jednom doćepo filadendorna, Fehjlem ga više nije pušćo. Svaki sabah, pravo s vrata, on bi prvo na filadendron, pa na trosjed, u dnevnu. Ne prođe puno, svehnu oni filadendron, pa mati Fejlemova, ko će k'o mati, odmah uferći šta je, i natjera sina da pregleda bubrege. I to mu glavu spasi. Eno ga i danas živ i zdrav, loće k'o najzdraviji.

Po saznanjima MOS-a (Mahalska obavještajna služba), teta-Ferida je imala jednu ćerku tu u Sarajevu, i jednu, tamo neće, u Londonu. Puno prije nego što će joj se muž stvarno razboljeti, i na koncu umrijeti, dok se ništa od toga ni naslutiti nije dalo, jednom je, u razgovoru s tom ćerkom u Londonu, teta-Ferida ovako formulisala svoje strahove od budućnosti:

Mevlida draga, ako ne daj Bože nekom od nas dvoje nešta bude, eto mene odmah u London. Ja ti bez njega dana više ne bi' mogla u Saraj'vu.

Drugom jednom zgodom, ova prva ćerka, Sarajka, došla je da se materi požali na muža. 'Vakav je, 'nakav je, rek'o mi, nerek'o mi, a teta-Ferida sve sluša, sve klima glavom, ali ni mukajet. K'o u pjesmi: *U Habibe Ćelebića zlata, svaka rijeć hiljadu dukata. Ćerka, nenavikla da joj mati ne drži bank, upita je:*

- *Pa dobro, mama, slušaš li ti mene uopšte?*
- *Slušam, sine, bezbeli da slušam.*
- *Pa šta ti kažeš?*
- *Ja? Ništa!*
- *Kako, bona, ništa?*
- *Fino, ništa... Ih... Ko vas ne zna, skupo bi vas platio – ko vas znade šćapom bi vas mlatio. Vi poslije noge prepletete, klot-frket, klot-frket, a ti Ferida najgora. Ne bi vam se petljala, taman skapala. Sama pala, sama se ubila! Da ti ne valja, ne bi ti bila s njim. I to na današnji vakat, na ovoj slobodi. Jedan se oteĝo, drugi se proteĝ'o. Nego ti aš'ćare valja, našla vreća zakrpu, samo ti neće*

malo nešto na žulj stao, a ti odma' u talambase. E ne bila vam Ferida sudija!

Druga priča koju su alternativni mahalski mediji prenosili o teta-Feridi odnosila se na zeta njene sestre. Teta-Ferida ga nešto nije begenisala, a držeći se one narodne *o svojima, samo najbolje*, ona na jedvite jade pronade jednu dobru tačku za koju je mogla da se uhvati kad god joj neko spomene sestrinog zeta. Momak je imao dobrano isturenu donju vilicu, pa je teta-Ferida, kad god ga neko spomene, govorila: *Hajde, nijedne, kakav je da je, bar kad jede ne trusi.*

Jednom ju je, vele, ta sestra, čiji je to zet bio (evo počeh i ja da nabrajam k'o teta-Ferida), pitala, je li istina da si ti za Hibicinog Halida rekla da mu je jedino dobro što kad jede ne trusi. Manje usredsređena na sestrin optužujući ton, a više na pokušaj restauracije situacije, teta-Ferida joj odgovori:

– *Moje su riječi, al' da me ubiješ ne znam kome sam rekla.*

Fejsbuk je u međuvremenu izumio način da se prati ko je sve podijelio neki vaš post. Ubijeđen sam da bi teta-Ferida, da je nešto živa, danas bila svjetski prvak šerovanih postova.

Čika Edo Tauber

Bilo je to neposredno pred rat, kad se Jugoslavija uveliko raspadala, a njeni se jevrejski građani polako ali definitivno privikavali na činjenicu da im se zemlja postepeno povlači u nepostojanje, vukući sa sobom s istorijske scene i neponovljivi SFRJudaizam, koji se spontano bio razvio kao specifični jugoslovensko-jevrejski modus vivendi. Načelno, judaizam kao sistem ima dvije noge, jedna je religijsko-ritualna, a druga etničko-kulturološka. Ponajčešće koračaju uporedo, ali u nekim vremenima ili društvenim kontekstima Jevreji znaju biti prinuđeni da se oslone mnogo više na jednu, negoli na drugu nogu. U ta komunistička vremena (a Bog zna koliko su bila bolja od bratoubilačkih koja su im uslijedila), bilo se uvrijedilo pravilo (Bože, što li?) da se naglašavaju etnički aspekti judaizma, a marginalizuju vjerski. Učešćem članstva svih uzrasta u organizaciji i prigodnom (sijelo, tombola, predstava, priredba) obilježavanju Pesaha, Purima ili Hanuke, naglašavani su upravo praznici koji su se lijepo uklapali u onovremeni vladajući narativ klasne borbe i zagarantovanih prava na etničko samoodređenje. Istovremeno, praznici čisto vjerskog karaktera, poput Roš ašana i Jom kipura, tradicionalno koncentrisani na svođenje metafizičkih računa, bivali su marginalizovani. Izostajanje novog socijalističko-jevrejskog načina obilježavanja određenih drevnih praznika značilo je njihovo „svođenje” na „puke” vjerske praznike, s tradicionalno regulisanim, prvenstveno liturgijskim sadržajem. Prosjek godina učesnika čisto liturgijskih sadržaja spao bi ispod osamdeset samo kad bi neki omladinac provirio u hram da vidi je li vrijeme da dedu vodi kući. Dok je Jugoslavija izdisala na aparatima, izdahnuo je i taj i takav jugoslovenski judaizam i vođe jevrejskih opština osjetile su pravilno da trenutak nalaže ubrzanu rehabilitaciju one zakržljale i atrofirane religijsko-ritualne noge. Ako će ubuduće Jevreji iz bivših jugoslovenskih republika manje biti upućeni jedni na druge, a više na ostatak jevrejskog svijeta, onda nije bilo zgoreg da i jevrejske opštine

počnu manje da liče na etničke klubove, a više na vjerske zajednice, kao što je uobičajeno na tom demokratskom Zapadu, koji se i Jevrejima tada nametnuo kao uzor.

Elem, neposredno pred rat kao tek svršeni *hazan* dobijem poziv od čika Ede Taubera, Sarajlije iz Splita i višegodišnjeg predsjednika tamošnje Jevrejske opštine, da dođem kod njih i organizujem „tradicionalno obilježavanje Roš ašana”. Utanačismo datume, predviđene troškove i ja se uputih na svoj prvi vjersko-službenički angažman. Čika Edo me dočeka na autobuskoj stanici i na putu prema opštini razvi se među nama sljedeći dijalog:

- *U koliko bi ti da metnemo arvit?*
- *Pa, u pola osam, tačno pred akšam – odgovorih.*
- *De ti to malo kasnije, u pola osam je Dnevnik, neće ti niko doć’.*
- *Pa dobro – odgovorih pomirljivo – nek bude u osam i petnaest, da stignu i odgledat’ i doć’.*
- *Lijepo – odgovori čika Edo pragmatično, ne pretjerano impresioniran mojom sposobnošću za kompromis. A kol’ko si mislio da traje?*
- *Pa, koliko uvijek traje večernja za Roš ašana, četrdeset i pet minuta.*
- *De ti to ućuščaj nekako u pola sata, u devet je utakmica.*
- *Dobro, nek’ bude od osam i petnaest do petnaest do devet – rekoh. I sutra možemo počet’ kasnije ako nisu navikli na rana bogoslužjenja – unaprijed ponudih kompromis.*
- *Šta sutra? – upita me čika Edo mrtav ozbiljan.*
- *Pa, po danu se puše u šofar, to je centralna stvar bogoslužjenja na Roš ašana.*
- *Kol’ko ti to traje?*
- *Pa jutarnje dva sata i poslijepodnevno četrdeset i pet minuta.*
- *De ti to spoji i skрати, jer ti niko ovde ne zna hebrejski, a ne mogu baš satima u tebe gledat’ k’o telad.*
- *Pa, nek’ bude jutarnje od deset do dvanaest i pauza za kafu pola sata, pa odmah popodnevno, čim se mogne, po pe esu, a... onda uveče...*
- *Šta sad uveče?*
- *Pa predvečerje drugog dana Roš ašana...*

- *Pa, ti bi, onda, i prekosutra Jovo nanovo, opet i jutarnje i popodnevno....*
- *Pa, nisam ja izmislio da je Roš ašana dva dana – požurih da se opravdam – a iskreno, i prekosutra uveče bi trebalo...*
- *De ne izmišljaj, pa nije Roš ašana srpski Božić, ili Bajram, pa da traje tri dana...*
- *Pa nije, ali kako prvi dan pada u četvrtak, a drugi u petak, to čim petak izađe, počinje Šabat.*
- *Mi ti ovde Šabat (ovde mi je šeretski spustio ruku na rame) tradicionalno ne obilježavamo.*
- *Pa, ruku na srce, dosad se niste satirali ni od obilježavanja Roš ašana.*
- *Nismo, što jest-jest, ali odnekud se mora početi' – odgovori mi čika Edo pomirljivo – a i Bogu bi bilo previše da počnemo sve odjednom, na oruk, nego, polako, korak po korak, da se i mi i On naviknemo na ove nove Nas.*

Pošto na ovo fino izbaždareno teološko rezonovanje nisam imao šta da kažem, te smo godine obilježili u Splitu Roš ašana, dva dana zaredom (i nema ko se sve na nebu nije prijatno iznenadio), a Šabat je dobrom starom socijalističkom petoljetkom bio predviđen već za sljedeću godinu – nego, izbi rat...

Jevrejski Šindler iz Hercegovine

Prije par godina umro je ratni predsjednik Jevrejske opštine Mostar, moj dugogodišnji prijatelj Zoran Mandelbaum. Kad sam prvi put, neposredno nakon rata, posjetio s njim Mostar, nisam se čudom mogao načuditi s kojim mu pijetetom ljudi prilaze i pitaju se s njim. Poslije su mi neki stari Mostarci pričali kako je tokom rata Zoran, kao predsjednik Jevrejske opštine, intervenisao za desetine Bošnjaka zatočenih u logorima Heliodrom i Dretelj, te kako je nemali broj njih uspio i da izbavi iz logora. Šali sklon, Mendelbaum je, kad sam ga jednom zgodom prikliještio da mi sam priča o tome, sve svoje ratno čojstvo i junaštvo samozatajno redukovao na jednu jedinu anegdotu:

Joj, slušaj, kad su bili zatvorili Dr tog i tog (slijedi bošnjačko ime i prezime, ovde izostavljeni iz očiglednih razloga), ja kontam šta ću, nemo'š pustit da čo'eka... Odem tamo, vidim paradira jedan što se nije satro od učenja, kažem ja njemu jel' istina, bolan, da ste zatvorili tog i tog? Kaže: jesmo, šta je tebi do njega? Kako šta je meni do njega, čo'ek Jevrej, i to član Svjetskog jevrejskog kongresa. Kaže on meni: Čuj Jevrej, s tak'im imenom i prezimenom. Kažem ja njemu, pa bolan ne bio, kod nas se otac ne pika. Može mu otac bit' Alija Izetbegović, ako mu je majka Jevrejka, on je čo'ek Jevrej. Gleda me on, a ne vjeruje mi. Kažem ja sebi, sad nema stajanja, pa nastavim: mene je jutros zvala Madlen Olbrajt da me pita jel istina da je uhapšen, ja joj kažem, ma jok, pa nisu pobudalili, to vam je neko nešto slafio. Pa ti vidi... I, Boga mi, ga pustiše. A ni ja nisam vjerov'o da će.

Znam da u zbilji to nije bilo ni izbliza ovako smiješno, ali samo ljudi Zoranovog reda veličine, ne prave od prave drame melodramu, nego komediju. Osim čupanja ljudi iz logora, Zoran je tokom rata izdao i preko dvjesta potvrda o jevrejskom porijeklu ljudima kojima je jedina veza sa jevrejstvom bio on – Zoran. Mnogi mješoviti brakovi, sa sve djecom, i mnoge čisto bošnjačke i srpske porodice su na osnovu tih potvrda mogle da napuste ratnu Herceg

Bosnu, i putem Hrvatske produže u druge zemlje. Htjede Bog, pa je par takvih porodica Jevreja, ni po ocu ni po majci, no po Zoranu Mandelbaumu, stiglo i u Izrael. U Hrvatskoj im se nije ostajalo, nigdje treće nisu imali da odu, a pri tom im svako malo iz tašne namigne onaj papir koji im je Zoran dao da s njim izađu iz Herceg Bosne. Par puta sam se raspravljao na tu temu sa izraelskim službenicima MUP-a, i s ponekim od nadobudnih četrdesetosmaša (jugoslovenskih Jevreja koji su stigli u Izrael odmah po osnivanju države), koji su se svi snebivali kakva su to vremena došla, da predsjednici jevrejskih opština varaju jevrejsku državu, izdajući lažne dokumente o jevrejskom porijeklu. Šindlerovska, dame i gospodo, rekao bih svaki put, da sasječem diskusiju, Šindlerovska.

Kome je drag Šindler koji je spašavo Jevreje, može samo da bude ponosan na jevrejske Šindlere koji su, u ovom posljednjem ratu, spašavali nejevreje. A Zoran Mandelbaum je jedan takav naš Šindler. Većina prvotnih trondadžija bi se, na ovakvu moju reakciju, fakinski rečeno „poklopili ušima”, a onima koji bi i poslije sasjek-rečenice nastavili da trondaju, okrenuo bih leđa, jednom za svagda. Čovjek je k'o trešnja, ako je nagnjio, gadi ti se; a ako isijava ljudskošću i dobrotom, kao Zoran Mandelbaum, ističeš ga za ugled i ukras, kao što se dobra trešnja meće na šlag povrh torte.

Haham Josef

Svaka čast zgradama i institucijama, ali grad čine ljudi. Možda je zato teško pisati o Jerusalimu, jer je teško pisati o njegovim ljudima. Drugi gradovi svoje ljude stvaraju. U Jerusolim mnogi dolaze kao već gotovi ljudi – pa se onda ili rekreiraju (tako se, valjda, kaže *ponovo se stvarati*), ili svoj dom pretvore u ambasadu grada iz kog su došli. U Jerusalimu ima čitav jedan takav diplomatski kor. U drugim gradovima slika o gradu zavisi od grada i nastaje i raste tek kao njegova sjena. U Jerusalimu slika o gradu često prethodi boravku u sjeni grada, te i nije čudo što mnogi život provedu pokušavajući da pronađu sklad između nebeskog Jerusalima (onog iz njihovih glava) i zemaljskog koji stalno proizvodi tenziju, iako je i one već postojeće sasvim dovoljno za dva svjetska i nekoliko lokalnih ratova. Težak zadatak – ali oni koji mu se predaju žive duže i smislenije od onih koji dignu ruke. Nisu svi u Jerusalimu pojedinci – postoje i grupe koje, kao i pojedinci, imaju svoje nade strahove, predrasude i interese. To su obično male grupe članstvo u kojima je dobrovoljno. Postoje (ako igdje onda ovdje) i nad-grupe članstvo u kojima je neminovnost. Svejedno ne bih počinjao s grupama...

Dakle, pojedinci. Jedna od kula živog zida mog Jerusalima je, na primjer, haham Josef, damaštanski Jevrejin rođen u Buenos Ajresu koji je većinu vijeka proživio u Americi, da bi prije kojih dvadesetak godina doselio u Izrael. Pravnik, lingvистa, sudija rabinskog suda i predavač na raznim rabinskim i akdemskim institucijama. Unatoč činjenici da je rođen u Buenos Ajresu, haham Josef sebe nije doživljavao kao Argentinca. Smatrao se Sefardom iz Damaska. U Damasku naravno nikad nije bio, što ga uopšte nije spriječavalo da o damaštanskim sinagogama, mudracima, učilištima i jevrejskim mahalama priča kao da je upravo juče stigao otamo. Jednom ga je prilikom, intervjuišući ga u mom prisustvu, neka španska novinarka (koja očigledno nije znala da je rođen u Argentini u kojoj je proveo i prvih dvadesetak godina života) upitala otkud tako dobro

govori španski. *Mi smo Sefardi i u kući smo govorili španski* – odgovori on. Poslije intervjuja upitah ga zašto nije rekao da španski zna zato što je iz Argentine – na koncu i nije pričao s njom na kućnom španskom (ladinu) – nego na kastiljanu. *Tih sto-dvjesto riječi koje prosječan Argentinac upotrebljava na ulici nipošto se ne mogu smatrati jezikom, posebno ne španskim* – odgovori mi uzdignute brade dok mu je licem provejavao samozadovoljan i ponešto zavjerenički osmijeh. Sin i kćer rodili su mu se u Njujorku i već imaju svoju djecu koja su tamo rođena i žive. Svejedno, kada sam jednog od njegovih unuka koji je došao u Izrael da posjeti dedu i baku upitao odakle je – kao iz topa mi je odgovorio – *iz Damaska*. Čudio sam se da su taj osjećaj pripadnosti uspjeli prenijeti i drugoj generaciji Amerikanaca. Čudio sam se sve dok se nisam sjetio da su i u Sarajevu Jevreji petstotinjak godina sebe doživljavali kao prognane Španjole, i tek su posljednja predratna pokoljenja sebe počela držati više za mještane a manje za muhadžere. Onda sam prestao da se čudin.

Opšte je mjesto u kulturi Jevreja Orijenta da srazmjerno geografskoj blizini dviju opština raste i surevnjivost, lokal-patriotizam i potreba za podvlačenjem razlika. Primjera radi, kada sam prvi put imao priliku da čujem Mošu Ben-Dahana potpredsjednika Saveza jevrejskih opština Španije kako govori *hakitija* – marokanski ladino, iz kurtoazije – koliko da pokažem osnovno znanje o njegovom miljeu, zaključih kako on zasigurno dolazi iz Tetuana (prvi grad španjolskog Maroka koji mi je pao na pamet) na šta on zgranuto odgovori – *has vešalom* (gluvo i daleko bilo), *ja sam iz Tandžira*. Poslije izvjesnog vremena upoznah i predsjednika Saveza, gospodina Samuela Toledana pa, uočivši odmah sličnost između njegovog i Mošeovog načina govora, brzopleto zaključih – *Znači i vi ste iz Tandžira?* – na šta mi, ništa manje zgranuto, ovaj odgovori – *Zar vam izgledam kao neko iz Tandžira? Ja sam iz Tetuana*. Tako i u slučaju haham-Josefa, nikad nije bilo dovoljno reći da je on sirijski haham (strašno se, naime, bojao da bi neko, ne dao Bog, mogao pomisliti da je on *Hâlabi*, Jevrejin iz Alepa), nego su uvijek moralo naglasiti da je *Šâmi* – Damaštanin. *Šâmim* su u svom lokal-patriotizmu otišli toliko daleko da su potporu za svoje izdvajanje od *Hâlabim* potražili u samom Svetom Pismu i, da stvar bude još gora, k'obajagi, i našli. U Solomonovoj *Pjesmi nad pjesmama*, u prvom

stihu pete glave, u hebrejskom originalu stoji: *Šatiti jeni 'im halavî* (pih vino svoje sa svojim mlijekom). Riječ *mlijeko* napisana je sa slovom *vet* (*v*). No, kako Jevreji arapskih zemalja *vet* čitaju kao *b* (a *bet* kao dvostruko *b*), u njihovom izgovoru pomenuti biblijski stih glasi: *šatiti jeni 'im Hâlabi* – što se može razumjeti i kao: *Pih vino svoje sa Hâlabijem*, koje damaštanskim Jevrejima nedvosmisleno ukazuje kako je i sam kralj Solomon morao biti Damaštanin. Jer, ko bi drugi osim jednog Šâmija imao toliku potrebu da se odredi kao drugačiji baš u odnosu na Hâlabija? Istovremeno, podvući će vam damaštanski Jevreji (sa osmijehom istočnjačkog trgovca koji zna da znate da ono što vam govori nije stvarno stanje stvari – ali računa s tim da vam se sam proces toliko dopada da nećete cjepidlačiti oko sitnica): *Nije li interesantno da se u Pjesmi nad pjesmama ne spominje ni jedna druga opština osim Hâlabim* (spominjanje Hâlabim u tekstu je, dok se niste ni okrenuli, postalo neosporna činjenica)? Možda bih i povjerovao u ovo tumačenje biblijskih stihova da mi jedan Hâlabi nije pojasnio da se zapravo radi o najobičnijoj Šâmi uvidurmi. *Šâmim su*, tvrdio je, *više nego očigledno riječ halavî, koja znači moje mlijeko, čitali kao Hâlabi*. Ne bi li me ponukao da brže-bolje prihvatim ono što mi je ionako bilo jasno, ovaj Hâlabi mi čak ponudi i poklon-tvrdnju koja se sastojala u njegovom sasvim neočekivanom priznanju da se znak *vet* pravilno izgovara kao *v* (kao što rade balkanski Sefardi), a ne kao *b* (kao što je uobičajeno među *musta'arabim*, Jevrejima arapskog jezika), što za jednog Hâlabija ponosnog na svaki gram svoje tradicije uopšte nije mala stvar. Čudio sam se tolikom verbalnom mitu, kad je bilo jasno da bih njegovu tvrdnju kupio i ovako i onako. On me je, međutim, pripremao na čas u kome bih na njegov poklon trebao odvratiti velikodušnim prihvatanjem cjelokupne njegove teorije, a ne samo njenog dokazivog i vjerovatnog dijela. Prvo mi je pokušao otvoriti oči pitanjem šta ja mislim zašto su Šâmim svoju uvidurmu učitali baš u Pjesmu nad pjesmama.

- *Zato što su samo tu našli riječ halavî koju svi vi sirijski Jevreji čitate pogrešno kao halabî* – odgovorih.

Moj sagovornik se morao dobrano potruditi da prikrije svoju razočaranost mojom glupošću.

- *Vidim, nisi imao mnogo posla sa Šâmim* – primjeti strpljivo. *Da se radi o bilo kome drugom ajde-de, ali Šâmim – lukavo je to...*

Oni su, naime, uvidjeli da je Solomon u Pjesmi nad pjesmama jasno spomenuo da mu je žena bila Damaštanka, što jasno ukazuje na to da je on zapravo bio *Hâlabi*, pa su se zato odlučili da cijelu stvar prikriju time što će skrenuti pažnju, sa stihova koji pokazuju ko je zapravo bio *Šelomo* – na njihove kerefeke. Pa ne misliš valjda da su oni mislili da bi neko mogao pomisliti da halavî stvarno znači *Hâlabi*? – upita me slavodobitno. Oni su svoj cilj sasvim lijepo postigli i ako zbog cijele zbrke niko i ne primjeti istinu.

Potrudih se da sa što manje nevjerice, onako usput, priupitam gdje je ono (k'o bajagi znam da jeste, pitanje je samo gdje) *Šelomo* spomenuo *Damask*.

Moj sagovornik shvati da sam pristojan čovjek koji na velikodušnost odgovara velikodušnoću – pa pohita da mi pojasni:

- *U osmom poglavlju, u petom stihu.*
- *Ovako napamet nisam baš siguran koji je stih peti a koji šesti, ali Damaska, kako god okreneš, tamo ne vidjeh.*
- *'Šamma hibelattha imeha, šamma hibela jeladatha'* – požuri on da mi navede stih.

Ali taj stih znači: 'tamo gdje te rodi mati tvoja, tamo gdje se porodi roditeljka tvoja' – usprotivih se.

- *Nu, kako se na arapskom kaže Damask?*
- *Šâm.*

Znači, stih veli: 'u Damasku, gdje te rodi mati tvoja, u Damasku, gdje se porodi roditeljka tvoja'.

- *Ali stih ne kaže Šâm (uhvatih se u stupicu tvrdeći logične tvrdnje u raspravi koja ionako nije imala nikakve logike, jer Solomon zasigurno nije bio ni Hâlabi ni Šâmi) nego šamma – tamo.*
- *Jasno, pa ne očekuješ valjda da se okolo diči time što mu je žena iz Damaska? Iz same činjenice da Šelomo ne kaže otvoreno odakle mu je žena, jasno je da je to neko mjesto koje i nije za ponos. Pošto neodređena odredba za mjesto: šamma (tamo), zvukom podsjeća na ime grada Šâma, jasno je da je, prikrivajući, zapravo otkrio čega se stidi. Iz čega slijedi da je on Hâlabi, jer nikom drugom osim jednom Hâlabiju aluzija na Damask ne bi bila toliko postidna.*

Pošto se sve u meni bunilo protiv pristajanja na njegovu teoriju, odlučno ustvrdih da unatoč uvjerljivost njegovih dokaza ne mo-

gu nikako da povjerujem da je Solomon bio iz Alepa, a njegova žena iz Damaska. Jer negdje u četvrtoj glavi (kasnije sam vidio da se radi o osmom stihu), piše da su oboje došli iz Libana, kao što je rečeno: *Iti mi-Levanon kala, iti mi-Levanon tavori* (sa mnom iz Libana nevjesto, sa mnom iz Libana doći ćeš).

- *A, ti si iz Libana?* – odgovori moj sagovornik mrtvo ozbiljno – *Što sam ja onda mislio da si ti odnekle iz Jugoslavije? Biće da je zbog građanskog rata...*

Isak Navon

Veliki predsjednik malog čovjeka

Prije par godina napustio nas je još jedan velikan. Don Isak Navon, peti po redu predsjednik Izraela, višegodišnji predsjednik izraelske Državne uprave za ladino i moj sasvim nenadani prijatelj, umro je u 94. godini života. S Navonom sam se upoznao vrlo brzo po mom dolasku u Svetozemlje, u kontekstu različitih aktivnosti vezanih za ladino. Bilo je to puno prije sada već neosporne „zdravo talionica, živio mozaik” revolucije, u kojoj je izraelsko društvo stavilo tačku na dotadašnji rigidni pristup „nije bitno odakle, nego gdje si došao”, napravivši skoro pa totalni zaokret od ljudskog inženjeringa ka mozaičnoj multi-tuti-frutičnosti.

U ta vremena, prosječna životna dob posjetioca različitih kulturnih događaja vezanih za ladino-kulturu nije bila manja od sedamdesetak godina, brat-bratu. Kako na tim događajima nije ni bilo previše učesnika, to sam ja, sa svojih dvadesetak i nešto godina, obično obarao rečenu prosječnu životnu dob za dobrih petnaestak. Navon, koji je tu i tamo učestvovao na važnijim takvim skupovima, naravno, nije mogao da me ne primijeti, i tako smo se upoznali.

Ubrzo, pozvao me je u svoju ekspredsjedničku kancelariju na poblizje upoznavanje. Savremeni izraelski hebrejski, kao ni njegova biblijsko-hebrejska osnova (a za razliku od srednjevjekovnog rabinskog hebrejskog), ne poznaje obraćanje u množini (kao u štokavskim jezicima), trećem licu jednine (kao u španskom, ladinu ili srednjevjekovnom rabinskom hebrejskom) ili trećem licu množine (kao u kajkavskom, *kaj gospon želežu*). Meni, koji sam došao iz fine građanske porodice, bilo je potpuno neprirodno da jednom bivšem državniku, pri tome pedesetak godina starijem od mene, govorim *ti*. Sljedstveno, opredijelio sam se za srednjevjekovni hebrejski model i govorio s njim u trećem licu, *da li on misli, da li bi on htio*, a Navon mi je na sva takva pitanja odgovarao s britkim *Otkud ja da znam, pitaj njega, što mene pitaš*. Na kraju sam ja morao da popus-

tim i da mu se obraćam s *ti*. Raznorazni petparački rabinčići bi me, u taj vakat mojih građanskih neprilagođenosti, pustili da ih *on-iram*, dok je Isak Navon, *alav ašalom* (mir s njim), odmah sasjekao moje jezičko koprcanje. Razlog je jednostavan – on je stvarno bio veliki čovjek, pa mu stoga nije bila potrebna pohvala malih i mladih da se njome nadima.

Ovu njegovu karakteristiku predivno ilustruje sljedeća, meni najdraža anegdota, iz serije susreta s *Kraljem ladina*, kako su ga zvali. Bilo je to prije petnaestak godina, obojica smo bili na nekom ladinokongresu u Haifi, i za doručkom smo sjedili za istim stolom. Kako sam predsjedavao prvoj sesiji, odmah iza doručka, pohitah u konferencijsku dvoranu. Trojica učesnika sesije bila su već u dvorani, a zatim počеше da dolaze i ostali. Kad je dvorana već bila poprilično puna, uđe i Don Isak Navon. S vrata se zaputi ka govorničkom stolu i upita se sa svom trojicom govornika. Potom sjede u prvi red, da bi se vrlo brzo digao kao ošinut, pristupio ponovo govorničkom stolu, pružio mi ruku i vrlo me srdačno pitao kako sam, šta ima novo, čime se bavim.

- *Ali, Isache* – rekoh mu, pomalo zabrinut za stanje njegove memorije – *sad smo, brate, doručkovali zajedno.*
- *To znam ja*, odgovori mi k'o iz topa – *i znaš ti, ali svi ovi ljudi u dvorani bi, da sad ne ćeretamo, mislili da sam te preskočio jer si nebitan.*

Nije čudo što su Navona voljeli i izraelski muslimani (kako „pustinjski” Beduini, tako i gradsko stanovništvo), i hrišćani (kako Arapi, tako i Jermeni), i Druzi (jedna od najmlađih etnkonfesionalnih grupa na Srednjem istoku, nastala odvajanjem od šiita, pripadnici koje (upravo zbog rečene recentnosti svoje), vjeruju kako su oni zapravo nastavljači religije Mojsijevog tasta Jitroa, iz koje se nešto kasnije razvio judaizam, iz koga će se kasnije razviti hrišćanstvo, iz kojih će se kasnije razviti islam, od koga će se odvojiti šiiti (čime su postali tata svom čukundedi). Sa svojom sposobnošću da sagleda drugog-očima trećeg, bio je sušta suprotnost ovdašnjem političkom vođstvu, današnjem. *Neka bi mu duša bila vezana u snop živih!*

Isak Navon,

Dostojan dostojnima

U vrijeme posljednjeg građanskog rata, nevelika jevrejska zajednica Jugoslavije raspala se na nekoliko još manjih. Najveća među njima – jevrejska zajednica Srbije, tražila je tada svoje mjesto na jevrejskoj mapi svijeta i njenim podmapama (etničkim, religijskim i drugim). U jednom od takvih pokušaja regionalnog jevrejskog povezivanja naglasak je stavljen na ladino i 2004. godine organizovana je u Beogradu, u kooperaciji Saveza jevrejskih opština Srbije i Jevrejske zajednice Bugarske, kulturna manifestacija pod naslovom *Esperansa*, k'o biva *Nada*. U manifestaciju je udjenut i međunarodni naučni kongres koji je dijelom održan u beogradskom Institutu Servantes, a dijelom u Hotelu Jugoslavija, u Zemunu. Kao jedan od članova organizacionog odbora, predložio sam da na kongres pozovemo i Isaka Navona, rođenog Jerusalimljanina, pripadnika autohtone erec-jisraelske sefardske zajednice i u to vrijeme direktora izraelske Nacionalne uprave za Ladino. Don Isak, ili *Mar Ladino* (Gos'n Ladino), kako su ga često zvali u Izraelu, bio je utjelovljenje sefardskog vlakna u finoj pređi izraelskog društva. Moja prvobitna ideja je bila da Navon, pozdravljajući prisutne, samo otvori manifestaciju, što bi cijelom događaju dalo jedan posve drugi nivo. Formalno, ali i sadržajno. Navon je imao nevjerovatnu harizmu, kao i neku urođenu sefardsku *fidalgiju* (aristokratsko dostojanstvo). Ali, *ne lezi vraže*, Isaku se ni najmanje nije dopala ideja da putuje na daleke pute da bi samo bio „vadičep” (tako je nazvao onog koji zvanično otvara kongres). Dok sam polako shvatao da je pozivanje čovjeka koji je u svojoj karijeri bio i profesor arapskog jezika i ministar obrazovanja, da svojim prisustvom samo uveća otvaranje kongresa bila strateška greška (ono, jest, da bi nama i njegovo pasivno prisustvo učinilo čast – ali nisam poveo računa o tome da bi njemu takva ponuda mogla biti „ispod časti”), on nastavi poluprekorno, a polušeretski:

- *Za sebe si sigurno begenisao neko predavanje, a mene zoveš da vam budem otvarač?*
- *Na srpskom postoji izraz kojim se ta vrstu preduzeća – pohitah da se dočekam na noge, u kome se nesrazmjeran napor ulaže u posizanje male koristi... kaže se: Preko Azije na Terazije.*

Kao rođeni ladinošpreher, Navon je poznavo turcizam *terazije* u značenju *ručna vaga*, a ja sam na tu informaciju dodao i da je to ime jednog trga u Beogradu, i to baš trga blizu kojeg će se održati i svečano otvorenje *Esperanse* (Kolarac i nije toliko daleko od Terazija, posebno ako se posegne za pjesničkim slobodama).

- *Pa šta je, onda, na tom trgu? Pijaca, neko mjesto gdje se nešto odvaguje?* – upita me, uvijek zagrijan za etimološku raspravu.
- Pijaca je jako blizu, ali ovde riječ Terazije ne znači vaga, nego glavni rezervoar vode, s kog se voda razvaguje u razne pravce.
- *Vi na Balkanu samo nešto izmišljate, nit vam je ladino-ladino, nit vam je turski-turski* – pohita da me bocne na temu činjenice da ja ni u Izraelu nisam odustajao od leksikalnih posebnosti bosanskog ladina, insistirajući na tome da se drugi sagovornici naviknu i na dijalekat koji se samo zbog Holokausta danas manje čuje u Jerusalimu nego li lokalni, turski ili bugarski ladino.

Iskoristio sam njegovo peckanje, kao znak dobre volje, da proširim prvobitnu pozivnicu:

- *A bilo bi dobro i da spojimo ugodno s korisnim, pa da učesnici kongresa čuju, iz tvojih usta, i nešto o jerusalimskom ladinu.*
- *Predavanje ili smrt* – odgovori mi, parafrazirajući talmudsku izreku o *havruta o mituta* (ili učenje u paru ili smrt) – *ako neću potezati iz Azije na Terazije samo da otvorim kongres, onda bih se još k'o i odlučio na toliko putešestvije. Nisam nikad bio u Beogradu, a nema gdje nisam bio. A hoću da vidim, i grad, i ljude, i zemlju.*

Rečeno-učinjeno. Poslije par mjeseci doputovali smo zajedno za Beograd, odsjeli u hotelu Mažestik, i na večer otvorenja manifestacije, oko šest sati, krenuli polako, nogu pred nogu, prema Kolarcu. Velika sala je bila dupke puna već u pola sedam. Svečano otvorenje manifestacije je bilo praćeno koncertom sefardske muzike, što uvijek privuče ogromnu publiku. Jeste, bili su tu, uz mnoge preostale jugoslovenske Sefarde, i svi učesnici nastupajućeg kongresa ali, ipak, veliku većinu prisutnih činili su „ostali” (u raz-

ličitim balkanskim narativima Jevreji su „ostali” par ekselans, pa je jako lijepo ponekad to dično ime *teslimiti* drugim, posebno većin-
skim grupama). Navon to, naravno, nije mogao znati; a ni ja ga ni-
sam na vrijeme upozorio – tako da je pogrešno pretpostavio da su
svi prisutni Sefardi. Kada sam ga pozvao da iz prvog reda izađe na
binu i pozdravi prisutne, on je odmah posegnuo za ladinom. Navi-
knut da se sefardska publika raspilavi čim čuje prve riječi njegovog
vrlo autentičnog ladina i sav u očekivanju emfatičnog kikota nostal-
gije, on već nakon par riječi uvidje da nema publiku u šaci, kao što
bi uvijek imao Sefarde samom svojom pojavom, a naročito „čim zi-
ne”. Shvatajući u trenutku da ga većina publike zapravo uopšte ne
razumije, on se okrenu prema meni i klimnu mi glavom da preve-
dem njegove prve riječi. Govor koji je imao na umu (Navon nikada
nije čitao govore, ali je uvijek imao u glavi unaprijed pripremljenu
skicu), bio je namijenjen sefardskoj publici. Vjerovatno se radilo o
jednom od klasičnih Navonovih: red nostalgije, red šale, red vizije i
nade, govora. No, sada je taj govor bio neupotrebljiv, jer polako je
shvatao da se obraća mahom srpskoj publici. Virtuoz besjedništva
kakav je bio, ipak se snašao „u roku odma”, nastavljajući otprilike
ovako:

- *Odavno sam htio da dođem u Beograd, zbog partizana i herojske borbe naroda koji se jedini sam oslobodio od Nijemaca, zbog monstruoznog „konačnog rješenja”, koje je na izvjestan način otpočelo baš u Beogradu, prvom evropskom gradu koji je njemačka vojska učinila judenfraj – „slobodnim” od Jevreja... Ovde su, još prije Vanze konferencije, njemačke okupacione vlasti samoinicijativno odlučile, da u sklopu odmazde za gerilske akcije protiv okupatora, istrijebe, kao taoce, prvenstveno lokalne Jevreje...*

Salom je vladao tajac. Prisutni su netremice slušali emocionalni govor, mahom nesvjesni činjenice da je isti i nastajao na licu mje-
sta...

- *Htio sam i da vidim, i kao bivši predsjednik Izraela, i kao sadašnji predsjednik izraelske Nacionalne uprave za Ladino, šta je ostalo od zajednice, šta je ostalo od beogradskog, od srpskog, od jugoslovenskog ladina... da vidim, da čujem, da upijem, da ponesem, da prenesem...*

Prevedeći sa bine i prateći pogledom po sali utisak koji su Navonove riječi ostavljale na publiku, učinilo mi se da su se ove poslje-

dnje riječi posebno dojmile jevrejskog djela publike. Nekoliko glava okrunjenih svečanom sjetom klimnulo je u znak podrške. Dočekali su i to. Predsjednik Izraela, nema veze što je bivši, obraćao im se usred Beograda, usred Srbije, i to na latinu...

- *Ali, imam još jedan, lični razlog zbog koga sam se odlučio da prihvatim Eliezerov poziv... Vidite... jedan moj dugogodišnji prijatelj, jedan izraelski javni službenik koji se bavio različitim državnim poslovima, imao je sekretaricu koja ga je pratila sa službe na službu, iz kancelarije u kancelariju... a ta sekretarica je bila udata za srpskog Jevrejina, i često je rad u kancelariji pratila jednom srpskom pjesmom... pjesmom koju je naučila od svog muža, srpskog Jevrejina... beogradskog Jevrejina, Jevrejina koji je prošao golgotu srpskog i jugoslovenskog Jevrejstva, i koji je uspio da se dokopa sigurne luke... države Izrael, ali koji je i u Izraelu nastavio da pjeva o zemlji iz koje je došao... o njenoj borbi za slobodu u prošlom ratu, i u Velikom ratu, i u ratovima prije toga...*

Tišina koja je obvladala salom mogla se sjeći nožem. S bine, činilo mi se da su svi prisutni prestali da slušaju umom, i počeli da slušaju srcem. Navon je nastavljao s nepatvorenom iskrenošću, plijeneći publiku kao da cijeli život nije ništa drugo radio nego držao govore pred srpskom publikom.

- *On je tu ljubav, tom pjesmom, prenio na svoju ženu, a ona ju je toliko puta ispjevala u različitim kancelarijama u kojima je služio moj drug, da ju je i taj moj drug, htio-nehtio, naučio, pa bi joj se ponekad i on pridružio u pjevanju... A onda su i mene uveli u krug posvećenika... Kad su mi objasnili gdje je pjesma nastala, i kako, i ja sam je naučio... Ko je ne bi naučio? Svako bi je naučio! I ja sam tragom te pjesme večeras ovde, sa vama, da vidim taj narod koji pjeva, iz Albanije, svojoj zemlji...*

Uvijek sam mislio da je Navon bio maher za sefardsku publiku „i to je to”. Sada sam, putem očigledne nastave, polako shvatao da je on zapravo bio čovjek koji je umio da osjeti svoju publiku, bilo koju publiku, čovjek koji je umio da osluškuje, da sluša... koji je stvarno volio ljude, i koji je umio da tu iskrenu otvorenost prema ljudima nekako pretoči u riječi, prave riječi... Dok sam polako završavao prevođenje prethodnog dijela njegovog pozdravnog govora, Navon je već počeo da pjeva.

- *Tamo daleko, daleko od mora, tamo je selo moje, tamo je Srbija.*

Kada se vratio na početak refrena, već je cijela sala pjevala s njim: *Tamo daleko, daleko od mora, tamo je selo moje, tamo je Srbija*. Sada u sali već više nije bilo neozarenih lica. Mnogi su brisali suze. Drugi su pjevali tiho, da ne nadglasaju Navona. Treći su pjevali koliko ih grlo nosi. Kamermani nisu znali da li da snimaju Navona ili publiku, ili oboje.

Nijedna od televizijskih ekipa koje su snimale pozdravni govor nije ostala i za koncert, čak ni za početak koncerta. Što se njih tiče, imali su „skup”. Predsjednik Izraela pjeva srpsku rodoljubivu pjesmu. Sve što bi došlo poslije toga nije moglo ni izbliza zasjeniti „momentum”. Dok smo mi uživali u koncertu, sve vijesti su u pola osam prenijele snimak izraelskog predsjednika kako sâm, sjetnim glasom, bez greške, pjeva *Tamo daleko*, da bi mu se potom pridružila i publika.

Nakon koncerta i prijema, zdravica i čašica, negdje oko pola devet, krenuli smo polako Knez Mihailovom prema Mažestiku. Ljudi koji su išli u suprotnom pravcu, mladi, stari, parovi, porodice s djecom, velika većina – već su vidjeli „skup” i spontano su iskazivali poštovanje prema čovjeku koji ih je, beogradskim asfaltnim jezikom rečeno, „ispoštovao”. Neki su mu, prolazeći, samo upućivali klimoglav sa širokim osmijehom, drugi su dlanom ispruženim pored vlastitih sljepočnica mahali naprijed-nazad (uvijek mi se dopadalo što je kod nas preživio ovaj skraćeni oblik rumejsko-osmanskog temenaha), a treći bi dobacili i jednu jedinu riječ: *šalom*.

– *Šta se dešava?* – pitao me Navon – *Ko su svi ovi ljudi? Zašto me pozdravljaju? Otkud oni znaju ko sam ja?*

Očigledno te je cijela zemlja već čula kako pjevaš 'Tamo daleko', i očigledno im se to dopalo – odgovorih.

Navon je s velikim zanimanjem posmatrao dinamiku tog rituala. Kad smo stigli do Mažestika, rekao mi je, na ulazu u hotel:

– *Nek' sam došao, samo ovo večeras je vrijedilo puta, Srbi su tačno onakvi kakvim sam ih zamišljao... Znaš –* reče mi državničkim glasom – *Dostojanstvo, nije samo pitanje kako primaš udarce, a ovde ih primaju dostojanstveno... Dostojanstvo je pitanje i kako primaš pohvale... Kako primaš blagonaklonost... Jesi vidio kako su me dostojanstveno pozdravljali? Blagi naklon, osmijeh, mahanje – ali niko me nije spopao, niko nije prišao da se rukuje, da se*

zahvaljuje, da se servilno klanja... Ah, adar, adar, adar. Srbi ga imaju... Baš ga imaju...

Adar je hebrejska riječ za dostojanstvo, i bila je moto revizionističkog pokreta unutar Cijonizma. Svi su Cijonisti smatrali da Jevreji treba da se riješe geto-naslijeđa, da se isprave i počnu da se bore za svoja prava kao i drugi narodi. Revizionisti, sljedbenici Žabotinskog, opisivali su taj ideal jednom jedinom rječju: *adar* – dostojanstvo. U vrijeme britanskog mandata, dvije revizionističke (*Ecel* i *Lehi*) i jedna opšte-cijonistička milicija (*Agana*) su djelovale u Jerusalimu. Većina sefardske jerusalimske omladine bila je sklonija *Ecelu* i *Lehiju*, upravo zbog *adar* ideologije. Bila je javna tajna da je Navon, iako je kasnije bio izrazito laburistički kadar (lični sekretar laburističkog premijera Davida Ben Guriona, diplomata, ministar prosvete u laburističkoj vladi i na koncu izabran za predsjednika Izraela kao laburistilki kandidat), karijeru ipak počeo u jednoj od revizionističkih jevrejskih milicija. I u njegovom slučaju, a beogradska epizoda to potvrđuje, radilo se prvenstveno o magijskom efektu *adar* koncepta na Sefarde. Bilo kako bilo, još prije rata za nezavisnost Navon je prešao u *Aganu* (do danas se ne zna stvarno kako i zašto) što je utrlo put njegovoj budućoj karijeri. Naime, nakon osnivanja Izraela, novostvorena armija (*Ceva Agana le-Jisrael*, Odbrambena Vojska Izraela), nastala je iz opštecijonističke *Agane*, a ne iz *Ecela* ili *Lehija* (koji su bili rasformirani i podvrgnuti komandnom kadru *Agane*). Sve do likudovskog prevrata iz 1977. godine, gotovo punih trideset godina, Izrael je bio pod neprikosnovenim laburističkim vođstvom. Navonov prelazak u laburistički tabor nije bio oportunistički. Predano se borio za laburističke vrijednosti, s većinom kojih se iskreno identifikovao (dok je neke, kao odnos prema religiji, žestoko kritikovao), ali je po jednoj stvari, po centralnom mjestu koje je u njegovom pogledu na svijet i svakodnevnoj životnoj praksi zauzimao koncept dostojanstva, ipak do samog kraja ostao klasični sefardsko-jerusalimski revizionista...

Crveno slovo

Purim

Na Purim Jevreji širom svijeta čitaju biblijski Svitak o Ester, jedinu biblijsku knjigu napisanu u dijaspori (i posvećenu događaju koji se desio u dijaspori). Ova dijasporičnost Svitka o Ester nije jedina njegova karakteristika koja ga stavlja nasuprot svih ostalih dvadeset i triju knjiga jevrejskog kanona. Za razliku od svih ostalih spisa jevrejske Biblije (koju su svi hrišćani u potpunosti preuzeli, krstivši je imenom Stari zavjet, kome su onda dodali i Novi, koji naravno nije dio jevrejskog kanona), Svitak o Ester je jedini u kome se uopšte, ni jedan jedini put, ne spominje Bog. Sve u knjizi upućuje na Njega, ali ni u jednom stihu iste On nije spomenut eksplicitno. Tumači knjige, bar oni majmonidijanske (racionalistička škola misli, prozvana po svom najistaknutijem predstavniku, RaMBaMu, izbjeglici iz Andaluz) provinijencije misle da je to stoga što ona govori o socijalnim mehanizmima (asimilacija, individualizam, odnos prema kolektivu, najmanji zajednički sadržalac kolektivnog identiteta i sl.) kojih je Bog „samo” posredni a ne i neposredni tvorac. Bilo kako bilo, knjiga govori o Mordehaju, ambicioznom jevrejskom karijeristi na dvoru cara Ahašveroša, čiji stepen asimilacije je moguće dedukovati iz same činjenice da mu je ime izvedeno iz imena vavilonskog božanstva Marduk. Kad je Mordehajev stric Avihajil umro, njegova kći Adasa (hebrejsko ime za biljku *mirta*) predata je na staranje Mordehaju. Našem karijeristi se malo smrklo pred rođičinim staromodnim hebrejskim imenom, koje je bilo u oči svojim nepripadanjem dvorskom jeziku i kulturi. Spretni i okretni Mordehaj mijenja njeno staromodno etno-partikularističko ime Adas u moderno, pagansko, imperijalno-globalističko: Ester – izvedeno iz imena vavilonske božice Ištar. Mordehaj uspijeva da Ester ugura na dvor, i ona (sa sve vavilonskim imenom) postaje careva žena (tačnije, njegov omiljeni seksualni objekat). Nakon toga, car uzvisuje vezira Amana i zapovijeda da mu se svi klanjaju. Mordehaj, premda već gotovo potpuno asimilovan u imperijalnu pagansku

kulturu, ne samo da nije spreman da se pokloni smrtniku, nego to i ne krije. On jedini stoji uspravno kad svi drugi padnu pred vezirom na sedždu. Kad ga njegove japi karijerističke kolege pitaju zašto krši carski dekret, Mordehaj (nosilac paganskog imena Marduk) im odgovara, jednostavno – da ne može jednostavnije: *Zato što sam Jevrej-in!* Ispada da je, bar po piscu ove knjige, najmanji zajednički sadržalac jevrejskog monoteizma nesprijetnost na antropolatriju/idolatriju. Na odnošenje prema stvari kao prema Tvorcu. Kada je Aman uvidio da razlozi Mordehajeve nesprijetnosti da mu se pokloni nisu ego-manijačke nego filozofske, metafizičke, ideološke prirode, *bi ništavno u očima njegovim da podigne ruku samo na Mordehaja, jer mu rekoše iz kog je naroda Mordehaj, nego htjede Aman da istrijebi sve Jevreje iz carstva Ahašveroševog, narod Mordehajev* (Ester, 3:6). Vezir, potom, pokušava da pridobije cara za svoj naum tvrdnjom: *Ima jedan narod rasijan i razdijeljen među narode po svim zemljama tvoga carstva, i njihovi zakoni su drugačiji od svakog naroda* (Isto, 3:8). Interesantno, Aman ne poredi Jevreje s drugim narodima, niti poredi jevrejske zakone sa zakonima drugih naroda – nego jevrejske zakone sa drugim narodima. U prvi mah izgleda kao nesmotreni lapsus, jer ko bi zdrav poredio žabe i babe, ali kada se ima na umu sveukup teksta, stiče se dojam da pisac Svitka svjesno i namjerno pripisuje biblijskom proto-Hitleru stav po kome je opravdano istrijebiti Jevreje, jer njihovi zakoni ne proističu iz njihovog subjektiviteta, kao zakoni paganske civilizacije, nego su im ponudeni spolja, kao bilateralni ugovor s Gospodarem Svemira. Dok je u paganizmu **moć** izvor zakona – dotle je u monoteizmu **zakon** izvor moći. Zbog nebeskog porijekla Zakona, te zbog njegove ugovorne prirode, u biblijskom monoteizmu Zakon se doživljava kao objektivna, spoljašnja stvar. Upravo stoga, u Tori niko nije iznad Zakona, ni car, ni prvosveštenik – pa, na koncu, ni sam Gospod Bog, od koga se očekuje da se i sam pridržava ugovora, jednako kao i oni s kojima ga je sklopio. Samo zato, Avram može da kaže Bogu, punih usta: *Glavo bilo da ti uradiš tako nešto, da usmrtiš pravednika sa zlikovcem, pa da bude kako pravedniku tako i zlikovcu, glavo bilo, zar sudija cijele zemlje neće suditi pravo?* (Prva Knjiga Mojsijeva, 18:25)

Aman je svjestan činjenice da jedna praktična i pragmatična imperija nema kad da se zevzeči s genocidima i zato on izlaže štedlji-

vi nacrt proto-Holokausta: na caru je samo da izda naredbu da građanstvo može nekažnjeno da pobije Jevreje i preuzme njihovu imovinu. Troškove stavljanja u pogon cijele administracije snosiće vezir lično. Toliko mu je, eto, stalo do rješenja „jevrejskog pitanja”. No, *ne lezi vraže*, kao što i zadnji mrven monoteističkog identiteta može da pokrene lavinu antisemitizma, tako i lavina antisemitizma može da zakotrlja grudvicu monoteističkog identiteta, koja, obrćući se sve većma raste, dok se na kraju ne sučelji sa lavinom i ne podastre je podase. Suočen sa opasnošću istrebljenja, svoga i narodnoga, Mordehaj, bivši dvorjanin i kicoš, oblači kostrijet i proglašava post. Njegov dolazak tóbe čak ga sprječava da uđe na dvor i ostvari kontakt sa Ester, jer u paganskoj kulturi car je jedan od bogova. Samim tim dvor je dio neba i tu prostora pokajanja nema, zbog čega je i ulazak na dvor u kostrijeti zabranjen. U napadu monoteističke postracionalnosti, Mordehaj poručuje Ester: *Nemoj da ti se pričini u duhu da ćeš se ti jedina od Jevreja izbaviti u carskom domu, čak i ako uzmučiš sada, korist i pomoć doći će Jevrejima s drugog mjesta, a ti i dom oca tvoga poginućete, a ko zna, možda si ovoga časa radi i došla do carstva* (Isto, 4:13, 14). Mordehaj odjedanput u svemu vidi Božiji prst, čak i njegovo nagovaranje Ester da se uda za paganina i život provede, ili kao carska konkubina (kao sve druge učesnice konkursa) ili kao nominalna carica, sada biva sagledano kao dio Božijeg plana da predupredi oblog udarcu. Mordehaj čvrsto vjeruje da je spasenje neminovno. Ono će se svakako desiti, posredstvom Ester ili na neki drugi način. Tako na koncu i biva. Ester uspijeva da okrene cara protiv vezira, vezir, njegovi sinovi i svo članstvo „antisemitske partije” bivaju smaknuti, Mordehaj postaje novi vezir i ustanovljava praznik Purim – praznik vječnog usuproćavanja paganske ideje da je **moć** izvor zakona i monoteističke ideje da je **zakon** izvor moći.

Između Pesaha i Purima

Jedna stara bosansko-sefardska poslovice ukazuje na vremensku blizinu dvaju proljetnih jevrejskih praznika, Purima i Pesaha, riječima: *Purim, Purim, lanu – Pesah a la manu* (Purim nam je, Purim nam je, Pesah je već u ruci). Jedan od posebnih pečata Pesaha je činjenica da se sve vrijeme praznika jedu prijesni hljebovi, presnaci ili opresnici, koji se na hebrejskom zovu *masot*, na latinu *masas*, a na jidišu *maces*; dok je jedenje (pa čak i samo posjedovanje) kvasnog hljeba svih dana praznika izričito zabranjeno: *Sedam dana jedite hljebove prijesne, i prvoga dana uklonite kvasac iz kuća svojih; jer ko bi god jeo što s kvascem od prvoga dana do sedmoga, istrijebiće se ona duša iz Izraela* (Druga Knjiga Mojsijeva, 12:15). Interesantno je da Tora pripisuje ovim opresnicima ambivalentnu simboliku. U Petoj Knjizi Mojsijevoj (16:1, 3) oni su nazvani hljebom bijede: *Drži mjesec aviv, te slavi Pashu Gospodu Bogu svojemu, jer mjeseca aviva izveo te je Gospod Bog tvoj iz Misira noću. I zakolji pashu Gospodu Bogu svojemu, od krupne i sitne stoke, na mjestu koje izabere Gospod da ondje nastani ime svoje. Ne jedi s njom hljeba kvasaloga; sedam dana jedi s njom prijesan hljeb, **hljeb bijede**, jer si hiteći izašao iz zemlje Misirske, pa da se opominješ dana kad si izašao iz Misira, dok si god živ.* Po tradicionalnim komentatorima, *hljeb bijede* treba da nas podsjeća na bijedu praotaca koji su billi robovi u Egiptu. Kao najniži društveni sloj u Egiptu, porobljena nomadska jevrejska plemena jela su beskvasni, kulučarski, hljeb, kakav se i danas jede širom Bliskog istoka. Kutljača rijetkog i neuskislog tijesta prospe se na usijanu metalnu površinu i za par sekundi dobije se hrskava tanka lepinja. Istovremeno, ista ta Tora, u Drugoj Knjizi Mojsijevoj (12:39) vezuje ove prijesne hljebove za brzinu kojom se ispunilo obećanje o Izlasku: *I od tijesta koje iznesoše iz Misira ispekoše pogače prijesne, jer ne bješe uskiso kad ih potjeraše Misirci, te ne mogahu oklijevati niti spremiti poutbinu.* Da li su, onda, opresnici hljeb bijede ili hljeb slobode, hljeb ropstva ili hljeb oslobođenja? Kao što se u opštepoznatoj pris-

podobi o polupraznoj ili polupunoj čaši objektivno radi o istoj čaši, a različitost opisa je uslovljena tek subjektivnim doživljajem iste – tako se i ovdje radi o istom hljebu, kojeg se može sagledati iz više uglova. Nekom, u samom Aušvicu, misao o budućoj slobodi podari nadu i smisao, a nekom sjećanje na stradanje u Aušvicu u sivo oboji i život nakon oslobođenja. Stapajući u jedan te isti simbol i sjećanje na bijedu ropstva i sjećanje na brzinu oslobođenja, Tora zapravo od defekta pravi efekat. Ona ne prenebreže bijedu ropstva, ali ne dopušta ni koncentrisanje na istu. Sjećanje se preusmjerava sa negativnog na pozitivno, sa bijede na oslobođenje. Kada se još ima na umu da su prijesni hljebovi tek oblatne za „glavno jelo”, pashalnu žrtvu, koju su robovi trebali da prinesu u noći Izlaska, a njihovi potomci (sve vrijeme dok je postojao Hram i žrtveni sistem) svakog 14. aviva u znak sjećanja na Izlazak, stiče se potpuniji uvid u osebusni način na koji Tora modifikuje sjećanje naroda na sužanjstvo. Prema II Mojsijevoj (8:26), jagnje je Egipćanima bilo tabu. Posizanjem za jagnjetom, robovi posižu za užitkom koji je zabranjen i vladajućim kastama Egipta. Istovremeno, to jagnje se jede isključivo sa hljebom bijede/slobode. Nikako sa kvasnim hljebom.

U sado-mazohističkom odnosu opresor je taj koji diktira norme i za ugnjetavače i za ugnjetavane. Dominacijom on ne utiče samo na vanjski život žrtava – nego, umnogome, i na unutrašnji. Reakcije na ugnjetavanje variraju od potpune identifikacije sa vrijednostima progonitelja (progonjeni samo želi da bude Murta, koji bi zamijenio Kurtu), preko štokholmskog sindroma (žrtva pokazuje razumijevanje za progonitelja i njegove motive), pa sve do želje da se, po svaku cijenu, bude potpuno drugačijim od progonitelja. I u prvom i u trećem pristupu sistem vrijednosti progonitelja služi kao predložak za smjer djelovanja progonjenih. Čini se da propisima vezanim za Pashalnu žrtvu i opresnike, Tora pokušava da prekine začarani krug patološke veze između progonjenog i progonitelja. Posizanje za simbolom koji bi oličavao staroegipatsku aristokratiju, značilo bi da su Izraelci tek novi staro-Egipćani (*sjaši Kurta da uzjaši Murta*). Istovremeno, insistiranje na ropskim simbolima značilo bi da je Izrael tek puki antipod drevnog Egipta. U oba slučaja, samopojmanje Izraela bilo bi podređeno staroegipatskoj kulturi. Posizanjem za nečim što ni sami staro-Egipćani ne smiju – jagnjetina, te oblaganjem tog nečeg hljebom bijede/slobode – transformisanim

simbolom ropske bijede, Tora nudi vrlo interesantan obrazac konstrukcije sjećanja ugnjetavanih. Obrazac koji ih ne podvrgava doživotno njihovom ugnjetavaču, nego im omogućava da mane vlastite prošlosti pretvore u preimućstva. Imajući na umu negativno historijsko naslijeđe Balkana, pitam se da li bi razumijevanje ovog kulturološkog mehanizma moglo doprinijeti rekonstrukciji autoviktimizirajućih narativa balkanskih naroda?

Pesah

...Interesantno je da se, recimo, za ukidanje ropstva u SAD nisu izborili sami robovi, nego bijelci sa Sjevera, koji su, iz ekonomskih razloga, pretpostavljali slobodne radnike robovima. U stvari, ne uspijevam da se prisjetim i jednog jedinog primjera da su se robovi sami organizovali i uspješno izvojevali svoju slobodu. Kad se ima na umu da, osim očiglednih spoljašnjih sredstava prisile koja stoje na raspolaganju izrabljivačima, postoje i ona unutrašnja, ništa manje efikasna, poput ropskog mentaliteta, ova činjenica i ne začuđuje posebno. Robovlasnički sistem svjesno i namjerno kultiviše ropški mentalitet, zasnovan na dehumanizovanoj predstavi roba kao domaće životinje kojoj je neophodan pastir. Držani kao životinje, robovi su (u rijetkim momentima posizanja za slobodom) često upravo potvrđivali ideju da samo izrabljivači mogu da stvore funkcionišuće društvo. *Kao sa lanca pušteni* oni bi palili, pljačkali i ubijali bez određenog plana i cilja, stihijski i neorganizovano. Izgleda da su „zahvaljujući” ovoj dezorganizaciji (tačnije anarhiji), ustanci rođenih robova osuđeni na neuspjeh. Ustanci porobljenih slobodnih ljudi, koji su u ropstvo ponijeli svijest o svojoj suverenosti i svjesni su neprirodnosti stanja u kome su se zatekli, svojih sposobnosti i mogućnosti, sasvim su nešto drugo, i nisu predmet ovog promišljanja. Međutim, u slučaju pobune rođenih robova, sasvim je lako zamisliti dobro organizovane robovlasnike kako, relativno lako, hvataju kolovođe, primjereno ih kažnjavaju, a ostalim robovima „božanski velikodušno” opraštaju grješnu pomisao o slobodi, nakon čega se robovi, presretni, vrate svakodnevnom radu, „dirnuti” velikodušnošću robovlasnika. Po svemu sudeći, propisima o Pashalnoj žrtvi, Tora nastoji preduprediti ovakav razvoj događaja u slučaju u ropstvu rođenih i na ropstvo već priviknutih Sinova Izraela. Da bi se istim onemogućilo da se u susretu s prvom preprekom, kao „cuke” vrate u Egipat podvijena repa, Tora im nalaže da naprave korak koji će u njihovoj svijesti izazvati rez, stvoriti u njima svi-

jest da je povratak u Egipat nemoguć, te da je pitanje uspjeha Izlaska – pitanje života i smrti. Ovo nije smjela biti još jedna buna u kojoj će kolovođe biti kažnjene, a ostalim oprosteno. Stoga, Tora navraća Jevreje da se odvaže na akt koji im faraon i egipatska vlastela ne bi nikad oprostili. Koji im, sve i kad bi htjeli, ne bi mogli oprostiti bez da dovedu u pitanje osnove na kojima je počivalo pagansko egipatsko društvo. U detaljno razrađenom planu akcije, Tora ne nalaže Jevrejima samo opšti ustanak, nego i paljenje mostova koji bi vodili natrag ka Egiptu. Ona propisuje jevrejskim robovima da na 14. dan mjeseca aviva (koji Jevreji danas radije zovu nisanom, po njegovom vavilonskom imenu) zakolju zdravo muško jagnje od godinu dana, da njegovom krvlju namažu dovratke, da ga ispeku bez da mu slo-me i jednu jedinu kost, te da ga pojedu u noći 14. nisana, i to sa gorkim zeljem i beskvasnim hljebom, u žurbi, ne ostavivši ništa za sutra (Druga Knjiga Mojsijeva 12:3,14). Podsjećam, prema Tori, stanovnici zemlje Gošen (u kojoj su prebivali svi egipatski Jevreji), su obožavali jagnje. Stoga, uživanje jagnjetine nije bilo zabranjeno samo robovima, nego i slobodnjacima. Žrtvovanje jagnjeta nazvano je u Tori (Druga Knjiga Mojsijeva 8:26) *to'avat Misrajim*, egipatski tabu. *A Mojsije reče: Ne valja tako – jer bismo prinjeli Gospodu Bogu našem ono što je za Egipćane tabu, a ako bismo žrtvovali egipatski tabu naočigled Egipćana, ne bi li nas pobili kamenjem?* Dakle, Jevreji, ovim aktom, de fakto, žrtvuju egipatskog boga. Upravo zato jagnje je moralo biti zdravo, da bi se spriječilo opravdavanje tipa „mislili smo zbog mane da ovo jagnje ne predstavlja boga”. Muško, da se predupredi pravdavanje tipa „nismo znali da se i žensko jagnje poštuje kao bog”. Staro godinu dana, da bi se spriječilo pravdavanje tipa „mislili smo da je ovo ovca a ne jagnje”. Žrtva se morala peći (da se osigura da miris dopre i do egipatskih kuća), a za sve to vrijeme (pa čak i za vrijeme jela) nije se smjela slomiti nijedna kost žrtve – jer bi kosti (kao i krvlju namazani dovratnici) trebalo da poslužite egipatskim optužiteljima, privučenim mirisom pečenja, kao korpus delikti. U slučaju da su kosti bile sklonjene, mogao bi rob (zauvijek sklon kompromisu sa „gazdom”) zaniijekati da se radi baš o jagnjetu. „Jeste, pekli smo meso, piletinu”. Kost i krvlju namazani dovratnici trebalo je da svjedoče glasno, umjesto prepadnutih robova: „Jeste, pobili smo vaše bogove, koji su očigledno pravi bogovi – čim

smo mi, najobičniji robovi, mogli da ih pobijemo i pojedemo. A vas se bojimo, taman koliko smo se bojali i njih, ako ne i manje.”

Izlazak iz Egipta nije bio klasična revolucija čiji bi krajnji cilj bio smjena vladajuće garniture; revolucija u kojoj organizatori ustanka zauzimaju mjesta svojih dojučerašnjih gospodara, a ovi posljednji, pak, postaju sluge svojih bivših robova. Pashalna žrtva morala se jesti sa štapom u ruci i obućom na nogama, da bi se ukazalo na činjenicu da Jevreji napuštaju Egipat jer je u njemu sloboda nemoguća. Meso se moralo pojesti do ujutru da bi se spriječilo da robovi „razgode” meso na mjesec dana, shodno ropskom strahu od Slobodnog Sutra. Za postizanje prave slobode bio je potreban spoljašnji, objektivni, Bogom dani Zakon. Samo Zakon koji nije plod samovolje moćnika mogao je da stvori horizontalno društvo jednakih.

Šuma-Bajram i njegova poruka

ili

šta Tora kaže o sirijskim izbjeglicama

Poslije *Roš ašana* i *Jom a-kipurima* nastupa *Sukot*, praznik Sjenica (ili Kolibica), jedan od tri *haga*, hodočasna praznika (ova hebrejska riječ će u arapskom postati *hadž*), na koje su, u vrijeme dok je postojao Hram, svi Jevreji bili obavezni da hodočaste u Davidov grad – Jerusalem, u Solomonov Hram, po izričitoj zapovijesti Tore (Peta Knjiga Mojsijeva 16:16): *Tri puta u godini neka dođe svako muško pred Gospoda Boga svojega na mjesto koje izbere: na Pesah (praznik Prijesnijeh hljebova), na Šavuot (praznik Sedmica) i na Sukot (praznik Sjenica)*. Sva tri hodočasna praznika slave događaje iz svete povjesti Izraela, *Pesah* – oslobođenje izraelskih sužanja iz egiptatske tamnice naroda, *Šavuot* – sklapanje bilateralnog Saveza između Boga i naroda Izraela, na Sinaju, u pustinji i *Sukot* – četrdesetogodišnje jevrejsko putešestvije kroz pustinju, dok nije izumrla cijela ona generacija koja je prekršila Savez gradeći zlatno tele, kako bi tek njihovi potomci, neokaljani prekršajem otaca, mogli ući u Obećanu zemlju. Istovremeno, sva tri su ukorijenjena i u agrikalturnu stvarnost drevnog i savremenog Izraela. Tako je *Pesah* praznik žetve ječma; *Šavuot* praznik žetve pšenice, a *Sukot* praznik kraja berbe i jesenjih poljskih radova.

Danas kada nema Hrama, hodočašće u Hram više nije obaveza, ali svi religiozni Jevreji obdržavaju ostala obilježja svih triju hodočasnih praznika u svojim obitavalištima, ko u Izraelu, a ko u Dijaspori. Kao što mu i samo ime kaže, osim nekadašnjeg hodočašća, najvažnija karakteristika praznika *Sukot* su kolibice u kojima su nekada sjedili hodočasnici oko Hrama, a danas u njima sjede Jevreji širom svijeta, ko se gdje zatekao. Ove kolibice, ili sjenice, ustanovljene su zapovjedu zapisanom u Tori (Treća Knjiga Mojsijeva 23:41–43): *I praznujte taj praznik Gospodu sedam dana svake godine zakonom vječnim od koljena do koljena, sedmoga mjeseca praznujte*

ga. *I pod sjenicama budite sedam dana, ko je god rođen u Izrailju neka bude pod sjenicama, da bi znalo natražje vaše da sam ja učinio da žive pod sjenicama sinovi Izrailjevi kad sam ih izveo iz zemlje Misirske. Ja sam Gospod Bog vaš.*

Priča se u narodu o jednom mudrom pastiru koga je car postavio za vezira, a on je u jednoj prostoj odaji na dvoru sačuvao svoj pastirski štap, gunj, opanke i frulu – pa kad god bi se uzoholio, ili osjetio da ga život na dvoru čini gorim čovjekom od onoga kog su od njega htjeli da naprave njegovi pobožni roditelji, a on bi ući u onu prostoriju, ogrni se onim gunjem, obuci one opanke, zadjeni onu frulu za pas, uzmi onaj štap u ruku – i odmah bi dunjaluk opet poprimio svoje prepoznatljive proporcije, a on bi znao gdje je i šta mu je činiti, kao da mu je neko tutnuo kakav duhovno-politički kompas u šake. E tako je i Jevrejima, *sukâ*, to jest kolibica, ona soba; a *etrog*, to jest citrus i uz njega palmova grana, mirta i vrba, koji se koriste tokom obreda za Sukot, onaj štap, gunj, opanci i frula. Svrha je, dakle, ovog praznika da podsjeti Jevreje da se ništa ne podrazumijeva samo od sebe, da ništa nije bogomdano, nego da je sve Bogom dano.

Evo kako Tora, u Petoj Knjizi Mojsijevoj (16:13), opisuje Sukot: *Praznik sjenica praznuj sedam dana, kad zbereš s gumna svojega i iz kace svoje. Znači, kad je ljetina sabrana, ambari puni i kad bi se čovjek taman mogao pohasiti i reći šta mi ko može, sad sam vala osigurao za cijelu godinu* – baš tada Tora zahtijeva da ljudi napuste svoje utvrđene kuće i pređu u kolibice na kojima ne smije biti nepropusnog krova, nego granje kroz koje se mora vidjeti nebo. Upravo su zbog činjenice da su na Sukot Jevreji svojevaktile snosili s brda granje da prave *sehah*, privremeni krov, stare su Sarajije zvale *Sukot Šuma Bajram*. Po jevrejskom predanju, pravednom mesijanskom carstvu prethodiće velika borba između Krovoljubaca (tako bi trebalo prevesti etnonim Gog) iz Krovoljubinja (tako bi trebalo prevesti topnim Magog izveden iz etnonima Gog) i onih koji ne dozvoljavaju da ih krov (materijalizam i tehnolatrija) odvoji od Boga i prirode.

Posljednjih godina Sukot slavimo gledajući neke nove Jevreje, kako napuštaju neki svoj Misir i u kolibicama i šatorima, ili bez njih, pod vedrim nebom, putuju u neku svoju Obećanu zemlju. Kada su Sinovi Izraela lutali pustinjom, njihovi prvi rođaci, Amon i Moav,

potomci pravednog Lota (Avraamovog bratića, koji je zarad gostoljublja koje je naučio u Avraamovom domu i spašen iz Sodoma), umjesto da ih dočekaju hljebom i vodom, kao što bi priličilo potomcima onoga koji je zbog gostoprimstva čudom spašen, oni najmiše vrača da prokune narod. Evo šta o tome veli Tora u Petoj Knjizi Mojsijevoj (23:3–4): *Ni Amonac ni Moavac da ne ulazi u sabor Gospodnji, ni deseto koljeno njihovo, da ne ulazi u sabor Gospodnji dovijeka. Zato što ne izidoše pred vas s hljebom i vodom na putu kad ste išli iz Misira, i što najmiše za novce na vas Bil'ama sina Be'orova iz Petore u Mesopotamiji da te prokune.* Zbog toga što nisu dočekali onovremene sirijske izbjeglice hljebom i vodom, nego su najmili ondašnje „medije” da ih prokunu, ovim dvama narodima je bilo zabranjeno pristupanje saboru Gospodnjem kroz čitavih deset poljenja. Ne vjerujem da će kazna za one koji danas ne dočekaju hljebom i vodom onovremene sirijske izbjeglice biti drugačija. Mnogi bi rado pomogli drevnim biblijskim izbjeglicama, ali ne bi ovim koje su im pred očima, kad bi se nevoljnici dali birati, ali šta da se radi kad čovjek nema nego one nevoljnike koji ga zapadnu u njegov vakat. I gle čuda, pravednici se uvijek podmetnu oko tih izbjeglica koje su ih zapale, a oni manje pravedni uvijek nađu neku dlaku u jajetu baš tim nevoljnicima kojima bi mogli pomoći, a pomogli bi i šakom i kapom neke tamo idealne izbjeglice. A Bog zna da bi i njima našli dlaku u jajetu, da se, ne daj Bože, iole stvarnijim učine.

Jugoslovenski purimski trougao

Purim je praznik koji se slavi u spomen na jevrejsko izbjavljenje od proto-Holokausta. Proto-Hitler – Haman, veliki vezir cara Ahasveroša, bio je naumio da istrijebi sve Jevreje u carstvu, ali su ga u tom bogomrskom naumu spriječili Mordehaj i njegova rodica Ester. Purim je postao prototip poznijih jevrejskih praznika, koji nisu ustanovljeni samom Torom, a posvećena mu je čitava jedna biblijska knjiga, Svitak o Ester. SFRJevrejski cinici obično sumiraju Purimu podobne praznike riječima: *Opet su htjeli da nas pokokaju, i opet smo se kutarisali belaja a oni u helać otišli, đe ta klopa?*

Bilo kako bilo, po uzoru na biblijski (a samim tim i opšte-jevrejski) Purim, razvili su se u Dijaspori (sefardskoj prvenstveno) regionalni mini-Purimi, koji slave lokalna izbjavljenja Jevreja iz neke poveće nedaće. Samo par desetina gradova na svijetu mogu da se „podiče” lokalnim Purimom, koji slavi spasenje lokalne jevrejske zajednice. Tri takva koncentrisana su baš na ovim našim prostorima: Sarajevu (Purim di Saraj), Beogradu (Purim di Bilugradu) i Dubrovniku (Purim di Raguza). Sva tri južnoslovenska Purima vrlo lijepo reflektuju različita ovdašnja jevrejska iskustva.

Najstariji od ovih triju Purima je onaj dubrovački, koji slavi uspomenu na Isaka Ješuruna, krivo optuženog dubrovačkog Jevrejina, čija je pravda dokazana s Neba. Godine 1622. godine nestala je jedna katolička djevojčica. Ubrzo njen leš je pronađen u kući izvjesne Marije Matkove. Motiv ubistva bio je nejasan, kao i veza između ubice i žrtve. Da bi prikrila ono što je po svemu sudeći bio banalan zločin tipa *ubijam koga mogu, zato što mogu i što me to ispunjava osjećajem moći*, Marija je, vele, po nagovoru pametnijih od nje, rekla da ju je na zločin nagovorio rečeni Isak, i to je nastavila da tvrdi do svog pogubljenja. Dubrovačke vlasti udariše Ješuruna na muke, pod kakvim su često sasvim nedužni Jevreji znali za saučesništvo optužiti druge sasvim nedužne Jevreje, a sve ne bi li se ratosiljali

muka. No, Bog daje Isaku snage, vele dubrovački Jevreji, te on ne posustade. Posve izmučenog, osudiše ga na dvadeset godina robije i baciše u duboku tamnicu zazidanu kamenjem, na kojoj je jedini otvor bio tri palca širok prozor, dok cijela prostorija nije obuhvatala više od dvadeset palčeva. Očekivalo se da u stanju u kome je bio, pokriven gnojnim ranama i polomljenih udova, Isak ubrzo umre i Republiku izbavi neugodnog procesa. No, plemeniti dubrovački Jevreji nađoše načina da ga hrane nekom pritkom koju su prinosili kroz rečeni otvor pravo njegovim ustima, a sam Gospod Bog posla Isaku neku mačku koja mu izliza i zaliječi rane. Uto, u Dubrovniku izbi epidemija kuge, te pomriješe i neki članovi Senata koji su se posebno zalagali za bezdušan postupak prema Isaku. U aprilu 1624. godine, Senat dođe tobe i oslobodi Isaka Ješuruna, a dubrovački Jevreji su sve do Holokausta, u mjesecu tevetu svake godine slavili svoj Purim.

Priča o sarajevskom Purimu glasi otprilike ovako: Bio jednom jedan Jevrej, imenom Moše Havijo, koji je prešao na islam i uzeo ime Ahmed. A kasnije, kad se priključio nekom tarikatu, zakiti ime i derviškim zvanjem prozvavši se derviš-Ahmed. Nedugo potom, rečeni Ahmed poče da podbada muslimane po Travniku i obližnjim kasabama protiv centralne vlasti koja dozvoljava da se đauri i ćafiri hase po Dar ul-islam. *Bog zato i dopušta da osmansko sunce tamni* – objašnjavao je Ahmed svojim lakovjernim slušaocima gubitak osmanske moći u to vrijeme – *jer mi dopuštamo da su ćafiri barabar s muminima*. Ova uzurpacija vjerskog autoriteta od strane samoproglašenog alima i fakiha Ahmeda ne dopade se bosanskom veziru, te on daje da Ahmeda smaknu. Ahmeda smakoše, ali ni vezir ne potraja, nego ga zamijeni drugi, imenom Ruždi-paša. Onda pred rečenim Ruždi-pašom neko iz derviških krugova bliskih Ahmedu potvori travničke Jevreje, da su k'o biva oni kumovali Ahmedovoj smrti, a sve zazirući od njegova prelaska na islam. A Ruždi-paša, opet, izgleda, nije mnogo mario za Ahmeda, ili za derviše, još manje za siromašne travničke Jevreje, a ponajmanje za šerijat; pa on lijepo uhapsi jedanaest sarajevskih jevrejskih vođa, na čelu sa Ham Ribi Moše Danonom, *Neka bi uspomena na pravednika bila izvor blagoslova*, a Opštini poruči da, ako mu do tad i tad ne isplate toliku i toliku otkupninu, rečene vođe će biti smaknute na Šabat. U taj je vakat

u Sarajevu bilo osam mehana u muslimanskim mahalama, te čestiti starina Rafael Levi, saraf-baša, ugledan i viđen radi svoje ispravnosti i poštenja među svojim sugrađanima, a naročito među muslimanskim prvacima, na taj Šabat uveče (petak po jaciji), kad nijedan Jevrejin ne bi ni pomislio da svrati u mehanu, zareda u sve i jednu. U svakoj je poručio kafu (Jevrejima je zabranjeno i da drugi kuvaju za njih na Šabat), i u svakoj je ostavi nepopijenu, a uz nedodirnut fil-džan i dukat na astalu. Čak i oni Jevreji koji bi subotom popodne (nikad petkom uveče) svratili u mehanu, poručili bi nešto što se ne kuva, a platili tek po isteku Šabata. Ugledni Jevrejin u mehani, i to u osam mehana – a ne u jednoj, u petak uveče – a ne na obični dan, koji pri tom poručuje kafu – a ne nešto nekuvano, i plaća je na dan kad Jevreji ne barataju s parama uopšte, tačnije preplaćuje je, ostavljajući ogroman bakšiš, bila je očigledno nesvakidašnja pojava; jer dok je sinjor Rafael obigrao svih osam mehana, eto ti pred njegovim vratima butum Sarajlija, da izvide šta im to rabin poručuje. A on im reče: *Ako su krivi za krv, kako to mogu otplatit' parama; a ako nisu krivi, onda je ovo otimačina.* Pravdoljubivi muslimani grada Sarajeva, kojima kavga sa Travnikom i mrskim vezirima i inače nije bila strana, sutradan, u subotu, u samu zoru, njih oko tri hiljade opsjedoše Ruždi-pašu u njegovom konaku na Begluku, provališe vrata zindana i oslobodiše usuznjene komšije Jevreje. Valija Ruždi-paša, jedva je iznio živu glavu i pobjegao u Travnik. Čim je stigao u Travnik, poče odmah snivati kako bi kaznio buntovnike. Prvo što je učinio bilo je da sastavi jednu opširnu predstavku Visokoj Porti, u kojoj je prikazao kako su se muslimani grada Sarajeva, pa i ostalo stanovništvo, zavjerili protiv sultana. Pored toga skupljao je asker da u danom času krene u Sarajevo. No, ni muslimani i Jevreji grada Sarajeva, koji su sa strepnjom očekivali odmazdu tiranina, nisu ostali skrštenih ruku. Prvo su muslimani sastavili dugu i opširnu predstavku, sa 249 potpisa sve odreda viđenih građana, u kojoj su opisali nasilje i krvološtvo Ruždi-paše. Potom su Jevreji Sarajeva uputili dva naročita kurira u Carigrad, sultanovom draguljaru, čuvenom Čelebi Behor Karmoni, koji je uživao veliko carsko povjerenje i imao pristup na dvor u svako doba dana. Posredstvom sultanvalide, uspio je Čelebi Karmona da skloni sultana da odmah izda jedan ferman svome kapudanbaši (čuvar vrata) Sidki Zajimu, da se smjesta uputi u Travnik i svrgne Ruždi-pašu sa valijske stolice, te da

ga svezana dovede u Carigrad. Dan na koji su oslobođeni sarajevski sužnji bio je 4. marhešvan 1820. godine, i otada bosanski Jevreji svakog 4. marhešvana slave Hag a-asirim (Praznik zatvorenika) ili sarajevski Purim.

Beogradski Purim najmlađi je među ova tri južnoslovenska Purima, i posvećen je čudesnom spasenju beogradskih Jevreja 19. sivana 1862. godine. U sukobu između Srba (koji su već držali grad Beograd) i Turaka (koji su još držali kalemegdansku tvrđavu), jevrejska populacija u Savama(ha)li, našla se između čekića i nakovnja. Sva se jevrejska populacija skupila u najčvršću građevinu jevrejske mahale – u Talmud Tora ili ti Meldar (jevrejsku školu) no, *ne lezi vraže*, baš škola bi pogođena đuletom, ali Bog dade i đule se zabi u zid škole bez da eksplođira. Otad beogradski Jevreji slave svakog 19. sivana svoj vlastiti Purim.

Tri Purima, tri iskustva. U Dubrovniku – lažna optužba za ritualno ubistvo i nebeski kaštig za istu, u Sarajevu – objest tuske uprave i ljudska pomoć lokalnih muslimana, a u Beogradu – božansko predupređivanje mogućnosti da Jevreji postanu kolateralna šteta srpsko-turskog rata.

Usmeni žanrovi

Reci mi na kojim si poslovicama odrastao, reću ti ko si

Ništa čovjeka ne razgali kao dobra poslovice. Sefardska posebno! Taman izjaviš kako od ponedjeljka počinješ ovo ili ono, a neka *nona* te dočeka hladnim tušem: *Di dija in dija si kaza mi tija* (iz dana u dan se udaje moja tetka). K'o biva, *hoćeš, sigurno, znamo te, k'ošto će se i ova tetka usiđelica udat'*. *Evo se pirlita sedamdeset i nešta godina, a đuvegije ni od korova*. Ako ta jedna nije dosta da pokvari insanu nijet, druga, koja glasi: *Luke la vježa kirija, intri shuenjus li vinija*, (sefardski pandan južnoslovenske poslovice *Babi se snilo što joj bilo milo*), će sigurno u tome uspjeti. S tim što se kod Sefarda, u zavistnosti od toga čiji se naum hoće izvrgnuti ruglu, baba može prometnuti u dedu: *Luke il vježu kirija, intri shuenjus li vinija* (Dedi se snilo što mu bilo milo).

Ili, taman kažeš nešta pametno, a oni te dočekaju sa: *Ni Travnik no ez il mas minimu lugar* (Ni Travnik nije najmanje mjesto). K'o biva, *I ćorava koka zrno nađe*. Ili se ukrasiš nekom *micvom* (seva-pom), a bližnji te odmah pokude riječima, *Beza mezuzikjas, arova pitikjas* ([ko god] ljubi zapišćice [na tuđim vratima, bezbeli] krade somunčiće). K'o biva, *Kod tebe se i iza pobožnosti skriva rđava namjera*. Sefardi i inače vole da kude pretjerivanje u pobožnosti. Otud se veli, *Ken muču se aboka, si li veji 'l kulu* (Ko se mnogo klanja, vidi mu se guzica), ili *Di muču Amen, kaji il tale* (Ko puno amina [ponavlja amen iza svoje ili tuđe molitve, drmajuci glavom zanešen u molitvi], tome *talet* [molitveni ogrtač] spada). Ili ukoriš nekog zbog nedovoljne pobožnosti, a on te fino zalijepi, *I al haham di bašu dil džube si li alivanta* (I hahamu se diže pod džubetom). Ko biva, *niko nije svet, pa šta hoćeš ti od mene*. Ova ima i žensku (pristojniju) varijantu, *I il haham in la teva jera* (I haham na „oltaru" griješi).

Kad smo već kod žena, ona opšalebalkanska: [*Samo*] *nek komšiji crkne krava*, u sefardskoj varijaciji tiče se muža i žene, a ne komšija, pa se za čovjeka koji je spreman i da lično postrada, samo ne bi li na-

pakostio drugome, veli: *Por amor di mi mužer, mi la kortu* (Ženi za inat, otfikariću si onu stvar).

A gdje ima žena, ima i svekrva, i koliko se god ti oko njih trudio, na kraju će ti reći da nije bilo od srca, *Amor dil jarnu, sol di invjarnu* (Ljubav zetova, [grije] k'o ozimo sunce). A tvoja mama, sve i da je ćorava kod očiju (pa ne vidi sve propuste ženine) i da je gluva kod ušiju (pa ne čuje sve propuste njezine) i da je mutava kod živih usta (pa ne prigovara, i ne progovara), nego da samo kao kip stoji – svedno bi te žena pitala, *mora li nam ovaj kip stajat' baš u dnevnoj sobi?* Otud se kaže: *La shuegra, ni di baru buena* (Svekrva, ni kad je od ilovače ne valja).

Ni svekrve nisu ostale dužne snahama, nego su smislile finu igru riječi: *Porke la NOERA si jama NOERA? Porke kada madri dizi NO ERA para mi izu!* (Što se snaha zove NOERA? Zato što svaka majka kaže NO ERA [nije bila] munasip za mog sina). Govoreći o ovoj svekrvinskoj verbalnoj malicioznosti, snahe Sefartkinje kažu: *Ažikus i sevojikas, sinjora suegra* (Bijeli lik i paprike, eto moje svekrve).

Sinovi počesto ispadnu antinafakali, pa ih se „hvali” riječima *Fižu miju ganador; jeva kvatru – traji dos* (Moj sin je preduzetnik; uloži četiri, a zaradi dva [dinara]). Ali, djeca uvijek mogu da se sakriju iza roditelja: *El bjen di mi padri, tapa la mi korkova* (Blago moga oca prikriva moju grbu) ili *Una madri i un devental tapan munču mal* (Majka i kecelja pokrivaju mnoga zla). Međutim, kad se potrefi dobar sin, kaže se s ponosom: *Tal padri, tal fižu* (Kakav otac, takav sin), dok se za majke i [k]ćerke (ovo je jedno od onih mjesta gdje je srpski sličan engleskom, pišeš *knife*, čitaš *najf*, kažeš *ćerka*, pišeš *kći*) kaže: *La fiža i la majri, komo la unja i la karni* (Majka i kći, k'o nokat i meso).

Ma kako dobri da ispadnu sinovi, ipak počesto nisu kadri da pruže roditeljima ono što su ovi pružili njima. Tad se veli, s nemalo rezignacije: *Kvandu da il padri al fižu – riji il padri riji il fižu; kvandu da il fižu al padri – jora il fižu jora il padri* (Kada otac daje sinu – smije se otac, smije se sin; kada sin daje ocu – plače sin, plače otac), ili se kaže: *Una madri para sien fižus – i no sien fižus para una madri* (Jedna majka stigne za sto sinova – ali sto sinova ne stigne za jednu majku).

Ali tad su, obično, tu već i unuci, za koje poslovice veli: *Fižus di mis fižus dos vezis son mijus* (Djeca moje djece, dvaput moja djeca). Oni su tu da vas utješe pred neuspjesima vaše djece, kao što ste svojevaktile neodoljivi Vi potpuno i bez ostatka utješili baku i deku, s razlogom razočarane vašom mamom ili vašim tatom. *Anisna topimuz al mundu, ansina lu vamus i dešar* (Tako smo svijet zatekli, i tako ćemo ga i ostavit’).

Sefardski romansero i ženski prepjevi muške Biblije

Biblijska priča o silovanju Dine, iz trideset i četvrtog poglavlja Prve Knjige Mojsijeve, jedna je od najmuškije ispričanih priča u Tori. Svi uobičajeni muški trigeri sadržani su u njoj: seks, nasilje, uvreda časti porodice, krvna osveta i genocid.

A Dina kći Leina, koju je rodila Jakovu, izađe da gleda djevojke u onom kraju. A ugleda je Šehem, sin Hamora Hivejca kneza od one zemlje, i uze je i leže s njom i osramoti je. Stoljećima su rabini koristili ovaj stih kao tobožnju svetopisamsku osnovu za tradicionalnu podjelu kojom je javni prostor dodijeljen muškarcima, a privatni ženama. Najdalje su, u svaljivanju krivice za silovanje na samu žrtvu, otišli oni koji su rečeni stih tumačili ovako:

Ali mi već znamo i Dinu i njene roditelje! Zašto nam onda Tora naglašava da je Dina kći Leina? Zato što je svojevremeno i Lea izašla pred Jakova i tražila od njega seks, kao što stoji zapisano u Prvoj knjizi Mojsijevoj 30:14, 16: *A Reuven izide... i nađe mandragoru u polju, i donese je Lei materi svojoj, a Rahela reče Lei: 'Daj mi mandragoru sina svojega', a ona joj reče: 'Malo li ti je što si mi uzela muža? Hoćeš da mi uzmeš i mandragoru sina mojega?', a Rahela joj reče: 'Neka noćas spava s tobom za mandragoru sina tvojega. I uveče kad se Jakov vraćaše iz polja, izide mu Lea u susret i reče: 'Spavaćeš kod mene...', i spava kod nje onu noć.*

Kad Tora kaže 'Dina kći Leina', vele ovi mačo-mudraci, ona zapravo ukazuje da iver ne pada daleko od klade. Kao što je Lea izašla pred Jakova da od njega zahtijeva seks, tako je i Dina izašla kao žena koja vapi za seksom. Ovo tumačenje ne dehumanizuje samo žene, svodeći ih na puki seksualni objekat, nego i muškarce, animalizujući ih implicitnom tvrdnjom da se ne mogu kontrolisati. Čim vide ženu u javnom prostoru, oni skoče na nju aman, k'o mačka na miša. Tradicionalno rješenje za ovaj problem bilo je: 0 žena u javnom prostoru = 0 silovanja. Jasno je, veli dalje mačo-hahamim, da Tora

ponavlja informaciju da je Dina Leina ćerka, da bi nam napomenula da *neće kruška neg pod krušku*, ali čemu nastavak stiha koji veli *koju je rodila Jakovu?* Da nas pouči da je, unatoč činjenici da je Lea hodala okolo, Dina ipak Jakovljeva kćerka.

Pisanje je, tradicionalno, spadalo u javni, a ne u privatni domen. Čak i kod Jevreja, većina žena su bile nepismene. Budući da je i sama vjera bila definisana više kao stvar javnog, a manje kao stvar privatnog domena – to su žene bile isključene iz aktivnog učešća u stvaranju „velikog narativa”. Paralelni, „mali narativ”, onaj oralni, ne-elitistički i ne-rabinski, premda su u njemu učestvovali i neuki muškarci, bio je pod ženskom dominacijom. Rijetko koji muškarac je mogao da parira ženama u vladanju usmenom književnošću. Često su žene kroz ova usmena djela dekonstruisale i rekonstruisale „muške” narative, s posebnim osvrtom na anti-žensku interpretaciju Svetog Teksta. Naravno, ženski fokus nije bio usmjeren na muška pitanja, osim kada su ova bila bremenita posljedicama po status samih žena. Primjerice, priča o silovanju Dine, koja je muškarcima poslužila kao osnov za istiskivanje žena iz javnog domena, naprosto je vapila za dekonstrukcijom i rekonstrukcijom. Do dana današnjeg Sefartkinje pjevaju romansu o Dini i Šehemu, prelijep primjer ženske rekonstrukcije muške priče:

Se pasean las dođe flores – i entre'n medio una kondā.

Dišo la kondā a las flores: *Oj es dia de enamorar.*

Se pasea la linda Dina – por los kampos del rej Hamor,

A favor de sus dođe ermanos – i kaminava sin temor.

Visto la uviera visto – Šehen ijo del rej Hamor:

Linda soš la linda Dina – i sin afeite i sin kolor.

Lindos son los vuestros ermanos, ma es vos ke jevaš la flor.

Šetahu se dvan'est cvjeta, među njima ruža jedna.

Reče ruža cvjetovima: Dan k'o stvoren za ljubav je.

Šetaše se lijepa Dina, po poljima kralj-Hamora,

Porad dvan'est svojih brata, šetaše se skroz bez straha.

Spazivši je, ugleda je, Šehen kralj-Hamora sine:

Prelijepi ste, lijepa Dino, i bez surme i bakama.

Lijepa su i Vaša braća, ali pehar ide Vama.

O son lindos, o no son lindos, a mi
ke me los guadre'l Dio.
Ayegose mas a eja – izo lo ke non es
razon...

Bili lijepi, il' ne bili, neka mi ih
čuva Bog.
Primače se on tad njojzi, i učini
što s' ne čini.

Gle čuda, ženska verzija isključuje Dininu odgovornost za silovanje. Dina je izašla sa dvanaesticom svoje braće. To što njih dvanaest nije bilo u stanju da sačuva nju jednu govori više o njima nego o njoj. Jednako tako, u romansi nemušti Šehem, koji u biblijskoj priči podsjeća na Kirka Dagleasa (*uze je i leže s njom*), postaje elokventni virzouz ašikovanja. Vrhunac rekonstrukcije, međutim, sastoji se u činjenici da u romansi i samo silovanje iščezava, bivši zamijenjeno možda nepoćudnim, ali barem nenasilnim prebračnim seksom. Šteta što i danas, u vrijeme jednakopravnosti polova, pravu jednakopravnost uživaju samo žene koje su konvertirale u muškarce. U svijetu, u kreiranju koga bi učestvovala i tradicionalne žene, bilo bi izgleda mnogo manje sile, ali i mnogo više manipulacije.

Dakle, kad žene Sefartkinje prepjevaju sebi mušku priču, neandertalni Šehem naglo dođe tobe i postane blagoglagoljivi hipersenzitivni udvarač, a i samo silovanje u ženskoj verziji je zamijenjeno pukim prebračnim seksom. Sad je ostalo još samo da se vidi šta će žene da naprave sa genocidom – tradicionalnom muškom temom i praksom.

Evo kako muška verzija događaja opisuje šta se desilo nakon samog silovanja (Prva Knjiga Mojsijeva, 34: 3-29): *I prionu srce njegovo (Šehemovo) za Dinu... I reče Šehem Hamoru ocu svojemu govoreći: oženi me ovom djevojkom... A Hamor otac Šehemov izide k Jakovu da se razgovori s njim. A kad dođoše sinovi Jakovljevi iz polja i čuše šta je bilo, žao bi ljudima vrlo i razgnjeviše se veoma, što učini sramotu Izrailju obležav kćer Jakovljevu... Tada im reče Hamor govoreći: sin moj Šehem srcem prionu za vašu kćer; podajte mu je za ženu. I oprijateljite se s nama; kćeri svoje udajte za nas i kćerima našim ženite se... I reče Šehem ocu djevojčinu i braći joj: da nađem milost pred vama, i daću što mi god kažete. Ištite mi koliko god hoćete uzdarja i dara, ja ću dati što god kažete; samo mi dajte djevojku za ženu. A sinovi Jakovljevi odgovoriše Šehemu i Hamoru ocu njegovu prijeverno, jer osramoti Dinu sestru njihovu. I rekoše im: ne možemo to učiniti ni dati*

sestre svoje za čovjeka neobrezana, jer je to sramota nama. Nego ćemo vam učiniti po volji, ako ćete se izjednačiti s nama i obrezati sve muškinje između sebe. Onda ćemo udavati svoje kćeri za vas i ženićemo se vašim kćerima, i postaćemo jedan narod. Ako li ne pristanete da se obrežete, mi ćemo uzeti svoju djevojku i otići ćemo. I po volji biše riječi njihove Hamoru i Šehemu sinu Hamorovu. I momak ne oklijevaše učiniti to; jer mu kći Jakovljeva omilje veoma... i otide Hamor i sin mu Šehem na vrata grada svojega, i rekoše građanima govoreći: Ovi ljudi hoće mirno da žive s nama, da se nastane u ovoj zemlji i da trguju po njoj; a evo zemlja je široka i za njih; pa ćemo se kćerima njihovijem ženiti i svoje ćemo kćeri udavati za njih. Ali će tako pristati da žive s nama i da postanemo jedan narod, ako se sve muškinje među nama obreže, kao što su oni obrezani... I koji god izlazahu na vrata grada njegova, svi poslušашe Hamora i Šehema sina njegovog; i obreza se sve muškinje... A treći dan kad oni bijahu u bolovima, uzeše dva sina Jakovljeva, Šimeon i Levi, braća Dinina (rođena), svaki svoj mač i udoše slobodno u grad i pobiše sve muškinje. Ubiše i Hamora i sina mu Šehema oštrim mačem, i uzevši Dinu iz kuće Šehemove otidoše. Tada dođoše sinovi Jakovljevi na pobijene, i oplijeniše grad, jer u njemu bi osramoćena sestra njihova. I uzeše ovce njihove i goveda njihova i magarce njihove, što god bješe u gradu i što god bješe u polju. I sve blago njihovo, i svu djecu i žene njihove pohvataše i odvedoše, i što god bješe u kojoj kući.

A evo kako izgleda ženska rekonstrukcija:

Ja se parte la linda Dina – se va par' ande'l su sinjor.

Su padre de's ke la vido – arresivir ja la salio:

Ken Vos demudo la kara? I ken Vos demudo la kolor,

O vo la demudo el aire, o vo lo demudo el sol?

Ni me la demudo el aire, ni me la demudo el sol,

Tad otide lijepa Dina, gospodaru ocu svom.

A njen otac kad je vidje, izade u susret njoj.

Ko Vam lice to prometnu, boju da j' promjenilo,

Je l' ga vjetar prometnuo, ili je sunce sunce bilo to?

Nije vjetar tu po srijedi, niti je sunce skrivilo,

Me la demudo un mansevo, Šehen
ijo del rej Hamor.
A la otra demanjana, kazamenteros
le mando.
*Ja me kazo jo kon Vos, si vos azeš
Đidios!*

*Promijeni ga jedan mladić, kralj
Hamora sin je to.
A ujutru sutra, s jutra, prosce Dini
posla on.
Udaću se za Vas, prinče, ako ćete
bit' Jevreji!*

Ženskog Jakova, za razliku od onog iz muške priče, zanima Dina, a ne porodična čast. On brine o svojoj kćeri, izlazi joj u susret prilikom njenog povratka kući, budno prati promjene na njenom licu i, umjesto da sam skače do zaključaka, on razgovara s njom o njenim osjećanjima. Ovaj metroseksualni Jakov ne osuđuje ni Dinin predbračni seks. Njega zanima samo njena sreća. Sutradan, kad Šehen (pod uticajem španskog, Sefartkinje krajnje m u hebrejskim riječima pretvaraju u *n*, kao naši Dalmatinci) šalje prosce, Dina mu postavlja uslov: prelazak na jevrejsku vjeru. Nastavak pjesme je izostavljen, ali ko god iole poznaje žanr zna da se romanse po definiciji završavaju hepi endom (a u tradicionalnoj ženskoj kulturi nije postojao bolji sretni završetak od svadbe). Tako su, eto, žene elegantno izbjegle i genocid iz muške verzije, pretvorivši jednu krvavu mušku priču o silovanju, porodičnoj časti i odmazdi u sladunjavu žensku priču o ljubavi, predbračnom seksu i vjenčanju.

Sevdalinke

Već odavno osjećam da smo toliko vezani za sevdalinke upravo zbog toga što nijedan drugi žanr nije uspio bolje da dadne oduška iracionalnom u nama.

Primjerice, naša epsko-lirska poezija diči se svojom čuvenom antitezom, tipa:

Šta se bijeli u gori zelenoj?
Al su snijezi, al su labudovi?
Da su snijezi, već bi okopnjeli
labudovi već bi polećeli.
Nit su snijezi, nit su labudovi
nego šator age Hasan-age.

I teza i antiteza u deseteračkoj narodnoj pjesmi uvijek su logične i dosljedne. U gori je nešto bijelo – to bi mogao biti snijeg, a ako nije snijeg – onda bi mogli biti labudovi. Snijegu je vrijeme prošlo, a labudovi teško mogu dugo da miruju. Vrijeme je za antitezu: ne radi se ni o snijegu, ni o labudovima – već o bijelom šatoru. U poređenju sa ovom pomalo dosadnom i šablonski dosljednom racionalnom formom, sevdalinka može da zazvuči kao kombinacija postmodernističke dekonstrukcije oveštalih formi, „pjanske priče” i zen budizma. Pozivam za primjer stihove:

Il' je vedro,
il' oblačno,
il' je tamna noć,
il' je sunce,
il' je mjesec,
il' je bijel dan.

Anonimni tvorac sevdalinke ne poredi dakle srodne stvari (bjelinu u gori sa snijegom i labudovima), nego suprotnosti. Da su te suprotnosti barem binarne (vedrina/naoblaka, sunce/mjesec, tamna noć/bijeli dan), stvar bi bila logičnija i dosljednija (ne nužno i

pametnija), jer ako nije vedro – onda je, vjerovatno, oblačno; ako nema sunca – onda je, vjerovatno, u pitanju mjesечеva šifta; a ako nije tamna noć – onda je, ziher, bijel dan. Ovako poredane, sevdi-tvrđnje zvučale bi infantilno, kao alanfordovski nonsens diktumi, tipa: *Da bi pobijedio ne smiješ izgubiti; Bolje ispasti glup nego ispasti iz aviona; Bolje je biti bogat nego ne biti*; ali bi barem imale nekog smisla. No, šta da se radi kad je sevdalija odlučio da vedrini i naoblaci pridoda i tamnu noć, a suncu i mjesecu i bijel dan? Dodavanjem tamne noći, prvotna infantilna tvrdnja *Il' je vedro, il' oblačno* dodatno je obesmišljena – jer su i vedrina i naoblaka nekako termini koji se vezuju za dan, više nego za noć. Druga trijada (il' je sunce, il' je mjesec, il' je bijel dan) još je nesuvislija, jer je u njoj treća pojava (*bijel dan*) manje-više identična prvoj (*sunce*). Nedostatak unutrašnje logike uopšte ne spriječava anonimnog sevdaliju da svoj nonsens tretira kao tezu, kojoj, onda, po deseteračkom obrascu, slijedi anti-teza:

Nit' je vedro,
nit' oblačno,
nit' je tamna noć,
nit' je sunce,
nit' je mjesec,
nit' je bijel dan.

U deseteračkoj pjesmi, iza antiteze trebao bi da slijedi logičan iskaz, u sevdalinci, međutim, ovde dolazi tušé. To što nije ni meteorološka pojava (vedrina/naoblaka), ni doba dana (tamna noć/bijel dan), ni nebesko tijelo (sunce/mjesec) je, zapravo, jedan naš čo'ek, Bosanac, Sokolović mladi Ibrahim. On povremeno izgleda kao meteorološka pojava, povremeno kao doba dana, a povremeno kao nebesko tijelo, zato što ga je ponio njegov ljubavni uspjeh:

Ponjio se,
zanjio se u svoj visok nam,
jer on ljubi,
koju ne smje,
Sultan Zulejhu.

(Ovde se pomalo nameće kao asocijacija onaj čuveni vic o Muji i Kim Besindžer na pustom ostrvu, u kom Mujo tjera Kim da kre-

onom nacрта brkove i glumi muškarca, kako bi on imao kome da se pohvali svojim ljubavnim uspjesima).

Kao pravi dinarski udvarač, Ibro ne govori Sultan Zulejhi koliko mu znači ona i njihova veza – nego je, kao onaj Crnogorac iz vica koji djevojku startuje riječima: *Je li, djevojko, dopadam li se ja tebe?*, pita:

*Kaži, Zulko;
reci, dušo,
šta sam tebi ja?*

Na šta mu ona, po nekim verzijama, odgovara:

*Ti si, Ibro,
žarko sunce
što na nebu sja.*

Za alarahmetile Behku i Ljucu, najautentičnije interpretatore sevdalinke koje sam lično upoznao, ovaj je Zulkin iskaz bio previše racionalan, a samim tim i dosadan. Umjesto toga Behka i Ljuca su radije pjevali:

*Ti si, Ibro,
alem kamen
što na nebu sja.*

Ovo kamenje koje sija na nebu strašno podsjeća na travu koja se čudi u hasbašči:

*Čudila se, aman ja,
čudila se, zaman ja,
čudila se u hasbašči trava.*

Kakvi mi, takva nam i trava, pa i nije čudo što našu travu zanimaju prvenstveno tabloid vijesti (*za kog ode Zil-hanuma mlada?*). A trava mahaluša, opet, asocira na ničim izazavanu pojavu majke Hindije (puno prije Tita i nesvrstanih) u erotskom refrenu čuvene Behkine i Ljucine sevdalinke *Ja se svratih u mehanu da se malo napijem*. Kad se čovjek *malo napije*, bezbeli mu se složi i ovakav logičan refren:

*Ja habibi, ja hajat, Hindijo,
seksermetar basme, Hindijo,
čivija je čivija, Hindijo,*

*zahrđala bogme, Hindijo,
utr Bistrik, utr Pale, utr Koran, Stambolčić,
iako je zahrđala, Hindijo,
ja ga volim, majko Hindijo.*

Ja habibi i ja hayat su arapski zazivi voljenog (*o ljubljeni moj i o živote moj*), seksermetar basme je, valjda, mjera platna, a zahrđala čivija je, očigledno, impotencijom indisponirani muževljevi polni organ. Impotencija je, izgleda, samo privremena, prouzročena stanjem teže alkoholiziranosti. „Rđa” je otklonjiv problem, i zato ženski govornik refrena izjavljuje da voli vlasnika čivije unatoč čivijinoj zardalosti. Kome bi se takva stvar mogla povjeriti, ako ne nesvrstanoj Majci Indiji?

Ladino

Između dva svjetska rata otvoren je u Sarajevu španski konzulat. Jednom, kada su se u blizini konzulata našle dvije sarajevske Sefartkinje, iz konzulata je izašla konzulova supruga u živom razgovoru sa katoličkim svećenikom, gostom iz Madrida. Čuvši prisne riječi španskog jezika (koji je u Bosni, kao i širom nekadašnje Osmanske države, bio definitivni identifikacijski znak Jevrejstva) iz usta svećenika, zabezegnuta nona obrati se svojoj, ne manje začuđenoj družici, uzvikom nevjerice: *Vitis, Blanka, pop Đido?* (Vidje li, Blanka, pop Jevrej?)

Kalmija Baruha, prvog bosanskog Sefarda koji je španjolski jezik i književnost studirao u Španiji, po povratku u rodno Sarajevo, posjetio je njegov profesor srednjevjekovne španjolske književnosti, zaljubljenik u jezik Servantesa. Kalmi ga je, odvevši ga na Bjelave na kojima su se djeca svađala jezikom kojim je napisan *Don Kihot*, bez vremeplova vratio u srednji vijek. Španac nije vjerovao svojim očima i ušima – jer slušati priče o govoru španjolskih Jevreja u Sarajevu iz usta studenata sa nevjerovatnim smislom za jezik bilo je jedno – ali vidjeti djecu koja se u igri koriste jezikom srednjevjekovne Kastilje, čuti žene koje se krajnje ozbiljno, potpuno nesvjesne vanrednosti fenomena, svađaju koristeći srednjevjekovne kletve bilo je nešto sasvim sasvim drugo. Na kraju, Kalmi ga je odveo jednoj od čuvenih bjelavskih *kantaderas* – žena koje su pjesmom i defom uljepšavale sve porodične radosti, od svadbe do *paridas* (babina) ili *birita* (obrezivanja). Na putu do staričine kuće Kalmi je već ionako egzaltiranom profesorom objasnio da se radi o ženi po čijem je kazivanju pribilježio mnoge romanse, neke od kojih su prije toga bile potpuno nepoznate u svijetu romanistike. Predstavljajući se starici, Španac je, pokušavajući izgovarati riječi na srednjevjekovni način (ž ili š umjesto j i sl.), izdeklamovao nešto poput:

Dobar dan, ja se zovem tako i tako, profesor sam srednjevjekovne španjolske književnosti na univerzitetu u Madridu i bio bih slobodan

zamoliti vas da me udostojite slušanja neke od romansi koje ste svojevremeno...

Ovde se, sarajevska sefardska hićaja veli, nona blago nezainteresovano okrenula Kalmiju Baruhu s pitanjem: *Di ondi s'ambizo esti favlar in diđido?* (Odakle je ovaj naučio da priča jevrejski?) Profesorov *español ante-clasico* za bjelavsku nonu je jednostavno bio diđido – jevrejski. Ona nikada nije razmišljala o tome da su tamo negdje u Španiji iz koje su, ponijevši jezik zemlje, stigli njeni preci ostali i neki hrišćani koji su i sami nastavili govoriti španski.

I solunski Jevreji imaju sličnu hićaju, čak i stariju: Jednom se u Solunu neki španski brod zadržao dovoljno dugo da jedan od članova posade stigne da se zaljubi u jednu solunsku Sefartkinju. Djevojka je svoju simpatiju upoznala prvo sa majkom i sestrama – a kada je mladić ove osvojio prostodušnošću, srdačnošću i neposrednošću – odvažila se da ga predstavi i ocu. Ženama, naravno, nije palo na pamet da ispituju mladićevo jevrejstvo, na koncu govorio je španski, što je svaku sumnju činilo bespredmetnom. Otac je, međutim, smatrao vlastitom dužnošću da provjeri stepen obrazovanja potencijalnog zeta. No, na sva pitanja o Tori i zapovjedima (u kojima su se po prirodi stvari hebrejske riječi preplitale sa španskim), inače simpatični mladić je odgovarao vidnim neshvatanjem. Činjenica da mladić ne samo da lično nikada nije napravio aluziju na neki jevrejski tekst ili obred (čime, u jevrejskom svijetu, većina potencijalnih mladoženja nastoji impresionirati potencijalne tastove) nego, čak, nije bio u stanju da shvati aluzije potencijalnog tasta, pa ni njegova direktna pitanja, dovela je djevojčina oca do toga da posumnja da se radi o jednom od *anusim*, prisilno pokrštenih Jevreja iberijskog poluostrva. Kako sam nije znao izaći na kraj sa tako delikatnim problemom, obrati se *hahamu*, kome nije trebalo mnogo da shvati da se radi o Špancu hrišćaninu. Ne želeći da izlišnom mnogorječitošću kompromituje porodicu čija se kći slučajno zaljubila u inovjerca, *haham* samo objasni ocu da *mladić nije prisilno pokršteni Jevrej, jer našem zakonu nikada nije ni pripadao*.

Nakon što je cijela priča sa mornarom i djevojkom već dobro pala u zaborav, pojavi se u Solunu mladi aškenaski *talmid hahamim*, učenik mudraca, koji je krenuo na Istok da ovlada čuvenom sefardskom tehnikom učenja Talmuda. Prilježne sefardske kaza-

menteras (provodadžike), vrlo brzo glas o mladićevoj učenosti doniješe do djevojčina oca i on odluči da je za njegovu kćer najbolje da se što prije uda za učenog Aškenaza. Djevojci se dopalo što je „njena sreća” predmet razgovora solunskih udavača i ubrzo bi upriličena svadba – vesela i raspjevana kao što je i red kad oboje ženika stupa pod baldahin prvi put. Jedina osoba koja se nije uklapala u opšte dobro raspoloženje bila je *nona* – majka mladina oca. Kada ju je sin, primjetivši da ne učestvuje u unučinoj radosti, prekorio riječima: *Mana, ke te pasa – de ke tienes esta kara de Tišabeav?* (Mama, šta se s tobom dešava – zašto izgledaš kao da je tišabevski post?), starica mu odgovori ko zapeta puška: *Ez ke no intiendo, a esti Đidjo no la kižitis dar – i a esti Tudesku la vaz a dar* (Ne razumijem, onom Jevrejinu je ne htjede dati – a ovom Švabi je daješ)?

Nedavno je Španija odlučila da „vadi fleke” i potomcima nepravedno prognanih španskih Jevreja dodijeli državljanstvo zemlje čiji su jezik nastavili njegovati pet vijekova „kao” svoj vlastiti. Aško-sum!

Iz zembilja Kudus-efendije

Ni evet-zet, ni jok-zet

Vele, a Bog najbolje zna, da je u Sarajvu potkraj turskog vakta i s početka ukopacije bio jedan *hasid*, ko biva plaho pobožan čojk, u kog je bila ćer na udaju, a on starac zaintačio da joj nađe muža, starinskog, ko on što je. Ona djevojka, već šesnest godina napunila, pa čemu je vakat, tome je i vrijeme, neće usidelicom ostajat, s oba oka u glavi, s obje ruke, jednake, s obje noge, jednake i sa sve i jednim zubom u glavi (a koliko je uzdržavanja od *halva di kučara* i *čaldikas*, *fritulikjas* i drugih sefardskih slatkiša taj komplet zuba koštao, to ona najbolje zna i njen umorni *jeser ara*, ili ti zli nagon, koji je već i odustao otoga da joj šapće, „de, bona, makar probaj”); al *buenu di muestru hasid* (naš dobri pobožnjak) zavrće li zavrće nosom na sve *kometeres* (ponude) koje mu donošahu prilježni sarajevski *kazamenteros* (provodadžije). Jedan je „fićfirić”, drugi „brije bradu ko druge vjere”, treći ”ima tuaf fes, s užlijebljenom dolinom (tako su se starcu činili a la franka šemširi), ko da ga je neko toljagom odalamio posred tintare, a nije, iako je odavno trebalo”. Lako bi djevojci bilo momka nać, al ajd ti nađi hasidu munasip zeta. Elem, kad je prekrizio svu sarajevsku sefardsku momčad, jenikoptisanu, aškenasku, nije nešto ni uzimo u obzir, on ti krenu malo po provincijama, ne bil tamo našo nekog uščuvanog đuvegiju, koji se još nije dibidus pošvabio.

Za tog hasida vele da je tolko pobožan bio da su sve anđeli s njim pričali, i on s njima, aman ko što pametan svijet sam sa sobom priča, a svjetina jedni s drugima.

Kad je krenu sam sebi u provodadžiluk, sve su oni anđeli s njim hodali i prilike tabirili. Jedan ponajviše, jer taj mu je, ko biva, najbolji nebeski haver bio.

Elem, sjedoše u jednu kuću, moguća punica odma postavi janjetinu i pilav, starinska žena, begenisala je pobožnog *kunshuegru* (prijatelja), a nije joj bio mrzak ni miraz koji je jedinica šći nosila za

očeva života, a kamo li nolko naslijeđe, poslije njegove sto i dvadesete.

Ruke opraeše, hljeb blagosloviše i prelomiše, pa se dadoše na meso, sve uz razgovor, tek će starac: „Malo je masna ova janjetina”. Mogući zet, da ugodí mirzasaħibiji, i sam se okrenu majci s riječima: „Vala si mogla nać manje dembel janje”. Ostatak večere i večeri prođe lijepo, pa kad starac izađe, odmah ga onaj anđeo spopade, veli: „Eto ti zeta potaman. I fes i brada, napamet govori blagoslove, ne ko ovi sarajevski što moraju u ćitab gledat”.

„Jok”, veli starac, „u janjetini zere viška masti bilo nije”.

„Pa, što zagrakta da je masno”, upita anđeo, jer se taj milet u hranu ić ne razumije, džaba im anđelluk.

„Da vidim od kake je japije”, objasni hasid, „ne treba mi evetzet koji će sve za mnom vikat tako je, jer kad se prvi put ne složimo oko nećeg bitnog, obiće mi o glavu i sve ono što se slago kad mu niko nije isko”.

Jedna se kasaba otešla, druga se protešla, što se ne veli, a moglo bi serbez, te oni opet na večeru u dobru kuću. Domaćica, sa sve istim bogougodnim mislima ko i ona prva dala da joj oroza zakolju, a pod njega pilav podmetnula. Sjedoše da jedu, pa će starac: „Pomasan ti, nakav, *gaju* (pijetao)”, a sin će odma: „Nije, baš smo *delgadu* (mršavog) oroza uzdurisali, nema na njemu kapi viška masti”. Ostatak večere i večeri opet prođe lijepo, a kad su izašli veli anđeo starcu: „Eto, ovaj ne amina za tobom, a i fin je i iz fine kuće”. „Ne amina, ne amina, a šteta, jer kad je masno, jest masno, ne treba mi evetzet, al mi još manje treba jokzet, da hoda za mnom i sve više nije”.

Košto na sijelu ne fali baba, ne fali ni Bosni kasaba, pa oni, s Božijim imenom, i u treću svratiše. Domaćica, malo zatećena, a još više siromašna, pa i kad nije zatećena, mesa nema pa nema, *zelena di kezu*, pitu sirnicu potkuha. Sjedoše da će jest, kad će starac: „Malo ti je preslan sir”, skoći sin ko zapeta puška, veli: „Sir je takav kakav je, al mati je jedna, što je jadna imala, ono je i metnula, moš ti stoput bit adžija i šći ti stoput bit miraždžika, al ni Bog ne voli kad se sirot na bigajri haku tereti”. Veće jedva nekako prođe, ni kafe ne popiše, nego se hasid izvinu dugim putem: „Valja do Sarajva do šabata stić”. Kako izađoše, veli anđeo: „Sad ti neću ništa govorit, jest momak nevaspitan, ni za prinjet onoj dvojici”. „Svoj ti poso”, starac će,

„ja sam ga u sebi već kapariso... em je fesli i *barvudu* (bradat), al mu ni glava što drži i fes i bradu nije adžaba... ko vako pazi mater, paziće i meni šcer, a ja sam od danas do sutra”.

Vele da je onaj anđeo poslije išo Boga pitat jel mu ovaj zemaljski haver malo *ičadu a la buena parti* (zanosi na dobru stranu, da se ne reče blesav) i vele da mu je i Bog sami reko: „Sreća da sam metno ljude da s dunjalukom deveraju, jer vi bi, anđeli, s prve redom u helac otišli.”

Fildžan cijonizma

Unatoč uputstvima našeg dragog tadž-štaba, vezanim za koronaftrtutmu i njojzine koronaluke, sjeo Kudus-efendija, neđe na čaršiji, na kafu, ko biva. Sam sa sobom, ko s pametnim čoekom. Nije ni sjeo, odma jedan s onkraj kafane peškun prikuči, ko da će s njim eglensat. Kaže: *Boga t, Kudus-eff., šta ti veliš na ovo što ovi cijonisti ra-de ovim jadnim Palestincima.*

Veli njemu Kudus-eff.: *Pa nisu, bolanebjo, Jahudije izmislile ide-ju nacionalne države... Turci obaška, ne znam da je ijedan drugi milet u njojzi bijo istoj odaniji. Tek kad je i vranama na granama puklo pred očma da od Osmanskog devleta neće ostat na kamenu kamena, tacu se i same Jahudije latle ograđivanja i omeđavanja unutar bivšeg zajed-ničkog imanja...*

- *Tebe ka' čoek sluša, sve ispane da je tako, a svi znamo da nije nikako.*
- *Trudim se, evo, da skontam što baš Jahudije, jedini, usKurde, ne b smjeli metnut tarabe na isetu devleta đe su bili milet spram mile-ta. Al džaba gajret, ne da m pamet maket.*
- *To ti, ko biva, opravdavaš cijonizam.*
- *Znaš li ti, jadan, uopše šta je cijonizam?*
- *Svak zna!*
- *Aj ti, šta ti znaš, lako ćemo za svakog.*
- *Kolonijalistički, brate, projekat naseljavanja Jevreja u arapsku Palestinu.*
- *Malo se teško naselt u ono čega nema.*
- *Znao sam ja da š ti tuda udart, al ako nije bilo države Palestine, jes bila osmanska provincija Palestina.*
- *Misliš ti!*
- *Jah, eto, nego je bio Izrael.*
- *Osmanski Jevreji su, bezbeli, ijonda ko i sad, to što ti zoveš Palesti-nom zvali Zemljom Izraela (Eres Jisrael), al... da sam sebi ne da-dnem lagat, sve su to nezvančna imena. Zvančno, u osmanski*

vakat je Zemlja Izraela bila raščeskana, i ražčti njeni dijelovi su spadali u ražčte osmanske vilajete i sandžake... Nakon Tanzimata su, recmo, primorski dijelovi Eres Jisraela bili dijelovi ražčitih sandžaka Bejrutskog vilajeta, kopneni dijelovi Eres Jisraela su bili dijelovi ražčitih sandžaka Halepskog vilajeta i Sirijskog vilajeta, dok je Jerusalimski sandžak bio vilajetsuz, nezavsan, ko biva nije spado ni u jedan vilajet.

- *Svedno su Arapi bili većina!*
- *Đe?*
- *U Palestini!*
- *Pa sati kažem da nije bilo Palestine.*
- *Svedno... na terenu!*
- *Misliš na teritorijama ražčitih osmanskih pokrajina.*
- *Recmo.*
- *Znaš li ti koliko je Jevreja živlo na teritorijama ražčitih osmanskih pokrajina, po zadnjem popsu, is devetstočetrneste?*
- *Ne ja!*
- *Nisam ni očekivo, preko stoosamdeset iljada.*
- *Ja, pa?*
- *Znaš li koliko j bilo stanovnika sveukupno.*
- *Jok!*
- *Puno m ti nešta ne znaš, za nekog ko sve zna.*
- *Sve kontam ti š mi reć.*
- *Ko će, ako neću ja. Osamnes miliona.*
- *Jah, pa?*
- *Znaš li računat?*
- *Nam.*
- *E de m, taki digitronli, sračunaj koliko je stoosamdeset iljada u odnosu na osamnes miliona, u postocima.*
- *Jean posto.*
- *Živa istina! Sad mi samo još reci koji bi im jean posto tertorje dao, kad svak seb nešta otkine...*
- *...*
- *Šta me gledaš, neš mi reć da s mislio da b Jahudije jedine trebali nedobt ništa.*
- *Nisam to reko...*
- *Nisi, samo si se iznenadio da neko misli da i Jahudije išta spada...*
- *Saš me etiketirat još ko antisemitu, tačno sam znao.*

- *Ništa te ja neću etiketirat, sveš ti to, lijepo, sam...*
- *Misliš ti...*
- *Ajmo polako... Jesu l Jevreji bili osmanski milet?*
- *Jesu, na neki način.*
- *Na koji način?*
- *Hajd, eto, jesu.*
- *Jel ajd eto jesu, il jesu?*
- *Jesu.*
- *Odlično, jel im se raspala zajednička država...*
- *Ko nama Jugoslavija?*
- *E baš tako, ko nama Jugoslavija, udruženim zločinačkim pothvatom neobaglamli sila i domaćih izdajnika...*
- *Hajmo se i tu nesložit, nego... ko je da je rasturio Jugoslaviju, alarahmetile, kake to ima veze š ćesikanjem osmanske države...*
- *Pa eto, ti m sam reci đe taj jean posto tertorje koji b ti, sav takav rašidast i merhametli, dao osmanskim Jahudijama?*
- *Ti, ko biva hesabiš kolko je Jevreja bilo u butum državi.*
- *Jah, ja.*
- *Pa ne računa se tako, džanum...*
- *Jok, nego se otkinu komadi ražčitih postojećih osmanskih pokrajina, da b se napravla nepostojeća Palestina, da b se onda ustanovljavalo kolko je koga bilo u entitetu koji nit je postojio tad, nit postoji sad, nit je postojio ikad.*
- *Pa, ja al to Jevrejma odgovara da se računa kolko ih je u cijelom carstvu.*
- *Izvini, nisam znao da se mora računat po parametrima koji Jahudijama ne odgovaraju.*
- *Nisam to reko...*
- *Jesi, al ne daš reć.*
- *Vid njega, nisu Arapi krivi što su se Jevreji rasuli po carstvu ko tepih po mihrabu...*
- *Što, bil im dao Solun đe su bili nanizani na jedan konac, ko tepih od 99 zrna...*
- *Kako š im dat Solun kad je Solun grčki?*
- *Kako je Solun grčki kad su u njemu Jahudije većina?*
- *Pa čuješ li kako se zove, men to zvući grčki...*
- *I ne zvućalo t, kace zove po sestri Aleksandra Makedonskog, Tesalonici.*

- *Pa to t kažem!*
- *E po te pare po koje je Solun, u kom su Jevreji većina, grčki, i Jerusalm je jehudijski...*
- *Jašta je nego...*
- *Što nije, znaš li ti šta znači ime Jerusalma?*
- *Nešta mir...*
- *Aškosum, a znaš li na kom je to jesku?*
- *Pa, biće na hebrejskom... al imaju i Arapi svoje ime za Jerusalm: Kuds.*
- *Bezbel da imaju, a znaš li, taki pametan, očega je skraćenca al Kuds...*
- *I ne znam da j skraćenca..*
- *Ima ko zna... od Bajt-ul-Makdes...*
- *Jah, pa...*
- *Ništa, osim što je Bajt-ul-Makdes arapsko-dijalektalna varijanta hebrejskog Bet a-Mikdaš, ko biva Dom Svetinje, ili ti Hram, jes jednako jerusalimski Hram, jes jednako jevrejski jerusalimski Hram.*
- *Možda se to, baš, odnosi na Džamiju al Aksa.*
- *Nolko kolko se Poslanca Titu u Novom zavjetu odnosi na rahmetli Jospa Broza.*
- *Znam al Jevreji nisu bili većina u Jerusalmu.*
- *I tu si se sefno. Potkraj osmanske vlasti Jevreji imaju većinu u Jerusalmu.*
- *Jah, al nemaju u cijeloj Palestini!*
- *U onoj Palestini što je nikad nije ni bilo?*
- *Nisu imali većinu ni u cijelom, kako s ono reko, sandžaku, Jerusalmlijskom sandžaku.*
- *Bi l im onda dao autonomiju, pa da Jerusalm, đe imaju većinu bude jevrejska autonomna pokrajina unutar Sandžaka.*
- *Ne b to Arapi nikad dali.*
- *A ti bi?*
- *Mene niko ne pita!*
- *Kolko ja vidim, ne pita ni Arape!*
- *E jbg sad.*
- *Jbg nejbg, niko državu nije poštom dobio od Merhameta.*
- *Jah, neg na silu.*
- *Nek su druge nastale na milu.*

- *A zulum? Protjerivanje Arapa?*
- *Jah, eto, prva nacionalna država koja se tako nečeg sjetla. Nek, eto, Grci i Turci nisu razmjenili stanovništvo.*
- *Drugo je to, moj Kudus-eff. Nemoš to poredt!*
- *Kako je drugo?*
- *Pa, bilo b malo prevše očekivat oTuraka da, poslje svega, njeguju još grčkih secesjonista u njedrima...*
- *Il od Grka da njeguju kocebe još zavojevača?*
- *Tako nekako, sve zavsi s koje strane gledaš... Al, opet, drukčije je, svak je u tom hališ-verišu nešta dobio i nešta izgubio, jedino su Palestinci dibidus donji.*
- *Pa ji Arapi su protjerali arapske Jevreje, i skoro svi' arapski' zema-lja... đe su živli iljadu-dvije godina.*
- *Kolko to njih...*
- *Više nego Izrael Arapa, u svakom slučaju.*
- *Eški to!*
- *Eški, neški, zraknider vikni pediju, il kako se već zove ovaj djetinji svećitab.*
- *Šta da ukucam, dobri moj, lijepi i čestiti Kudus-efendija?*
- *Naj ti je bolje na okupatorskom: Džujiš refjudžis from Arab lends.*
- *Saš mi ti, ko da gledam, opet odgodt raspravu, ko biva dok ja ne protabrim.*
- *Bujrum ti tabrit na džep-telefonu, il kakom drugom jeni-soko-ćalu. Uostalom, šta s mene spopo, nicam ja izmislio ideju nacionalne države, nicam oduševljen njeznim „čistunstvom”.*
- *Jah, al uredno opravdavaš.*
- *Ne opravdavam, kuzum, pobrko s me s nekim, i to dobro. Jedino nedam da se jedna država izdvaja ko maksuz kriva, a da se u slučaju svih drugih ista praksa zamete pod „jbg, štatš” ćilim...*
- *Jazuk ljucke patnje. Ko go' da je!*
- *Bezbeli, al jel svake ljucke patnje jazuk? Il samo dopola?*
- *Kako sad do pola?*
- *Ne kažem da s ti nužno o' te fele, al ovog mi nimmeta (na srk će kafe pogledom) razne kvazijanarhiste, šatrokomuniste i kobajagi-slamiste širom dunjaluka, recimo, ujedinjuje plač nad palestinskom patnjom; al su ljudi i realisti, nisu megalomani, gluvo bilo, pa da bi kritikuj sve razmijene stanovništva đuture... Jok, efen-dum, samo jennu. Štoj najljepše, nisu ni pesimisti, daleko bilo, pa*

da b sjetno klimaj glavom nad sve i jednom „insanli” razmjenom stanovništva. Jok, džanum, nego ti oni lijepo odaberi jennu paradigmatčnu, da ne rečem paradogmatčnu, razmjenu stanovništa: izraelsko-arapsku, pa njojzi ofikari polovinu (jahudijski muhadžeri iz butum Arabistana), a drugu (arapske izbjeglice iz Izraela) uokviru, pa plači. Suza suzu goni! Suze roni jevropsku ljevica, postiđe se stara majka Džafer-begova. Plačom plaču listom islamisti, Jeremija crven ko početnik. Al niđe slike jahudijskih muhadžera... Šta će jim?

- Jah, eto, sve go antisemit. Činčiplak! Hajd islamske grupe, al ljevica... U pamet se, moj efendija... nećmo sad pretjerivat!
- Jah, tako i jevropski ljevčari misle o sebi... taman tako, kojiti... biva, da su oni imuni na antisemitizam...
- Ruku na srce, moj Kudus-efendija, men se ponekad ko učini ko da nemali dio evropske javnosti ko da neđe i uživa u tom da su i Jevreji konačno postali kojioni. Ko biva, sad kad ijoni imaju svoju nacionalnu državu, koja ureduje... znaš baš ono košto se jalijaši razgale kad vide štrebera đe se blatom uprljo, haman ko rođeni ulčar.
- Tu ću ti dat za pravo, sto osto.
- Ti, meni?
- Ja, tebi!
- Uh, kiša će!
- Nisam bolan ja namćor kolkog bi me ti metno da sam, al ko Sarajliji, Bosancu i Jugoslovenu, najdirljivije mi je kad se Balkanci, koji svako po vijeka presele stotine iljada ljudi zbog njihovog porijekla, počnu snebivati nad jennom polovinom izraelsko-arapske razmijene stanovništva. Treba bit dobar komad munafika, pa smatrat da je ćul kad turska Hrvatska, Srbija, il Crna Gora, Grčka, Turska il Bugarska stvore nacionalne države i razmijene „nepoželjno” stanovništvo s etnokomšilucma, a pred slikom palestinskih muhadžera stat i plakat.
- Niko nije reko da j to u redu.
- Nije, al je skinuto s dnevnog reda.
- Pa b ti da s i ovo tvoje skine s dnevnog reda.
- Jok, ja b da se sve otvori.
- Znaš kaće se to dest?
- Pa što b se onda ovo deslo?

- *Koje ovo?*
- *Pa to, da s odabere jedna jedina nepravda, da joj se drugo rebro oftikari, i da s tako „pravda” izgoni.*
- *Nego šta je rješenje tog konkretnog pitanja, bez da ga vratiš u kesu sa svim drugim pitanjima.*
- *Slušaj, ko god oće da cionizam rezil činimo u sklopu kritke nacionalne države ko take, bujrum... al pravit od cionizma bauka, a od Jahudija koloniste koji su, eto, s Marsa pali u „Palestinu” je, brate, lakrdija. Eres Jisrael je komad bivšeg Osmanskog carstva koji je zapo osmanske Jevreje i njihovu braću iz drugih zemalja, baš kao što je Srbija dio bivšeg Osmanskog carstva koji je zapao osmanske Srbe i njihovu braću is Prijeka, il košto je Grčka komad bivšeg Osmanskog carstva koji je zapo Rumeje. Jadne Ćurde nije zapalo niđe ništa, pa vidimo kako se do dana današnjeg prema njima odnose raznorazni k’o bajagi jednovjerni režimi, počev od turskog, preko sirijskog, pa do iračkog, il sličnovjerni, poput šijitskog: persijskog. Osmanski Jevreji su birdaka uzeli svoju sudbinu u svoje ruke, i počeli radt na razvijanju svog barjaka nad svojim komadičkom osmanske teritorije.*
- *Znaš kad bi, da im ne bi Britanaca?*
- *Pa niko tad ne bi niđe ništa bez Jengleza i njihovih mahmuranduma.*
- *Jesu, doduše, u sve su ćuškali svoje prste!*
- *Jesu, al svedno... ti, Bogam, ko da su Jahudije Britancima iz oka ispale.*
- *Jok, Arapi su im.*
- *Niko njima iz oka nije ispo!*
- *Pa što su se onda stavli na jednu stranu?*
- *Privremeno, bolan, da mogu posredovat.*
- *Hoš reć, ko biva, da Balfuorova deklaracija nije služla za instaliranje Jevreja u Palestinu – nego za instaliranje Britanaca ko dilbrokera i pismejkera.*
- *Sabahajrola, Kolumbo-efendija! Zavadi, pa vladaj. Koga bi Britanci razvađali, ako se Jehudije i Arapi ne bi zavadili. Da su Britanci stvarno stigli u jerusalimski sandžak i južne dijelove sirijskog pašaluka s ciljem stvaranja jehudijskog nacionalnog doma, a ne britanske narodne milicije, ne b kasnije ograničavali jehudijsko useljavanje, sve jednim akćitabom za drugim.*

- *Lijepo ti to, ko da te plaća izraelska ambasada. Ja sam sve mislio da s ti ovdašnji, a ti ispade Izraelac na godšnjem odmoru u Bosni.*
- *Slušaj, što reko oni rahmetli Amer, Sledž Hamer, ovo ću t reć samo jennom: Pošto na Balkanu prevladava etničko pojmanje nacje i nacionalno pojmanje države, i naši filosemiti i naši antisemiti bi trebali smatrat logičnim da Jehudije imaju isti nakav odnos prema Izraelu kakav Srbi izvan Srbije imaju prema Srbiji, Bošnjaci izvan BiH prema BiH il Rvati izvan Rvacke prema Rvackoj. Ne postoji ni jedan BiH/SFRJ Jehudija koji nema najbližu familiju u Izraelu, što vrlo često i ne mora da bude slučaj sa Srbima u Rvackoj (koji ne moraju uvijek imati porodicu u Srbiji); ili sa Rvatma u Srbiji (koji ne moraju uvijek imati rodbinu u Rvackoj). Samim tim, pitanje odnosa prema Izraelu za SFRJ Jehudije, uključujuć bezbeli i Jehudije BiHaćane, nije samo pitanje odnosa prema Svetoj Zemlji, ili prema etničkoj državi (zaštitnici od svih budućih Holokausta), nego i pitanje odnosa prema članovima porodce koji žive u Izraelu. Ukratko, svi oni koji bi da te vole ko Jehudiju, pod uslovom da se ogradiš od Izraela... mogu materi... Tačno, izraelsko maslo nije za ramazana, prvenstveno zbog toga što nacionale države po definiciji ne učestvuju u ramazanskim takmičenjima proizvodnje masla. Al.. svoj ti poso... Izrael je legitimna nacionalna država, čije djelovanje ako nije iznad evropskog prosjeka, bezbel nije ni mnogo ispod njega. Juzgred... svaki izgubljeni ljudski život jes tragedja, bezbeli... al kad sljedeći put kreneš s delegtimizacijom Izraela, samo imaj na umu da je u izraelsko-arapskom sukobu (ne samo izraelsko-palestinskom, nego i izraelsko-jordan-skom, izraelsko-egipatskom, izraelsko-iračkom i sl.) u svih posljednjih stogodina na svim stranama živote izgubilo manje ljudi nego u proteklom jugoslovenskom građanskom ratu. Pa ti vidi!*
- *Hoćel baš tako bit?*
- *Hoće, 'a provjeriš!*
- *Da znaš da hoću.*
- *I još ću ti nešta reć.*
- *Bujrum, efendija, ko svom.*
- *Nekad, eto, ne mogu da s ne zapitam što su u očima nekih muslimanskih društava i država jehudijski i riščanski šamari tolko ražčiti, pa da su na ove prve navikli i oguglali – a da ovi potonji do-vode do iskakanja svih osigurača iz ama baš svih grlića.*

- Otku ti to?
- Šuha! Al sve m se čini izvjesne muslimanske (namjerno ne kažem islamske) tradicije rišćane još i prihvataju ko dostojne protivnike, dok u Jehudijama vide potpuno nemuževne anderdogove. Po te pare, gubt od rišćana nije ugodno, ali je još uvijek časno i prihvatljivo. Istovremeno, gubt od Jehudija je sramno i nedostojno.
- Ne mogu ti reć da s pogodio, al ko da nisi puno falio. Nisu ljudi, fakat, pogotovo muslimani, navikli, da se i Jevreji nešta busaju i kofrče.
- Jbg, možda se nekom i ne sviđa cjela ta ideja da i Jehudije mogu bit isti nedžaset ko i ostali vas svijet, pa umjesto mesijanskog memleketa jednakosti i adaleta, uspostavt nacionalnu državu sa svim njeznim manama. Za take moralne čistunce, ima ona stara sefardsko-balkanska narodna: KEN NO LE PLAZE LA MINESTRA, KE SALTE POR LA FINESTRA (Kome se ne sviđa večera, eno mu [brate] pendžera)!

Библија у десетерцу

*Јер десџереце синова Израиљевијех,
које ће љодићи љред Госљодом,
дајем Левиљима у наиљедсљиво...*

парафраза двадестичетвртог стиха
осамнаесте главе
четврте књиге Мојсијеве

Препјев Књиге о Рут

Би у вријеме суђења судија,
да глад бјеше у земљи велика,
чоек један, тад из Бет-Лехема,
великога града јудејскога,
оде живјет у земљу моавску:
он, жена му и оба му сина.
Име бјеше чоeku ономе
Елимелех (којим Бог царује),
а Наоми (којено је Лепа),
бјеше име жени тог чоeka,
а име је два његова сина:
Махлон једном (којено је Опрост),
Хилјон другом (то је, опет, Конац),
Ефраћани бјеху сва тројица,
из јудејског града Бет-Лехема,
па падоше на поље моавско,
и стадоше у њему живјети.
Ту умрије у Наоми чоек,
сама оста, са оба јој сина.
Па узеше жене Моављанке,
једној име Орпа (Лећка) бјеше,
а другојзи Рут (или Стојбина),
бављху се тамо десет љета.
Ту умријеше и њих обојица,
како Махлон, тако и Хилјоне,
те остаде жена и без мужа,
и без мужа и без оба сина.
Тек устаде, она и снахе јој,
из моавског да се врну поља,
јер је чула у пољу моавском,
е је Господ походио народ,

да је дао Свом народу љеба.
Па изађе из мјеста ће била,
како она, тако снахе са њом,
на пут су се биле управиле,
да се врате у земљу јудејску.
Двјем снахама Наоми говори:
Враїиїе се ви мајкама вашим,
Госїод нек вам добро добрим враїи,
као шїио сїе ви добро чињеле,
њима мрїивима, мени јадној ш њима.
Бої вам дао, ња њочинак нашле,
свака од вас у дому свої мужа.
Како их је онђе пољубила,
тако су се жене раскукале,
раскукале, горко заплакале.
Па говоре њојзи снахе 'вако:
Јок, но ћемо и ми с шїобом њоћи
да идемо народу шївојему.
Наоми их стаде свјетовати:
Враїиїе се, миле шћери моје,
шїио би са мном икако креїале?
У уїроби имам ли синова,
који би вам били мужевима?
Шћери, хајїе, кући се враћајїе,
ја сам сїара да ш чоеком леїнем,
а све кад би сама себи рекла:
Има наде, вечерас да зачнем
ња да имам од срца њорода...
Хоћете ли вас двје њабирчиїи,
док би они за женидбу сїасај?
Хоћете ли седи ускраїиїи
да доонда с мушком не будете?
Манїе ме се, шћери моје миле,
јер је мене са вас мноїо шешко,
їроїив мене рука је їосїодња.
Закукаше, мало поплакаше,
па цјелива Орпа свекрвицу,

а Рут јој се још више прилијепи.
 Свекрвица снахи говорила:
Ено ти се јетрва ѿврати,
своме роду, својим бојовима,
ти се и ти лијейо с њом ѿврати.
 Рут тад рече својој свекрвици:
Немој мене више сјојадати,
да ѿрестанем за ѿбодом да идем,
Ђе ти кренеш, ја ћу с ѿбодом ићи!
Ђе ти лејнеши, ја ћу с ѿбодом лећи!
Твој је народ одма' и мој народ!
Бој твој нека Бој буде и мени!
Ђе ти умреш, ја ћу с ѿбодом мријети!
Онђе ћу се млада са'рањети!
Тако нека Госјод ми учини,
и још тијак нек ми озјо дога,
само смрт се може исјријечити,
да расјави мене од ѿбека.
 Кад је лијепо виђела Наоми,
 гајрет 'нол'ки, ђе је с њоме ѿшла,
 престала је да је одговара.
 Ходиле су докле дошле нијесу,
 а надомак града Бет-Лехема,
 стаде врева у цијеломе граду,
свака виче: Је л' оно Наоми?
 Збор прозбори својјем конама:
Немојте ме више зваи Наоми,
но ме Мара (Горка), све вичити!
Госјод ми је животи зајорчао!
Пуна одох, а ѿразну ме врати.
Што дисити ме, жене, звале Леја,
када је мене Госјод намучио,
Сведржитиљ зло ми учинео?
 Ту се врати Наоми свом крају,
 а са њоме и Рут Моавкиња,
 снаха њена из поља моавског,
 па дођоше граду Бет-Лехему,

на почетку жетве ти јечмене.

У Наоми, у чоeka кардаш,
кнез и јунак, по имену Боаз,
а из брaтства Елимелехова.
Рут Моавка рече тад Наоми:
*А да њођем да њабирчим класје,
за онијем њред ким нађем милосћи,*
И рече јој: *Иди, шћери моја.*
Како пође, онако и дође,
па по пољу стаде пабирчити,
жетеоц' ма идућ за леђима.
случај шћеде, па се тако случи,
паде право на њиву Боазу,
што ј' из брaтства Елимелех даба.
Истом дође Боаже из града,
из чувена града Бет-Лехема,
па назива својим жетеоцом:
Госћод да је са свијема вама,
А они му лијепо прихватише:
Госћод да ти шћедро блајослови!
Вели Боаз момку надгледнику,
што стајаше над свјем жетеоцом:
А чија је, сад, ова ћевојка.
Вели момче: *Ћевојка Моавка,
са Наоми шћо се је враћила,
из широка њоља моавскоја.*
*Па ћевојка сама себи рекла:
да њабирчим, класје да сакућљам,
међу снойљем, иза жетћеоца.*
Како рекла, шћако је и дошла.
*Од јућра је са нама сћајала,
све до часа овоја самоја,
сјем шћо се је нешћо мало била
и до куће своје увраћила.*
Вели Боаз Ругици ћевојци:
*Јеси ли ме чула шћери моја,
немој ићи ће на друго њоље,*

да њабирчиш, да ово оставиш,
но се држи мојих ђевојака.
Оч'ма њледај ђе ђе они жњетиш,
ња њи лијењо хајде све за њима.
Зар ја нијесам момцима рекао
да ње не смје ниједан дирањи?
А кад њод би млада ожедњела
сербез иди мојим судовима,
сербез њоњиј шњо момци захиње.
Она паде лицем на земљицу,
поклони се, теменах учиње,
па му рече овијем ријечима:
Оњкуд нађох у очима њвојим
милоњи њол'ку, ја једна њуђинка
да ме њако лијењо њи зањазиш?
Одговори Боаз, па јој рече:
Дојрли су до мене њласови,
шњо учиње са свекрвом својом,
а њо смрњи њвојења чоeka.
Како оца и мањер остави,
ко и земљу ђе си се родила.
Како си се лако зањуђела
ка народу коња нијеси знала,
ни до јучер, ни до њрекојучер.
Нек њи Госњод њлањи за њо дјело,
да ње снађе њлања савршена,
од Госњода Боња израелскоњ,
њод чија си крила њохрлила,
да се склониш, ко 'њиће у њнијездо.
А и она њему одговори:
Милоњи нађох у очима њвојим,
уњјеши ме лијењо, њосњодаре,
мелем рјечју на душу слушкиње,
све и ако за њраво и нијесам,
никад била ко њвоје слушкиње.
Рече Боаз јоште ријеч ову:
Када буде вријеме да се једе,

*'вамо дођи, сербез љеда једи,
и умачи љедом ѿ сирћеѿу,
ко шћо чине и редом осћали.*
Шједе она онкрај жетеоца,
он јој пружи зрна прженијех,
па је јела док се засићела,
док јој није понешто претекло.
Ту устаде, да ће пабирчити,
а Боаз је момцима рекао:
*Нек ѿабирчи и међ снојовима,
да је нико ѿосћидио није.*
*Руковейи ѿред њом исћушћажћие,
да и' кући лијејо је ѿушћажћие,
и немојћие да би је корили.*
До вечери бјеше пабирчила,
по вечери сакуп овршила,
па испаде око ефа јечма.
Запути се, па дође до града,
те показа свекрвици сакуп.
Још извади што јој је претекло,
кад је јела, кад се засићела.
Вели њојзи свекрва њезина:
*Ђе си данас, ово, ѿабирчила
код коћа си ћо данас радила,
блаћословен да је онај чоек,
који ћие је 'вако ѿрићледао.*
Казуј она мајци свекрвици,
с ким је била и с ким је радила.
Па јој вели: *Боаз му је име,
ћом чоeku ѿред ким данас раћах.*
Вели њојзи мајка свекрвица:
*Блаћословен да је ѿред Госћодом,
кад милосћии своје не ускраћии,
ни живима, ко ни мрћвијема.*
Па јој рече још ово Наоми:
*Род је нама онај кнез и чоек,
и један је од оних шћо моћу*

врайшій лозу на сїојдину своју.
Рече тада Рутица Моавка:
И још ми је овако рекао:
Ти се држи мојијех момака,
док не сврше душум жетиву моју.
Одговори Наоми Рутици,
својој снахи, овијем ријечима:
Добро ј' шћери да исходии увијек
с ђевојкама оноја чоeka,
да тје не ди ђе на друом њољу
ил дирали, оли њоћерали.
И она је мајку послушала,
држаше се оних ђевојака,
ђевојака господар Боаза,
док се сврши и жетва јечмена,
и јечмена кано и 'шенична.
Сво то вријеме с мајком живијаше.

Вели њојзи Наоми свекрва:
Шћери моја, зар тии ја не шражим
да њочинеш, да тии добро буде.
Нејо сада, ено ја Боаже,
који може лозу да нам врайши,
на сїојдину ђе се искойала,
а с чијим си дила ђевојкама,
врши ноћас јечам на јумну му.
Па се, шћери, тии лијейо ојери,
и уљем се добро надакама,
обуци се у аљине своје,
ја тии сиђи јумну њејовоме,
и немој се чојку казивајши,
док не сврши и јело и њиће.
Кад му буде вакайи да ди лези,
свиди добро мјестіо ђе ће лећи,
ја тии њођи и ноје му ошкриј.
Лези шћери док тии он не рече,
шїо је шїеде надаље чињейи.
Вели снаха мајци свекрвици:

Што ѿд речеш, ја ћу оноћети.
 Сиће гумну, а све направила,
 како јој је мајка наредила.
 А Боаже, поједи и попиј,
 па му дјеше лијепо око срца,
 те он дође крај стога да легне;
 она му се лијепо пришуњала,
 себе покри, њему ноге откри,
 па му леже, лијепо, подно ногу.
 Кад бијаше око пола ноћи,
 он се нешто у сну престравио,
 па се трже, а онамо жена,
 легом лежи њему под ногама.
 Он јој вели: А ти, која ли си?
 Она вели: Руи, слушкиња твоја,
 ја рашири над слушкињом крило,
 јер је тебе реда, ѿсѿодаре,
 враћати лозу на њену сѿојдину.
 Он јој вели: Слушај мене шћери,
 Госѿод да те с неба блаѿслови,
 доља тебе милости ова задња
 од милошће прве што учиње,
 ће не ѿђе за младим момцима,
 јал сирѿиним, ја ли доѿатима.
 Но сад, шћери, ти се ништа не дој,
 што ѿд речеш, ја ћу учињети
 Вас кайија народа мојега
 зна већ да си жена јунакиња.
 И јест ѿачно да ј' и мене реда
 да се врће лоза на сѿојдину,
 али није мене најпрвога,
 има један што је прворедан.
 Ти преноћи ноћаске овдека,
 а како ли сјуѿра дан осване,
 ја ћу вићети што ѿај мисли чињети.
 Ако ли ће он лозу ѿрављати,
 нек ѿравља, њега ј' првога реда,

*не шћедне ли он да је ойрави,
живоџа ми Госџода и Боџа,
ја ћу онда лозу ойравиии.
Ође лези све до јуџира, шћери.
И леже му она подно ногу,
све до јутра, до у праскозорје,
хитро скочи на ноге лагане,
док још чоек чојку не могаше,
лице јасно разувидит тачно,
јер је тако он њојзи рекао,
да с' не види да је жена била,
иђе 'намо на гумну ономе.
Још јој једну ријеч рече онда:
Скин' мараму ишио џи је на џлаву,
џа је држи са оџавје руке;
док је она мараму држала,
он одмјери шес' мјерица јечма,
њу напрти, а он пође граду.
Она оде мајци свекрвици,
а ова је није препознала,
но јој вели: *Ти, која си, шћери?*
Све јој каза што учиње кнеже.
Па јој рече: *Шес' мјерица јечма,
даде мене, џа ме јошише рече:
Да не идеш џразна свекрвици.
Вели њојзи мајка свекрвица:
Шједи, шћери, докле не сазнаднеш
како ли ће ова сџварца џасџи,
ал се неће смириваџи кнеже,
док не сврши сџвар ову још данас.**

Боаз скочи право на капију,
мало шједе, истом прођи онај,
којега је првог реда враћат
почупату лозу на стојбину,
ко што ђјеше рекао Боазе.
Па му вели: *Увраџи се мрвен,
оџур овде, Тај и Тајевииу.*

Уврати се, и Богоме шједе.
Те он узе још десет кнезова,
старјешина градски' најпрвијех:
Шје'ше овде, и они шједоше.
Па он вели оном што га ј' реда:
Њиву ону Елимелехову,
браћа нашеї, Бої му душу ѝросїи,
сад ѝродаје жена му Наоми,
ишїо се враїи из љоља моавскої.
Па ја рекох ѝеде ћу ѝонудиї,
да ѝи куйиш, јер је ѝеде реда,
ѝред овцїем који шједе ође,
ѝред сїарцима народа мојеїа.
Ако ли ћеш оїкуйиї – оїкуйљуј!
Не мислиш ли, браће, оїкуйљиваї -
їи здор збори, да се знадем равнаї,
јер сем ѝеде нема оїкуйника,
а мене је реда након ѝеде.
А он вели: *Ја ћу оїкуйиїи!*
Вели Боаз: *Само нека знадеш,*
у дан онај кад оїкуйиш њиву,
а из руку Наоми и Руїе,
Моавкиње, удовице сиње,
їи ћеш, чоче, себе куйиї севаї,
да ѝодиїнеш шјеме ѝокојнику,
на сїојдини њеїови' оїаца.
Вели њему чоче откупниче:
Ја не моїу оїкуйиї никако,
без да расїем своју шаку јада,
їи оїкуйљуј моїа аманеїа,
ја оїкуйиї не моїу никако.
А прије је таки адет био,
откупина или откупнина,
овако се накар печатила:
скин' би чоек цревљу са стопала,
па је подај својему ближњему,
то му буде умјесто тапије,

у древноме, некад, Израелу.
Па кад рече откупник Боазу:
Ти ошкуйљуј, јера ја не моју,
он је одма' и цревљу скинуо.
Рече Боаз свјема кнезовима,
кнезовима и народу цијелом:
Ви сѝе данас ођека свједоци,
да ошкуйих из руке Наоми,
све шѝо дјеше Елимелехово,
Хилјоново или Махлоново.
А и саму Рушју Моављанку,
којано је жена Махлонова,
куйих себе данаске за жену,
да ѝодињем име ѝокојнику,
на сѝојдини њеѝови' ошѝаца,
како му се не би искойало,
међ њеѝове редом драшсѝивенике,
на кайије їрада њеѝовоѝа,
ви сѝе мене данаске свједоци.
Тад рекоше сав народ с капије,
и кнезови његови свједоци:
Дао Госѝод ѝа да ова жена,
која крочи сад у ѝвоју кућу,
буде шѝеде ко некад Рахела,
ко Рахела и сесѝра јој Леа,
Израелу шѝо дом саїрадише,
ѝа најредуј ѝо Ефрашѝи лисѝом,
да шѝе буде име ѝсловица,
у јудејском їраду Бешѝ-Лехему!
Да шѝе кућа буде Дом Пересов,
коѝа роди Тамар Јуди кнезу,
од шѝемена које ће ѝи дайѝи,
Блаѝи Госѝод од ове ѝевојке!
Узе Боаз Рутицу за жену,
он с њом леже, добри Господ даде,
те затрудње и роди му сина.
Тад Наоми рекоше све жене:

Блајословен да је Госјод и Бој,
ојкујника шјшо ји не ускраји,
како ће се, јадна, ђетјић зваји,
у народу своје Израелу?
Ђетјић овај, он ће шјде дјији,
васкрсијел душе и јојјора,
на кој ћеш се сјара ослонији.
Роди ји ја снаха шјшо шје људи,
доља шје је од седам синова.
Узе бада унука, менту га на крило,
отад га је она подизала.
Комшинице хитом похитише,
па ђетићу име надјенуше,
једна кона другој говорила:
Родио се у Наоми ђетјић,
и име му Овед подадоше,
он је отац Јишаја онога,
што дје отац од Давида Цара.
То су, дакле, чеда Пересова:
Перес роди чедо му Хесрона,
Хесрон Рама, Рам Аминадава,
Аминадав Нахшона и Салму.
Салмон роди Боаза Рутина,
који роди ђетића Оведа,
Овед роди онога Јишаја,
који роди Цара нам Давида.

Препјев Књиге о Естер

А у дане Ахашверош цара,
од Етјопје па до Индустана,
што владаше у сто и дваедесет
и још седам повр' њих земаља.
Док сјеђаше Ахашверош царе,
на пријестољу силнога му царства,
у Шушану граду престономе...
Трећег љета отка(д) се зацари,
гозбу чини кнезом и слугама,
долази му сила персијанска,
персијанска и редом мидијска,
властелини и кнезови земље.
Показа им богатство, част царства;
и сјај славе своје узвишене,
много дана: сто и осамдесет.
Они дани кад се испунише,
цар учиње свом народу своме,
у Шушану граду престономе,
од малога све до великога,
гозбу једну од још седам дана,
све у тријему свог двора царскога.
Застори му азурни од свиле,
придржани вршцам' ланенијем,
ланенијем или скерлетнијем,
на алкама лијепим сребренијем,
на стубов'ма моћним мермернијем;
одри златни и одри сребрени,
а на поду алабастер камен,
мрамор црни и мрамор бијели,
сврх камена мозаик ударен.
А пије се из сасуда златних,

ајде златних – него једнократних,
изобиље царског вина рујног,
ко што може кад је хазна царска.
А пиће је сваком без присиле,
како царе бјеше наредио,
васколикој свити свога дома,
да свак чини како га је воља.
Гозбу чини и Вашти царица,
гозбу женску, а у двору царском,
којино је Ахашверош цара.
Дана седмог, кад се обвесели
срце цару од доброга вина,
Мехуману, Бизти и Харвони,
Бигти збори царе и Авагти,
ко Зетару и оном Каркасу,
седморици својијех евнуха,
који служе пред царевим лицем...
Да доведу Вашти, царицу му;
ту пред цара, са све круном царском,
да покаже народом и кнезом
сву љепоту њезину замамну,
јер бијаше лијепа на виђење.
Али одби тад царица Вашти,
не хтје доћи по ријечи царевој,
по евнус'ма, што јој бјеше реко.
Расрди се царе наопако,
гњев се његов разгори у њему.
Цар с' обрати својим мудрацима,
што познају историју свијета;
обрати се царе и зналцима,
стубовима суда и закона,
А најближи њему ти дијаху:
кнез Каршена, Шетар и Адмата,
ко и Таршиш, Мерес и Марсена,
и повр' њих кнеже Мемухане,
седморица кнежева персијских,
што персијских а што ли мидијских,
што глеђаху у лице царево,

и сјеђаху први у царству му.
По закону коме да се чини,
са невјерном царицом ли Ваштѝи,
штѝо не сврши царскоја указа,
штѝо јој љосла царе љо евнус'ма?
Кнез Мемухан тад рече пред царем
и пред царским свијем кнезовима:
Није с' овде Ваштѝи ојријешила,
ко царица о мужа јој цара,
нејо се је она ојријешила
о све кнезе и о све народе,
којино су љо свијем земљама
којим влада Ахашверош царе.
Прочуће се ријеч царичина
међу свијем женама љо царстѝву,
да љрезрени буду им мужеви,
у очима редом њиховијем,
јер ће 'вако стѝаши љоворитѝи:
цар дијаше Ахашверош реко,
да царицу Ваштѝи му доведу,
а она тѝи слободно не дође.
Па ће рећи данас све кнеиње,
штѝо љерсијске, а штѝо ли мидијске,
штѝо су чуле за стѝвар царичину,
свим кнезов'ма царевијем истѝо,
ља ће диѝи срамоише и дјеса.
Ако би се цару дојануло,
нек изађе ријеч царска од њеја,
нек се љише у закон љерсијски,
у љерсијски и закон мидијски,
љо уредби царској нејролазној,
да не стѝуји Ваштѝи никад више
а љред лице Ахашверош цара,
а њезино царстѝво тѝи љодари,
друјој жени, дољој од ње, царе.
Кад се чује овај царски закон,
у цијеломе царстѝву њејовоме,

којено је царсїво ѿревелико,
све ће жене цијениѿи мужеве,
од великих ѿа до мужа малих.
Ствар бје добра у очима царским,
и у оч'ма царскијех кнезова,
и учиње цар по оној ријечи,
што му рече Мемухане кнеже,
те он посла књиге по земљама,
царској земљи свакој њеним писмом,
и народу његовим језиком,
свако да је кнез у својој кући,
да говори својијем језиком.

Мало послїје, када се утиша
гњев разорни Ахашверош цара,
он се сјети и Вашти царице,
што учиње, што јој досудише.
А рекоше цару момци, слуге:
*Да се ѿражи за цара ђевојка,
све дјевѿице изїледне и лијейе.
Да ѿосїаѿи царе службенике,
ѿо земљама дуїум царсїѿа своїа,
да сакуїе лисїом све ђевојке,
све дјевѿице изїледне и лијейе,
а у Шушан, у ѿрад ѿресїоницу,
све у харем, а ѿраво у руке
Хадум-Еїе чувара женскоїа,
и да им се гадну и ѿоїреде,
иїѿо им ѿреда е би љейше биле,
А ђевојка која би се смѿили,
їосїодару нашему и цару,
нек царује, а умјесїо Вашїи.*
И би добра у очима цара,
ријеч ова, па је и учиње.
А Јудејац ту бијаше један,
у Шушану, а у престоници,
по имену зва се Мордехаје,
син Јаира, сина Шимијевог,

који бјеше син старога Киша,
из племена древног Бени-Јамин
Кога бјеше сургун учинило,
из светога Јерусалим града,
све са робљем које се поћера
у вријеме Јехоније цара,
којино је владао Јудејом,
када ју је онда похарао,
Невухадне-царе вавилонски,
а он, тада чоек подизаше,
Ђул-Адасу, као Естер знану,
јединицу, кћи његова стрица,
јер остаде без оца и мајке.
А дијаше ђевојка за виђет,
лијепа стаса и држања лијепа,
па када јој редом умријеше,
како отац, онако и мајка,
онда ју је Мордехај узео,
да му буде ко ћерка рођена.
Када се је ствар царева чула,
и наредба његова пресв'јетла,
покупише много ђевојака,
ка Шушану граду престономе,
прав' у руке онога Егаја,
поведе се ш њима и Естера,
у дом царев, у руке Егаја,
тог чувара одалиски царских.
Одма' му се ђевојка допала,
милост нађе њему у очима,
те похити да јој дадне тријебе,
сљедовање да јој да њезино,
и са њиме седам одалиски,
достојнијех из дома царскога,
па је смјести, и њу и ђевојке,
у најљепши дио од харема.
А Естера тада ни мукајет,
па не рече ни свога народа,
ни народа ни рода својега,

ко што јој је Мордеахај и реко,
да не каже ни за живу главу.
А свакога дана ходијаше
Мордехаје харему пред тријемом,
све не би ли како дознат мого,
како му је Естерка његова
и што ће се са ње учињети.
А како би којој дођи реда,
да изађе пред Ахашвероша,
након што би била обавила
све прописе закона женскога,
који трају дванаест мјесеци,
јер толико траје љепотање,
шест мјесеци уљем смирновијем,
шест мјесеци мирис'ма разнијем
и тријебама женскијем другијем.
А овако ступаху пред цара,
што би која ђевојка заишти,
оно би се ђевојци и подај,
да с тим пође из женског харема,
а у правцу дома царевога.
Увече би изаћи пред цара,
а ујутру пређи у хареме,
ђено сједе царева иноче,
а под руку Хадум-Шаашгаза,
баш чувара царскијех иноча,
да не дође никад више цару,
до ако би сам цар пожелио,
па је себи по имену позво.
А кад дође реда на Естеру,
Мордехај'ва стрица Авихајла,
што је узе себи као ћерку,
да и она изађе пред цара,
она није затражила ништа,
сем што каза Хадум-Егај њојзи,
царев чувар жена одалиски.
И иначе Естер би се свиди
сваком оном који би је види.

Поведе се ка цару Естерка,
у двор царски Ахашверош цара,
бјеше оно мјесеца десетог,
којег свијет Теветом назива,
љета седмог откад поста царем.
И деси се, па ти цар завоље
већма Естер него ли све друге,
тол'ко му се била допанула,
е да му је одмах омиљела,
више она него све дјевнице.
Њојзи метну цар круну на главу,
да царује а умјесто Вашти.
Па учиње царе гозбу вељу,
редом кнезом и слугама својим,
гозба бјеше у част Естерину,
и намете на вилајет смањи,
даре шиља како царе може.
А кад су се купиле дјевнице,
други пута, послѣје оног првог,
а Мордехај онђе сједијаше.
Шједи Мордо на вратима царским,
а Естерка рода не казује,
не казује рода ни народа,
као што јој Мордо заповједи,
и све што јој Мордо говораше
све онако Естер чинијаше,
као онда кад је подизаше.
У те дане, кад Мордо сјеђаше,
ђе смо рекли, на вратима царским,
похаси се Бигтане и Тереш,
два евнуха царска одабрана,
два чувара од царскога прага,
те гледаху би ли како могли
руку дићи на самога цара.
Како с' ово Морди обзнанило,
он је тако Естер дојавио,
а царица дохабери цару,
споменувши име Мордехаја.

А када се стварца истражила,
и када се лијепо испитала,
њих двојица бјеху објешена,
а цијела стварца записана,
нека стоји пред царем у дневник.

Не би пуно послије свега овог,
те уздиже Ахашверош царе,
зла Амана сина Амедате,
а из куће зла цара Агага,
узвиси га, и пријесто му метну
више свијех везира својијех.
И све слуге царске које служијаху
на вратима царскијем сретнијем
клањаху се и падаху лицем
пред Аманом, ко на сецду, аман,
јер је тако цар био рекао
да се има чинит пред Аманом.
А Мордехај? Нити се клањаше,
нити пред њим на сецду падаше!
Ту рекоше Морди слуге царске,
што служаху на вратима царским:
*Што ђресџуйаш зайовјед цареву,
ко да си се ѿлаве наносао?*
Како тада, тако сваког дана,
они њему исто говораху,
он их чује, али ич не хаје,
те ти они испричај Аману,
све гледајућ хоће ли Мордехај
баш остати при својој ријечи,
јер им рече како је Јудејац.
Кад је Аман био увидио,
е да му се Мордехај не клања,
да не пада пред њиме на сецду,
напуни се тад Амане гњева,
али му је било испод части,
руку дићи сам' на Мордехаја,
чији су му народ већ казали,

но гледаше да их све истражи,
све Јудејце из цијелога царства,
цијела царства Ахашверош цара,
хтјед бијаше Аман да побије,
баш цијели народ Мордехајев.
Бјеше ово мјесеца првога,
кога народ знаде као Нисан,
дванаестог љета царевања,
Ахашверош кад постаде царем,
пур бацаху, којино је ждријеб,
пред Аманом од дана до дана,
исто као с мјесеца на мјесец,
док добаци све до дванаестог,
којино је мјесец знан ко Адар.
Рече Аман Ахашверош цару:
*Има народ један шїио је расуїи
и расијан међу народима
їо земљама свијем ївоїа царсїва,
којему су закони друкчији
од свих друїих знанијех народа,
и закона царских шїио не врше,
їа їи није царе на їробїиак
да их, вељу, остїавиш на миру.
Већ, ако се цару добро чини,
да се їише за њих један закон,
да се їриједе колико их има,
а кунем се, е ћу својом руком,
десетї шїисућ' їара средренијех,
даїи за їирошак у ризницу царску.*
Скиде царе са руке прстена,
и даде га у руке Аману,
Амедате Агагејца сину,
душманину јудејском великом.
Па је царе Аману рекао:
*Узми їаре шїио си издвоїио,
не би ли се њима їослужио,
да с народа чиниш шїио їи воља.*

Тад позваше и писаре царске,
у мјесецу првоне године,
тринаестога дана у мјесецу,
записа се штоно Аман рече,
намјесником царским и војводом,
штоно бјеху у свакој земљици,
кнезовима народнијем редом,
и народу што ј' у свакој земљи,
сваком од њих његовим језиком,
а у име Ахашверош цара,
написа се па се запечати,
са самијем прстеном царскијем.
Послаше се књиге с татарима,
у све земље царства великога,
да се тријебе и да се побију,
да с' погубе сви Јудејци редом,
од момчета до сиједа старца,
те билеси дојенчад и жене,
лицем на дан тринести по реду
у мјесецу дванестом године,
којино је мјесец Адар,
а имање њихово нек буде
јагма халал, ко шта први стигне.
Те написа као један указ,
да с' у свакој земљи изда закон,
познат свуђе свакоме народу,
да су спремни за онога дана,
Те татари изађоше хитно,
по царскоме св'јетлу наређењу,
и у Шушан-граду престоници,
издаде се исто такав закон,
а цар шједе с Аманом да пију,
док Шушаном влађаше пометња.

Кад је чуо добри Мордехаје,
што се чини и што ће се чињет,
он раздрије на себи доламу,
па с' одјену они час у костријет,

те се посу јоште и пепелом,
па изађе у град и завапи,
све вапајем великим и тешким.
Дође тако до пред врата царска,
у костријети даље није мого,
јер се не см'је крочит у костријети,
преко прага од царскије' врата.
А у свакој земљи и земљици,
сваком мјесту ће би њима стигни,
ријеч царева и тај царски закон,
већа жалост бјеше Јудејцима;
пости, плачи, ридај и оплакуј,
костријет се и пепео тада
распростријеше многим да легну.
Тад дођоше Естери ђевојке,
и ђевојке и евнуси њени,
рекоше јој што је и како је,
бихузур се учиње царица,
шиље одмах једно одијело,
да обуку у њег Мордехаја,
а да скину костријет са њега.
Она шиља, он јој не прихваћа.
Тада посла Естер по Атаха,
по једнога од евнуха царских,
ког постави пред њу да јој служи,
и за Морду њему заповједа,
нека сазна шта је и како је.
И изађе Атах Мордехају,
крену право на улицу градску,
којано је пред вратима царским.
Рече њему Мордехаје јасно,
како га је било задесило,
и о ствари оној са парама,
што је реко Аман даривати,
царској хазни за погуб Јудеја.
И даде му писан ферман царски,
којино се даде у Шушану,
да покаже царици Естери,

да јој каже и да јој нареди,
 да изађе пред цара да моли,
 за свој народ, а пред лицем царским.
 Па дотрча Аташе Естери,
 да јој вели што Мордехај рече.
 А Естер ти тад рече Атаху,
 отправив га натраг Мордехају:
 Сви робови царски ко што знају,
 а и народ свих земаља царских,
 чоек онај или жена она,
 што ирисује у иријем унуирашњи,
 један им је закон: да с' иоубе,
 сјем оноја коме царе иружи,
 скииар злајни – тај је на животи.
 А ја, ево, нијесам иозивана
 доћи цару има ириесї дана.
 И рекоше тако Мордехају,
 редом ове ријечи Естерине.
 Збор прозбори тада Мордехаје,
 одговарајућ Естери овако:
 Немој да ти' се у души иричиња,
 како ћеш се сама издавији,
 у дом царски, мимо све Јудејце.
 Јер и ако мучећи узмучиш,
 а у ово иешко маїновење,
 што ће увар и сїасење доћи
 Јудејцима са мјесїа друїоја.
 Ти ћеш сама ирдно иројануши,
 дом ће ти се ошачки искојати.
 А, ко знаде Божијих наума,
 јер си можда иорад ової часа
 и иосїала царицом да будеш.
 'Вако рече Естера царица,
 поврћући ријеч Мордехају:
 Иди онда ја окуји редом
 све Јудејце што су у Шушану,
 ја иосїије за мене овако:

не једити и немојти њиши,
џри цијела дана и ноћи.
А и ја ћу, а и ђевојке ми
све једнако џако зајосџиши,
џа ћу онда јадна џоћи цару,
мимо реда и мимо закона,
кад џојинем нек сам џојинула.
Мордехаје пође и учиње
све што му је Естер наредила.

И би тако дана ти трећег,
обуче се Естер у салтанет,
управи се на тријем унутрашњи
од самога царског дома вељег,
лицем стаде према дому царском,
цар сјеђаше на пријестољу своме,
на пријестољу у дому царскоме,
наспрам врата лица окренута.
Па кад спази царе Естер-цар'цу,
како му је у тријем застанула,
смили му се Естер у очима,
па јој пружи царе скиптар златни,
што му бјеше они час у руци,
примаче се Естер да дотакне
главу скиптра, јер је такав адет.
Па јој рече царе ову ријеч:
*Шџа је џеде Есџеро царице,
џиџа си дошла од мене да иџђеш,
све ако је и до џола царсџива,
даће џи се џиџо џођ да заџражиш.*
Рече њему Естера царица:
*Ако би се цару дојануло,
да ми дођу цар и Аман данас,
баш на џозбу коју му џриџравих.*
А цар рече: *Амана џохии'џе,
да учини ријеч Есџерину.*
Па дођоше цар и Аман ш њиме,
све на гозбу што Естер учиње.

Вели царе Естери царици,
усред винске гозбе и чашћења:
*Шта јод желиш – то ће ти се даћи;
што зашћеш, све до тола царства,
даће ти се и учињеће се.*

Одговори Естера царица:
*Жеља моја и молба је моја,
ако ли сам мало мила цару,
и ако се цару то дојада,
да ми жељу моју не ускрати,
већ учини он то молби мојој,
нека дођу царе и Амане,
на још једну јозду код менека,
та ћу онда сјућра учињети
то ријечи царевој и вољи.*

Ту изађе Аман, у они дан,
сретна срца и добре ти воље,
ал, кад виђе Аман Мордехаја,
на вратима царским да не уста,
нити уста, нит се муну пред њим,
напуни се Аман тада гњева,
Мордехаја за главу да скрати.
Но се ипак суздржа Амане,
кући дође па посла да дођу,
другови му и Зереш му жена.
Исприча им тад редом Амане,
све о слави својега богатства,
и о мноштву својих синова,
како га је царе узвисио,
сврх везира и робова царских.

Па им рече Аман још и ово:
*Чак и Естер царица не јозва,
а на јозду с царем што учиње,
никој другој – до мене једноја,
а сјућра сам, ојет, њојзи јозван,
да јој дођем са царем на јозду,
али све то не вриједи ми ништа,*

*док јод іледам Мордехај Јудејца,
како шједи на враїиима царским.*

Тада рече Зереш, госпођа му,
и сви редом другови његови:
*Дрво срежи іедесетї лакаїа,
їа ујуїру реци цару одма',
да вјешаїше на њеї Мордехаја,
їа їи ајде весео на їозбу.*

Допаде се та ствар Аману ти,
те приправи дрво по савјету.

Оне ноћи цару сна нестаде,
те он рече да му се донесе,
спомен књига царских љетописа,
да читају из књиге пред царем.

И нађе се у њој записано,
шта Мордехај рече за Бигтану,
за Бигтану и ш њиме Тереша,
за двојицу евнуха царскијех,
што чуваху ода прага стражу,
а који су били наумили,
дићи руку на Ахашвероша.

Тада рече царе својим чтецом:
*Коју іочасї и коју дерецу
Мордехај је добио за ово?*

А рекоше цару момци слуге:
Није му се учињело нишїа!

Па повика царе господаре:
Ко је у їријем? Оно бјеше Аман.

Само што је ногом коракнуо,
у тријем спољни од царскога дома,
да би реко цару господару,
Мордехаја да објесе јадна,
а на дрво што му га приправи.

Одвратише тад момци цареви:
Ево Аман ће сїоји у їријему.

Рече царе: *Нека уђе, браїше!*

Уђе Аман, а цар ће ти њему:

Које да се учини чоeкy
до чије је часџи цару сџало?
Рече Аман у срцу својему:
А коме би цар хџио учиниџ',
џочасџи више неџо ли џи мени?
Одговори тад Амaне цару:
Чоек онај коџа часџи царе,
џреба донијеџи одеждy цареву,
којуно је царе веџ носио,
довесџи коња на ком је јахао,
и да му се круна царска меџне,
оном чојку на џлаву џеџову.
Да се џраџи и коњ и одијело,
џо највеџем од везира царских,
да обуку оноџа чоeка
до чије је часџи сџало цару,
да џа сџаве на коња да јаше,
на улици џрадској џонајвеџој,
и да вичу џред џиме овако:
'Вако с' чини ономе чоeкy
до чије је часџи цару сџало.
Тад цар рече Амaну овако:
Хиџај, узми одијело и коња,
како рече – џако и учини
Мордехајy, Јудејцу ономе,
џџоно сједи на враџима царским.
Немој да би џџа исџусџио,
а од свеџа које си рекао.
Узе Аман одијело и коња,
и обуче Аман Мордехаја,
пошједе га на коња господски,
на улици градској понајвеџој,
па викаше пред џиме овако:
'Вако с' чини чоeкy ономе
до чије је часџи цару сџало.
Те се врну добри Мордехаје,
на капију царску џе је био,

а Амане дому свом похита,
у жалости, главе покривене.
Па исприча Аман жени својој,
и госпођи и свјем друговима,
све што му се јадноме десило.
Рекоше му мудраци његови,
а и Зереш госпођа његова:
*Ако ли је од соја јудејскої,
Мордехаје њред ким њоче њагаїџ,
не'ш му моћи одолеїџ никако,
већ ћеш њред њим њасїџ наузнако.*
Бјеху ш њиме јоште у бесједи,
а евнуси царски већ стигоше,
пожурују Амана да пође,
а на гозбу што учиње Естер.

Па дођоше царе и Амане,
да ће пити са царицом Естер.
Рече царе царици Естери,
и другога дана винске гозбе:
*Шїџа њод желиш – њо ће њи се даїџ;
шїџо зашїџеш, све до њола царсїџва,
даће њи се и учињеће се.*
Одговори Естера царица:
*Ако сам њи царе шїџа мила,
ако би се цару доїџануло,
да ми живоїџ дарује – њо шїџем,
и мој народ – њо је молба моја.*
*Продани смо и ја и народ ми:
зашїџри, њодїџ и редом шїџражи.*
*Да смо макар у робље њродани,
ко робови или ко робиње,
шудїџила ди', не би' рїџечи рекла,
јер је белај мањи од јазука
којино би цара доїџануо.*
Рече тада Ахашверош царе,
'вако рече царици Естери:
Тај који је, који ли је њај, дре,

којино је *ѿ*ако наумио?
А царица Естер њему одговара:
*Чоек залим и диндушманине,
харамија Аман, еѿо ко је.*
А Аман се подобро препаде,
што од цара, које од царице.
Скочи царе на ноге лагане,
све у бијесу а од гозбе винске,
па отиде у вртове дворске,
Аман оста да моли за живот,
од царице ђузел Естерице,
јер је и сам добро разумио
да му царе све најгоре мније.
Цар се врну из врта палате,
а у кућу *ђе* је гозда била,
те затече Амана на сеѿди,
про царице што *ј*' на кревету.
Вели царе: *Зар ћеш и царицу,
да освајаш ѿред мене жива?*
Ријеч она како је изашла
из царевих уста, није шала,
помрачи се лице Аманово.
А Харвона, један од евнуха,
што стајаху преда царем рече:
*Ено дрво Аман ѿријремио,
Мордехају који цара сѿаси,
осовљено Аману у дому,
ѿдесетѿ је лакаѿа високо.*
Рече царе: *На њ' ѿа објеситѿе.*
Објесише, час посла, Амана,
а на дрво што је сам спремио,
Мордехају, да би га вјешао,
и гњев царски утиша се тихом.

У дан онај, даде цар царици,
Ахашверош царици Естери,
дом Амана, јудејског душмана,
а Мордехај тад ступи пред цара,

јер му Естер рече он ко јој је.
 Скиде царе златан прстен с руке,
 штоно га је Аману узео,
 па га даје Мордехају царе,
 а Естера и сама постави
 Мордехаја над домом Амана.
 И дометну Естера пред царем,
 павши лицем пред ноге његове,
 све плачући и све богорадећ,
 да с' докине злоћа Аманова,
 и сав наум злога Агагејца,
 Јудејцима што је наумио.
 Скиптар пружи царе тад Естери,
 скиптар златан да на ноге стане,
 стаде Естер пред царевим лицем.
 Па овако прозбори царица:
*Ако би се цару дојануло,
 и ако сам ишија цару мила,
 и ако је исправно љред царем,
 ако сам му добра у очима,
 нека љише да се врћу књије,
 од Амана сина Амедайје,
 Ајејеја зломислени наум,
 ишио најиса испрају Јудејцем,
 љо свим дуљум царскијем земљама.
 Јер како би' и моља љледајји,
 зло љолико да ми народ снађе,
 и како би' моља сејирији
 рода моља испрају цијелоја?*
 Тада им рече Ахашверош царе,
 Естерици а својој царици,
 Мордехају од Јудеје кнезу:
*Дом Аманов Естери сам дао,
 а њеја су на дрво 'вјешали,
 јер дијаше руку љодијао,
 на Јудејце, на народ Естерин.
 А ви, брајје, најишије лијејо,*

за Јудејце како ве је граїо,
у царево име ѧресвијеїло,
їа ѧечай'ше са ѧрсїеном царским.
Шїо се ѧише у име царево,
и ѧрсїеном царским зайечайїи,
їїо се никад не може ѧврайїиї.
Те позваше цареве писаре,
у тај вакат, у мјесецу трећем,
а које је мјесец диван Сиван,
дваестрећег дана у мјесецу,
записа се све како је Мордо
Јудејцима својим наредио,
а са ѧима и свјем намјесником,
свим пашама и свим везирима,
од Индије до Етијопије,
у сто двацет и седам земаља,
свакој земљи писмом ѧезинијем,
а народу ѧеговим језиком,
Јудејцима писмом ѧиховијем,
и јазијом и ѧним језиком.
Писмо пише а у царско име,
пресвијетла Ахашверош цара,
и печати прстеном ѧеговим,
књиге шиља свуд по татарима,
на хитријем коњ'ма персијскијем,
на мазгама брзим и младијем.
Да је царе допустио главом,
Јудејцима у свакоме граду,
да се скупе и да се одбране,
да погубе оли да побију,
да сатару оли да затару
сваку војску, народ или земљу
који би се подигнули на ѧих,
на ѧих, ћецу или им на жене,
ил имање ѧино да харају.
У дан један по свијем земљама,
по свем царству Ахашверош цара,
тринаестога дана у мјесецу,

дванаестог мјесеца: Адара.
Ферман писан да се изда закон,
а у свакој земљи и земљици,
телал да је свјема народима,
да Јудејци буду листом хазур,
да с' освете својим душманима.
Ту татари којино јахаху
на брзијем коњ'ма персијскијем
и младијем мазгама брзијем,
изјахаше сви усплахирени,
па брзају по ријечи царској,
јер се закон даде у Шушану,
у Шушани, а у престоници.
А Мордехај тад стаде пред цара,
а салтанет бјеше обукао,
сав је бијел, сав је он пурпуран,
са великом круном ода злата,
и са плаштом од танкога платна,
ко од беза да је ил скерлета,
а град Шушан сав се обрадова,
обрадова, вас се узвесели.
Јудејцима тада ко да свану,
радост, срећа и част им допану.
А у свакој земљи и земљици,
у сваком граду или мјесту,
у које би ријеч царева стигни,
ријеч царска и царски ти закон,
Јудејцима радост бје и срећа,
и весеље и гозба велика,
празником им душе задисаше,
а многи ти од народа земље
шћадоше се звати Јудејцима,
страх јудејски бјеше их спопао.
Дванестого онога мјесеца,
а то ти је брате мјесец Адар,
тринаестог дана у мјесецу,
када дође вријеме да с' испуни
р'јеч царева а и закон његов,

лицем на дан у који мишљаху
диндушмани јудејски обвладат,
окрену се срећа као ћурак,
те Јудеји истом обвладаше
нада свијем душманима својим.
Скупише се тада сви Јудејци,
по градов'ма својим по земљама
којим влада Ахашверош царе,
да до'вате оне што тражаху,
зла њихова и истраге њине,
нико им се тад не успротиви,
јер страх од њих спопаде народе.
Сви везири и сви намјесници,
св'јетле паше, царски посленици,
тад Јудејце сташе узвишават,
страх их бјеше спопо Мордехајев.
Јер бијаше велик Мордехаје,
велик бјеше на двору царскоме,
чувење му земљам' ходијаше,
Мордехаје све већи биваше.
Потукоше мужеви Јудејци,
све душмане сабљом и помором,
док их нису сасма истријебили,
све чинећи својим душманима
што су ови наумили њима.
У Шушану граду престономе
петсто душа побише Јудејци
и повр' њих још и ове редом:
Паршандату, Далфона, Аспату,
Аридату, Порату, Адаљу
И Пармашту, а и Арисаја;
Аридаја као и Вајзату,
Десет сина Аман душманина,
Амедате Агегеја сина,
све побише ал их не плијенише.
У дан онај, дојавише цару
број мртвијех у Шушану граду.
Рече царе Естери царици:

У Шушану, а у йресїоници,
 йейсїо људи йобише Јудејци,
 с десейї сина Аман душманина,
 мимо оної шїо су учињели
 йо свим друїим земљицама царским.
 Шїа још желиш – да йи йо и даднем,
 шїа још ишїеш – нека йако буде?
 Одговара Естера царица:
 Ако би се цару доїануло,
 да и суїра Јудејцима йода,
 којино су у Шушану йраду,
 йо закону данашњем да чине,
 а синова Аманових десейї,
 да објесе на дрво, ко баба им.
 Рече цар: Да се чини йако.
 Издаде се закон у Шушану,
 а синове Аман душманина
 објесише на дрво, ко баба.
 Скупише се тада сви Јудејци
 који бјеху у Шушану граду,
 четрнестог дана у Адару,
 и побише у самом Шушану
 триста људи, али без похаре.
 А остали мужеви Јудејци,
 што живљаху по земљама царским,
 скупише се да живот одбране,
 и да смире своје диндушмане,
 седамдесет и пет хиљадица
 непријатеља тад побише својих,
 све побише, никог не плијенише.
 Тринаестог дана у мјесецу,
 којино је мјесец сретни Адар,
 све свршише е да би сјутрадан,
 четрнестог починули мало,
 празнујући тај дан као празник,
 са све гозбом и весељем вељим.
 А Јудејци што су у Шушану,
 скупише се дана тринестого,

тринестога и четрнестога,
починуше дана петнестога,
празнујући дан тај као празник,
са све гозбом и весељем вељим.
Порад овог сви они Јудејци,
којино су земљом расијани,
и којино по градов'ма живе,
који гради нијесу опасани,
они држе дан четрнаести
од мјесеца сретнога Адара,
као празник, с весељем и гозбом,
једни другим понуде шиљају.
Тад написа старче Мордехаје,
ове ствари и књиге распосла,
Јудејцима што су по земљама
Ахашверош цара великога,
оближњијем ко и далекијем.
Да утврде дана четрнестог,
а од сретна мјесеца Адара,
и петнестог баш сваке године,
спомендане како починуше
сви Јудејци од душмана својих,
у мјесецу кад им се прометну,
па им жалост постанула радост,
а кукњава постанула празник,
да их држе као дане гозбе,
и весеља и слања понуда,
свак да шаље својему ближњему,
сиромаше да дарују редом.
И Јудејци тако при'ватише,
да све чине како су почели,
ко што им је писао Мордехај.
Јер Амане бјеше наумио,
Амедате Агагеја син зли,
диндушманин свијех Јудејаца,
да погуби листом све Јудејце,
пур он баци, које ти је ждријеб,
да их тр'јеби, да их потамани.

Но кад стаде царица пред цара,
царе рече госпођи царици:
*С овом књигом преокренуће се,
зао наум њејов који смисли,
њем' на главу, ње њако и би,
одјесише и њеја на дрво,
како њеја, њако синове му.*

Стог прозваше оне дане Пурим,
све због пура или ти због ждријеба,
због свих ријечи посланице ове,
што виђеше и што им се збило.

Утврдише и примише на се,
сви Јудејци и на шјеме своје,
и на сваког онога ускока
што међу њих икада ускочи,
да никада проћи не могадне,
да се држе оба ова дана,
сваког љета а у вријеме своје,
све како је и писано за њих.

Да с' помињу и да се чувају,
у свакоме новом нараштају,
породици свакој и земљици,
и свакоме граду и градићу,
да пуримски ови дани сретни,
не престану међу Јудејцима,
нит да стане спомен њихов икад,
међ потомством њиним нареднијем.

Цар'ца Естер ситну књигу пише,
дивна ћерка старца Авихајла,
а Мордехај кнеже од Јудеје,
потврђује, за њом утврђује
посланицу ту пуримску другу.

Књиге шаље редом Јудејцима,
у стодвацет и седам земаља,
свега царства Ахашверош цара,
рахатлука р'јечи истините.

Да се ови дани установе,
Пурим да је у вријеме своје,

као што је био углавио,
Мордехаје кнеже од Јудеје
и са њиме Естерка царица,
кано што су људи углавили,
и за себе и за шјеме своје,
а у спомен на своје постове,
на постове своје и вапаје.
Тако ти је ријеч Естерина,
утврдила Пурима празника,
и у књигу све се то записа.
А онда је Ахашверош царе
разрезао намет на вилајет,
на земљицу и острва морска.
А сва прича о његовој снази,
и његовом великом јунаштву,
и о чојству кнеза Мордехаја,
ког узвиси царе господаре,
та није ли она записана
у књигама св'јетлим летописа
од царева мидских и персијских.
Јер Мордехај, кнеже од Јудеје,
први бјеше до самога цара,
велик бјеше међу Јудејцима,
и омиљен мноштву браће своје,
добро тражећ народа својега,
ријечи мира вазда говорећи
за натражје васколико њино.

Различни десетерци

Која с' пита суче у сукама?

Мишљења су ође подијељена,
једни веле е је од вишања,
порад крви Гога из Магога,
Други веле да је буреk-пита,
порад меса војски дуњалучких,
трећи веле буреk није пита,
јер су пите одреда пителице,
а буреk је, веле они, питац.
Једни веле да је земљаница,
порад Свете земље Израиља,
а четврти како је сирница,
јер сир бојом на небо подсјећа,
на облаке оне у пустињу,
којино су колибе штитили.
А ја велим: Има доста дана,
сваког дана пита различита,
јер је пита ко компас служила,
четрес' годин' док су путовали,
и отуд је народна остала,
да ко пита тај никад не скита.

На Каптолу Кудус-ефендија

Кад Амери листом побалкане,
Сваки хвали своје протестанте,
Сваки куди туђе погромције,
Помажу јим мини-ја-турције,
Што играју фото шопско коло,
И скидају погромли потворе,
Свак са свога табора „правога”,
Као што се сихре скидавају,
Бацајућ се „мајци” унатраге.
Сваки вели његови су бели,
С достојанством спрам неправде шћели,
Ал’ се међ’ њи „праве” убачеле,
Ријотлије с сатанине стране,
Налет all soon и кад га помену,
Непочинства не бил приписали,
Страни „правој” на дигајри хаку,
Што ђ’ с’ назови на укопа торском,
Злим чињењем нака Фазли-бега,
Само што се у њи мета теза,
Па Фазлија Фалсијом постане,
А и бего они веле флего.
Други веле, што јим језик знају,
Да Фалсифлег није ники чоек,
Него више некака појава,
Баталбарјак, ето, тако нешто.
Гледао ји Кудус-ефендија,
Њи’ гледао себи бешједио,
Сви сте ми сте однекуд познати,
Са Балкана девесе’ друге.
Да се Балкан икад измирио,
Селам би вам сејирције слао,

Са онијем мави шљемовима.
Да чувате братство и јединство,
Као Трепчу ока вам вашег,
Јер је Трепча са којом се трепће,
Оку битна колко и Зеница,
А ни Тузли не буди урока!

Јел Сарајво ће је некад било,

или: одвјет једном мухаџеру

Знам да звучи јадно и чемерно,
да се чини слабо и бетерно,
ал' је барем од срца искрено.
Да ти не би пуно околишо,
просто ми је нешто одлакнуло,
по читању твоје ситне књиге...
Ми који смо преко још од прије,
и рат нас је лично мимоишо
(колко с' рату обилазит даде),
све имамо неђе у подсвијести,
неку слику лијепог и познатог
ушушканог шехри Сарајева,
из кога смо, ко бива, отишли,
а ком би се можда и вратили,
кад нам неђе друго, ипак, није
ко што нам се чини да би било
у шехеру нашега дјетињства.
Тад б' те пукни накав ватан-дерти,
да не речем нака носталгија,
па све мнијеш и сам себи вазиш:
у Сарајву ја би ово боље,
или би брже, или би имо с киме,
имо рашта и имо за кога.
Најчешћи је од свих ватан-дерта,
лисан-дерти, ил' жал за језиком,
за временом и некијем мјестом,
у коме си сваку ријеч знао,
ниједна ти никад непозната,
ниједна ти никад зафалила,
свакој боју знао потрефити,

и мјеру јој одредити праву,
свој на своме, ће сви исто зборе.
А кад оно, по твојем ћитабу,
да се, брате, лијепо разумјети
да је мени и таким ко теби
јени Сарај јоште више туаф,
него иће икака новина.
Лако ти је у новом бит нови,
ал' ајд стисни па буди у старом.
Ђе се који од нас затекао,
досад се је, безбел, навикао,
ако нешто није ко у Босни,
бар се тјеши да и није Босна.
Ал' да сједим нешто у шехеру,
и да гледам све ове бидате,
ће се Босна бутум прометнула,
а са њоме и моја чаршија,
у туђини без да се помакнеш,
у новини, без да ишта мијењаш,
све м' се чини, би ми горе било.
Једно си ме, дакле, утјешио,
које си ми добро појаснио,
е се тамо одакле сам дошо,
нејде ногом, него времепловом.
Ефендија, овако ти фала,
ни илаца ни мелема бољег,
да си хтио, наћи не би мого.
Да с' послужим туђијем р'јечима:
Остај туде, сунце твога неба,
неће т' гријат ко што те то грије.
Ланет су тамо залогаји хљеба,
ће више није, што је било прије.

Umjesto pogovora

Sabiranje u tekstu

Knjiga Eliezera Pape *Nesabrane priče i još nesabranije misli i crtice, a o desetercu da se i ne govori* novi je autorski projekat na književnoj sceni. Na mnogo načina.

Reč je o trodelnoj strukturi: zbirci priča, od kojih su neke već bile objavljene u periodici, deseteračkim prevodima dve knjige iz Tanaha (*Knjiga o Rut* i *Knjiga o Esteri*) i tri autorska deseterca. Ova kompoziciona struktura može podsetiti na komentar jednog prepisivača talmudskih rasprava: ništa ni sa čim. Naslovom knjige, autor čitaoca kao da hrabri da pođe tim konotativnim putem. Ipak, nije tako.

Prvi deo ove strukture može se svrstati u onaj pripovedački tok kojem pripadaju prethodne beletrističke knjige Eliezera Pape, *Sefardske priče* (2000) i *Sarajevska megila* (2001). U žanrovskom smislu, to su, kako M. Bošković Stulli navodi, *pričanja o životu*, koja oblikuju *književni skaz*. I zaista, Papo „ne izmišlja, tako što će iznaziti naročite intrige ili situacije za svoje ličnosti, već priča o svojim ili tuđim posmatranjima” (Bošković Stulli 1984: 320). Koliko i fabula, njega zanima pripovedanje samo, onakvo kakvo nalazimo u usmenoj književnosti. Ujednačenog stila, s elementima dijalekatskog govora Sarajeva i jasnim uplivom folklorističke akribije. Treća knjiga, *Časovničar i sačasnici* (2007) s podnaslovom *Zbirka postistorijskih priča (s domaćim zadacima) podijeljena u pet časova i četiri odmora*, ukazuje na poetičke mene uporedive, u srpskoj književnosti, s postmodernizom Aleksandra Popovića, jednog od najznačajnijih dramskih pisaca srpskog jezika, po čitalačkim strategijama na koje upućuju podnaslov(i), ali je uporediva i sa nekim osobenostima književnosti Milorada Pavića. Tu se autor poigrava kompozicionim poretkom koji, u najboljoj tradiciji postmoderne proze, konstituše hipertekstualni prostor čitalačkih polja. I nije se množina ovde omaškom našla, nego stvari s tom knjigom tako zaista

stoje. Priručnička uputstva tek treba da dovedu do semantičkih okvira, kao susret čitalaca Muškog i Ženskog primerka *Hazarškog rečnika*. Međutim, ono što je verujemo važnije jeste autorov odnos prema spacio-temporalnim okolnostima ovog dela. Priče su smeštene *negde i nekad*, nadilazeći kategorijalna ograničenja prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Dakako, i ona koja proizvodi lokaciono određenje.

Ovaj uvod bio je neophodan da bismo skrenuli pažnju na to da nesabranost priča koje su pred nama predstavlja zapravo segment poetičke geneze jednog osobenog pisca.

Papine tekstualne strategije, opisivane staromodnim alatima (jer boljih nema) izgledaju ovako: Prvi deo autor tematski deli na pet podcelina i već tu se uočava osobenost njegovog rukopisa. U procesu transpozicije iz usmenog u pisani modus (a mnoge od priča prvog dela knjige zaista postoje i kao usmena kazivanja), dolazi do izvesnih pomeranja koja nisu jednosmerna. Ne samo stoga što je sada reč o odloženom dijalogu, nego i iz kontekstualnih razloga koji, na osnovu iskustva virtuelne komunikacije koje je stekao brojnim sesijama njegove virtuelne ješive, autor veštinu pripovedanja afirmiše kao ontološki kvalitet (*Šatro virtuelni odnosi*). U odnosu na *Časovničara*, iskustvo dijaloga ovde je već integrisano u tekst skaza, čije se složeno memorabilijsko svojstvo može sagledati tek u kontekstu celine knjige. Ono, naime, nije tek zapis o ljudima i događajima, kojih više nema, dakle nisu (samo) građa diskursa nostalgije. Pre bismo rekli da se, prevashodno formom, pojavljuju kao modus govorenja o ne-vremenu i ne-prostoru, recimo o deridijanskoj *khō-ri*. Onoj na koju je, to sada može da se razume, upućivala spacio-temporalna odrednica *negde i nekad* u *Časovničaru* i *sačasnicima*. To se vidi u odnosu formalno-sadržajnih elemenata tri tekstualne celine *Nesabranih priča*. Tako je *Sarajevski doprinos razvoju opšteg jevrejskog prava* svakako hronika prošlih vremena, ali, ispričana/ispisana rukom rabina, ova priča stupa u interferenciju s tradicijom midraša. Ovaj se pojam prevashodno koristi u značenju istraživanja, proučavanja. „Midraš podrazumeva i princip tumačenja na osnovu konteksta, razjašnjenje Biblije na osnovu Biblije. Kontekst je upravo cela Biblija; svaki stih može biti stavljen u odnos s bilo kojim drugim stihom, dok interesovanje za poseban cilj knjiga posmatranih pojedinačno jedva da postoji. Biblija se smatra celinom i,

u skladu s tim, jedinstvena je i božanska poruka sadržana u njoj.” (Štemberger 2014: 272) *Sarajevski doprinos* svakako je duhovit pri- log istoriji sarajevskog Jevrejstva, ali je, takođe, svedočanstvo o tra- dicipiji koja je bila vitalna u prošlosti i koja je, unatoč katastrofalnom učinku Holokausta, vitalna i dalje. Jer, ako je ovo (jedna od) priča koju prenosi nerezidentni rabin sarajevske jevrejske opštine (Eli- ezer Papo), onda izvesno govorimo o živoj tradicipiji. Ovoj tipološkoj grupi pripada i priča *O poleznosti biblijskih kontradicipija*, u kojoj autor savremenim jezikom i aparaturom tumači dve verzije pripo- vesti o stvaranju čoveka, kao i drugi tekstovi celine koja nosi naslov *Zemljom mudraca*. U kontekstu knjige koja je pred nama, ove priče ne gube svojstvo rabinske propovedi (deraša), što može dovesti do izvesne žanrovske pometnje ako ih posmatramo kao deo celine knjige, ali ne zadugo. Priča *O poleznosti biblijskih kontradicipija* zna- čajna je upravo zato što donosi ključ za te, moguće nedoumice . Is- kazom: *Ova prva nauka bila je poprilično subjektivna (eto na koga je povukla njena današnja pra-pra-praunuka) – ali Svemogućem to kao da nije smetalo – jer ko bi bolje od Njega znao da je čovjeku po definicipiji uvijek potrebna izvjesna doza mitologije – jer niti će čovjek ikada biti u posjedu svih činjenica, niti bi uopšte uistinu znao šta s njima sve i kad bi ih dobio na tanjiru*, autor naizgled zamenjuje sebe pisca ulogom svedoka i prenosioca istine o svetu koju ne možemo ne primetiti u tananom borderlajnskom prostoru između uloge rabina i književ- nika. A traganje za istinom/svedočenje istine koju bogomdani Tekst nosi više nije postmodernistička slutnja mogućeg transcendental- nog označitelja. Ono je nova faza postsefardskog narativa. Rečima teorije književnosti, to je svojevrsna posredovana autopoetika ko- jom se čitalac obavezuje da i druge tekstove ove knjige čita na način koji je demonstriran. Da je tako, potvrđuje priča *Isak Navon*, koja isto svedočenje o ljudima i svetu koje se zapaža u pričama iz, prevas- hodno sarajevske prošlosti, aplicira i na savremene izraelske prilike. Kao što smo na početku rekli, tradicipija je živa i nadilazi prostoro- vremenska ograničenja. Generacija kojoj pripada Eliezer Papo više nije ona pred kojom su binomna opredeljenja Jevrejina stasa- valog u evropskoj Dijaspori.

1 O postsefardskom narativu u književnosti Davida Albaharija u: Todorić 2019.

Na mikrostilističkom planu može se uočiti veoma otvoren odnos prema dijalekatskom govoru, sarajevskom idiolektu. Kao trop, množinom turcizama, ali i reči i izraza na ladinu on upućuje na usmeno poreklo naracije. Na regionalizam. Međutim, kada u priči *Sarajevski doprinos razvoju opšteg jevrejskog prava ili Svak se češe tamo de ga svrbi*, turcizam objašnjava ladinom, više nije moguće ne razmišljati o kumulativnom efektu ovih stilema. *Između tih dviju tragedija, bosanski su Sefardi mahom vodili jedan neopterećen život, u kome su malo ugađali Bogu, malo više sebi, a sve to natenane i po istilahu, sin siklet i sin ađile (ladino, bez srkleta i bez žurbe)*. Ovako porođane, one su primer hipertekstualnosti u Ženetovom značenju i retroaktivno nas vraćaju na pitanje žanra. Jer, budući da se tek povremeno pažnja obraća na čitljivost takvih intervencija, konvencionalne prakse označavanja dovode se u pitanje. Prevodi turcizama i kovanice upućuju i na piščev jezikotvorački dar, a razbokorena ustalasana naracija s mnoštvom umetnutih iskaza, oponaša sporost orijentalnog pripovedanja. Sve to, u poretku knjige, ipak je i potraga za onom rečju koja će biti u najvećoj mogućoj meri bogopodobna. Jer, ako je Bog, uz sve ostalo i pisac, onda je, kako to autor u jednom predavanju tumači, čin pisanja takođe bogopodobno pošašanje. *Imitatio Dei*.

Konačno, transpozicijom usmenog u pisani medijum, uobličenom žanrovski kroz skaz, autor nas upozorava da je proverio različite medijske prostore i da su mediji i stilizacije krajnje sekundarni, u odnosu na Istinu koja se želi preneti/svedočiti.

Druga i treća celina *Nesabranih priča*, deseterački prevodi dve biblijske knjige i tri autorske deseteračke pesme su deo knjige na koji autor ukazuje onim delom naslova koji glasi *a o desetercu da se i ne govori*. Unatoč ovoj sugestiji, valja ukazati da je Papino eksperimentisanje s deseteračkim stihom započeto u *Časovničaru i*

-
- 2 Pojam bogopodobnosti Papo objašnjava u nekoliko svojih predavanja, dostupnih na Internetu. Sažeto, reč je o partnerskom odnosu Boga i čoveka u procesu uzrastanja ka velikom Č u reči čovek.
 - 3 *Knjiga o Esteri i Megila o Rut* su knjige koje pripadaju trećem sloju Tanaha koji se zove Spisi (Ketuvim). Smatra se da su tu tekstovi koji su i formom i sadržajem ljudski (za razliku od Petoknjžija koje je i formom i sadržajem Božansko i Proroka, koji su sadržajem Božanski, a formom ljudski), ali su ih pisali bogonadahnuti pisci.

sačasnicima. U poglavlju *Odmor prvi (nastavak)*, naslovljenom „Deseterac” čitamo uputstvo za društvenu igru pesničkim formama. Model koji se nudi je deseteračka pesma izazovnog naslova *Jedna pesma o ljubavi*. Da je moguće pisati himnu ljubavi u desetercu, verovatno bi potvrdio i Laza Kostić. Vinaver bi je, sasvim sigurno, uneo u jednu od svojih *Pantologija*. Pa ipak, 2021. godina obavezuje nas da iznova pitamo šta smo mi desetercu i šta je on nama. Posebno šta je on piscu.

Krajnje je iznenađujuće saznanje da je, nasuprot prethodnom proznom tekstu, koji je transpozicija usmene strukture, deseterački segment nastao u duhu *pevanja na narodnu*; usmenoknjiževna forma koristi se u pisanoj književnosti. Čitani u ovom smislu kao celina, delovi su poetičko eksperimentisanje s oba modusa; usmenim i pisanim. Povremeno se čini da se kolokvijalni ili savremeni izrazi i tumačenja otimaju sadržaju (generišući rasep), no pratimo li taj stilski postupak sve do eksperimentisanja desetercem, uočava se avangardističko nasleđe koje je išlo upravo putem istraživanja otpornosti jezičkog materijala. Međutim, kada neko danas (na ovom jeziku) posegne za desetercem, a bez namere da tematikom oponaša zlatno doba ovog stiha, moramo primetiti da čini iskorak iz bezmalo opšterasprostranjene individualizovanosti i namerava da dosegne dublje slojeve kolektivnog bića. Idući obrnutim putem, pokušava da dosegne onu maternju melodiju o kojoj je pisao Nastasijević. Ako se potom upitamo o smislu takvog postupka, jer avangarda je odavno deo istorije književnosti, a pamtimo i da su pisci kakav je Danilo Kiš tražili pravu formu za ono što hoće da kažu, u ovoj matematičkoj formuli ostaje nam nerazrešen još samo sadržaj, ono što autor hoće da kaže. Dakle, ako je ritam deseterca zapisan u kolektivnom nesvesnom govornika srpskog jezika, osveščujući ga, čitalac osveščuje i u dubinu potisnute sadržaje. A sadržaji dve biblijske knjige, uz jasna značenja o statusu pridošlice u kolektiv i odnosu pojedinca prema kolektivu, u svetlu Božije promisli, govore o te-

4 Istorija književnosti beleži i Crnjanskovo interesovanje za deseteračku poeziju i guslarsku tradiciju, utemeljeno, zapravo, na sličnim osnovama sa kakvih polazi i Papo. Kada Crnjanski u članku, kojim izveštava sa takmičenja guslara, održanog u Sarajevu 1925. godine, nabraja učesnike, ističući svakom etničko/versko poreklo i regionalnu pripadnost, on pokazuje da tu tradiciju podjednako dele gotovo svi balkanski narodi i vere.

meljnim vrednostima. O tome da nam to što smo pridošlice nije apriorna mana (ma šta oni koji to nisu, apriori mislili), niti nam je vrlina što smo se negde zatekli na privilegovanom položaju. I jedan i drugi slučaj nisu bezrazložni.

Smisao ovakve nesabranosti ipak se najbolje može sagledati u pesmi: *Jel Sarajvo će je nekad bilo, ili: odvijet jednom muhadžeru*. Lirski subjekat, izmaknut iz vremena i prostora koji beleži, svedoči (pisanim) tekstom o onome što je prevshodno i u njegovom životu i u njegovom nasleđu bilo bitno obeleženo usmenošću. Ponavljajući obrazac nastanka usmene Tore, autor zapisuje da bi sačuvao. Na stilskom planu to je ironijsko poigravanje s pomodnom nekanoničnošću i teško da bi postmoderna praksa koju živimo bila u mogućnosti da izrodi ikakav sabraniji kanon od ovoga. Pitanje je može li se zamisliti radikalniji postupak. Vratimo li se pomenutom Deridinom razumevanju khōra-e, razumećemo kako je moguće pisati prošlost, sadašnjost i verovatno budućnost, žargonom, dijalektom, desetercem i nevezanim proznim izrazom, a ipak pisati/govoriti konsekvantno i s radošću pisanja/govorenja. Kako autor na jednom predavanju kaže, poseže se za instrumentima, terminologijom i konceptima većine, da bi se dokazale, proučile i etabilirale vlastite vrednosti. Hronotop tim vrednostima, zato što nadilaze kategorije, ma koliko to kontroverzno zvučalo, generiše koncept khōra.

Konačno, stilski kanoni, koji svakako nisu nego ljudske konvencije, promenljivi su. Ideja služenja Bogu – nije.

Gordana Todorić

Literatura:

Bošković Stulli, Maja (1984). *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.

Crnjanski, Miloš (1925). *Utakmica guslara kod Alipašinog Mosta*, Beograd, „Vreme”, 14. novembar 1925, 5.

Na:<http://ubsm.bg.ac.rs/view.php?q=2210&e=f&p=1661&z=3&x=0&w=1382&h=589>

5 *Khōra* is not, is above all not, is anything but a support or a subject which would give place by receiving or conceiving, or indeed by letting itself be conceived. (Derrida 1995: 95)

Derrida, Jacques (1995). *On the Name*. Stanford: Stanford University Press.

Štemberger, Ginter (2014). *Uvod u Talmud i midraš*. Beograd: Fondacija Konrad Adenauer–Savez jevrejskih opština Srbije–Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu–Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Todorić, Gordana (2019). *The Post-Sephardic Belgrade Narrative: The Case of David Albahari*, *Colloquia Humanistica* No 8, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, 151–164.

Riječnik

- adet *m* (ar.) običaj, navika, tradicija
akšam *m* (ar. – pers.) prvi mrak, zalazak sunca
alaha *f* (hebr.) jevrejsko pravo
alim *m* (ar.) učen čovjek
antinafakali – neologizam od nafakali *adj.* (ar. – tur.) čovjek srećan i blagosloven imanjem
asker *m* (ar.) vojska, vojnik
aš'ćare/ašićare *adv.* (pers.) otvoreno, jasno, očevidno, javno
aškosum *interj.* (ar. – tur.) bravo! živjeo!
barabar *adv.* i *adj.* (pers) uporedo, zajedno; jednako, isto
beli *adv.* (ar.) sigurno, zaista
bet din *m* (hebr.) rabinski sud
bihuzur *indecl. adj.* (pers. – tur.) uznemiren, ometan od nekoga ili nečega
bindiča boka (lad.) neka bi bila blagoslovena usta (koja su rekla to i to), uzvik bodrenja
birvaktile *adj.* (tur. – ar.) nekad, u staro vreme
buenus dijas (lad.) dobar dan, pozdrav
butum *indecl. adj.* (tur.) sav, čitav, cio
ćafir *m* (ar.) nevjernik; nemusliman
ćenifa *m* (ar.) zahod, nužnik
dar-ul-islam *m* (ar.) stanište islama, sveukupan islamski svijet
derviš *m* (pers.) pripadnik derviškog reda, sekte; skroman, povučen čovjek; siromah
džahilijet *m* (ar.) neznanje, neprosvijedenost
džuzdan (ar. – pers.) novčanik, kesa za novac

đah-đah *konj.* (pers.) čas.. čas, nekad.. nekad
 đaur *m* (pers.) nemusliman, nevjernik, hrišćanin
 đule *m* (tur.) topovsko tane, zrno, metak
 fakih *m* (ar.) arbitar islamskog prava
 ferman *m* (pers) sultanov ukaz, carska zapovijest
 fikariti (prov.) rezati, sijeći
 gabaj *m* (hebr.) blagajnik sinagoge ili jevrejske zajednice
 hampa (tur.) pritanje u pomoć
 [po] hasiti se (poasiti se) posiliti se, pnijeti se, postati obestan
 hafif [-an] adj. (tur. -ar.) lak, beznačajan; onaj koji je nježan, slab
 havizati (prov.) shvatati
 haham *m* (hebr.) rabin
 hahambaši *m* (hebr. – tur.) glavni rabin izvjesne osmanske provincije
 hazan *m* (hebr.) predvodnik javne molitve
 hazaniću *m* (hebr. – lad.) deminutiv od *hazan* (v. gore)
 ham ribi *m* (hebr.) titula pred imenom rabina, mudrac i učitelj
 hahamiću *m* (hebr. – lad.) deminutiv od *haham* (v. gore)
 helać *m* (ar.) propalica, propao, upropašćen
 hejbet *m* i kao adj. i adv. (ar.) krupnoća, veličina, moštvo; krupan, golem; mnogo
 hesab *m* (ar.) račun, procjena
 hićaja *f* (ar.) priča, pripovijetka
 il Djo muz gvardi (lad.) Bože sačuvaj, uzvik
 ićindija *f* (tur.) računajući od početka dana, treća po redu islamska dnevna molitva
 insan *m* (ar.) čovjek, osoba
 istilah *m* (ar.) polaganost, rad ili govor bez žurbe
 jacija *f* (tur.) vrijeme oko dva sata poslije zalaska sunca, kada se klanja peta i posljednja islamska dnevna molitva
 ješiva *f* (hebr.) učilište

kalajisati (tur. – srp.) prevući bakarno posuđe kalajem
 kandil/lj *m* (lat.) kandilo, uljana svjetiljka
 kantor *m* (lat.) predvodnik javne molitve
 kasaba *f* (ar.) varoš, manji provincijski grad
 kašer *m* (hebr.) obredno čist, obredno jestiv
 kukold *m* (engl.) rogonja, muž žene preljubnice
 kun salud i vidas (lad.) života i zdravlja, pozdrav
 kunsežu *m* (lad.) savjet
 lonđi di muzotrus (lad.) daleko bilo, uzvik
 mahala *f* (ar.) dio grada ili sela; ulica, sokak
 mehana /mejhana *f*. (pers.) krčma
 mugrebi žilaba *f* – sjevernoafrička tunika sa kukuljicom
 muhadžer/muhadžir *m* (ar.) izbjeglica, emigrant; iseljenik
 mukajet indecl. adj. (ar.) zainteresovan, pažljiv, obazriv
 mumín *m* (ar.) vjernik, musliman
 munasip/munasib adv. (ar.) umijesno, zgodno, shodno; povoljno
 nadžak-baba *f* (tur. – srp.) žena svađalica, uvijek spremna na svađu
 nejse konj. (tir.) kako god bilo, kako mu drago, makar
 nijet *m* (ar.) namjera, naum
 nona *f* (lad.) baka
 noći di šabat (lad.) uoči šabata, petak uveče nakon zalaska sunca
 peškeš *m* (pers.) dar, polon
 sabur *m* (ar.) strpljivost, strpljenje
 saraf-baša (ar. – tur.) mjenjač novca
 sedžda *f* (ar.) sagnuti se, klanjajući namaz pasti ničice i čelom i no-
 sem dotaknuti tlo
 sejir *m* (ar.) gledanje, razgledanje, naslađivanje u promatranju
 nečeg lijepog
 sevap *m* (ar.) dobro djelo koje zaslužuje božju nagradu; nagrada za
 dobro djelo
 sinjor rubi *m* (lad. – hebr.) g. rabin, titula

srklet *m* (ar.) tegoba, uzrujanost, nervoza; nalog naredba
šed *m* (hebr.) biće iz jevrejske mitologije i narodne religije
Šema Jisrael (hebr.) Čuj Izrailju, osnova jevrejskog ispovjedanja
vjere
šerijat *m* (ar.) muslimanski vjerovjod, islamski propisi
šiša *f* (pers.) boca, flaša
šofar *m* (hebr.) rog u koji se puče o jevrejskom prazniku *Roš ašana*
tarikat *m* (ar.) derviški red
tefilin *m množ.* (hebr.) molitveno remenje koje se vezuje na čelo i na
desnu ruku radnim danom
tersluk *m* (tur.) naopaka, ružna narav; nabusitost
teslim *m* (ar.) predaja; predaja u posed
teslimiti (se) (ar. – srp.) predati (se)
teva *f* (hebr.) podijum na sredini sinagoge sa koga se vrši javno čita-
nje svitka Tore
tóba *f* (ar.) pokajanje od grijeha; popraviti se
tuaf/tuhaf adj. (ar.) čudnovat, čudan, začudan
tutundžija *m* (tur.) duhandžija, onaj koji se bavi duhanom
uvidurma – autorov idiolektializam, od ujdurma *f* (tur.) smicalica,
spletka, podvala
vakat *m* (ar.) vrijeme, doba
zahmet *m* (ar.) napor, teškoća, umor
zindan *m* (pers.) tamnica

Bilješka o autoru

Eliezer Papo rođen je 1969. godine u Sarajevu. Dosad je objavio jedan historijski roman, *Sarajevska megila: skica za portret jednog svijeta u trinaest poteza* (2001) i dvije zbirke priča: *Sefardske priče* (2000) i *Časovničar i sačasnici: zbirka postistorijskih priča, s domaćim zadacima, podijeljena u pet časova i četiri odmora* (2007). Roman *Sarajevska megila* bio je u užem izboru Ninove nagrade za roman godine, a preveden je i na jevrejsko-španski i štampan u Jerusalimu. Nedavno je u Novom Sadu štampan i srpski prevod jedne Papine naučne monografije: *Borba, duh i opstanak: Partizanska agada: jedinstvena pashalna parodija iz vremena Holokausta* (2020).

Od 1991. godine Eliezer Papo živi u Jerusalimu i profesor je sefardske književnosti na Ben-Gurion Univerzitetu u Negevu, gdje upravlja i Moše David Gaon centrom za sefardske studije. Istovremeno, Papo predsjedava i međunarodnim naučnim društvom Sefarad, koje okuplja stručnjake iz različitih oblasti sefardskih studija. Redovni je član Izraelske nacionalne akademije za Ladino i dopisni član Španske kraljevske akademije.

SADRŽAJ

Umjesto predgovora	7
Život priča priče	
Praktična kabala	19
Zoltan i pčele	22
Od prota-Žarke do teta-Nure	24
Be i Ha & K und K	29
Po šumama i gorama naše zemlje, po Bosne?	32
Poslanica o tajnama	35
Ortodokсна konzerva	41
Jevrejski pop i Nikola Tesla	43
Ostavi broj, vezano za izabranje	45
Zajednica koja ima ovakvu starost ne treba da se brine za svoju budućnost	49
Šatro virtuelni odnosi	52
Kreativnost, može... al od petog djeteta	55
Koja je vjera bolja, al' „objektivno”	58
Između teksto-autopsije i tekstolatrije	61
Nejednakost i dobročinstvo	63
Mišljenje je kontekstualna kategorija	66
Na kojom se čita ime Druga Tita	69
Jeste Moša, al' nije Pijade	71
Šta je nama Cijonizam?	73
Zemljom mudraca	
Utopija i distopija	81
Avram, Isak i Jakov Roršah	84
Koliko je Tora drukčija od seksa?	87
Šta je bilo prije – svijet ili Tora?	90
Čudo već viđeno	93
Lako je živom vaskrsnut?	97
Terorija evolucije običaja	100
Sarajevski doprinos razvoju opšteg jevrejskog prava	103
Da li nepoznavanje zakona isključuje punu krivičnu odgovornost ...	106

O poleznosti biblijskih kontradikcija	109
---	-----

Ljudi

Teta-Ferida Cukerberg	119
Čika Edo Tauber	122
Jevrejski Šindler iz Hercegovine	125
Haham Josef	127
Isak Navon	132
Isak Navon,	134

Crveno slovo

Purim	143
Između Pesaha i Purima	146
Pesah	149
Šuma-Bajram i njegova poruka	152
Jugoslovenski purimski trougao	155

Usmeni žanrovi

Reci mi na kojim si poslovicama odrastao, reću ti ko si	161
Sefardski romansero i ženski prepjevi muške Biblije	164
Sevdalinke	169
Ladino	173

Iz zembilja Kudus-efendije

Ni evet-zet, ni jok-zet	179
Fildžan cijonizma	182

Библија у десетерцу

Препјев Књиге о Рут	195
Препјев Књиге о Естер	207

Различни десетерци

Која с' пита суче у сукама?	235
На Каптолу Кудус-ефендија	236
Јел Сарајво ће је некад било,	238

Umjesto pogovora	240
Riječnik	247
Biļješka o autoru	251

Eliezer Papo
NESABRANE PRIČE

Prvo izdanje
2022.

Urednik i recenzent
Nenad Šaponja

Lektura i korektura
Snežana Savkić

Priprema za štampu
Saša Pešić

Plasman
Knjižara AGORA
tel. 064-648-2288

Izdavač
A G O R A
Zrenjanin, Koče Kolarova 12 A
Agora – izdavaštvo, Novi Sad, Ilirska 16 A
e-mail: ns.agora@gmail.com; www.agoraknjige.rs
NARODNA BIBLIOTEKA SRBIJE
Beograd, Skerlićeva 1
+381 11 2451 242
www.nbs@nb.rs

Za izdavača
Dragoslava Živkov Šaponja
Vladimir Pištalo

Štampa i povež

Novi Sad, Momčila Tapavice 2

Za štampariju
Radomir Injac

CIP – Каталогизacija y publikaciji
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

821.163.41-32

ПАПО, Елиезер, 1969-

Nesabrane priče : i još nesabranije misli i crtice, a o desetерцу da se i
ne govori / Eliezer Papo. – 1. izd. – Novi Sad ; Zrenjanin : Agora; Beograd :
Narodna biblioteka Srbije, 2022 (Novi Sad : Sajnos).
– 254 str. ; 21 cm. – (Biblioteka „Kalendar“; knj. 115)

Тираж 1.000.

ISBN 978-86-6053-345-8

COBISS.SR-ID 58141449

„Sasvim prikladno naslovljene, *Nesabrane priče* sastavljene su od raznorodne građe koja obuhvata žanrove koji variraju u rasponu od autobiografskih zapisa i anegdota, kratkih eseja na biblijsko-jevrejske teme i opise jevrejskih praznika, biografskih crtica o autoru dragim i značajnim ljudima, deseteračkih prevoda biblijskih knjiga, esejističkih analiza ladino poslovice i njihovog poređenja sa južnoslovenskim izrekama, do analize sevdalinki i nekoliko autorskih pesmica u desetercu.

Vezivno tkivo koje objedinjuje ove heterogene pripovedne sadržaje i forme predstavlja, s jedne strane, živahan i vedar duh samog autora koji čitavoj ovoj građi daje anegdotsku i humornu notu, kao i tematika koja se u dobroj meri oslanja na sarajevsko i jugoslovensko jevrejsko iskustvo. Tako, Papo o sebi govori ne samo kao o Jevrejinu, nego i kao o „Sarajliji, Bosancu i Jugoslovenu”, kojim se, paradoksalno, smatra bez obzira na nestanak te zemlje i svoje preseljenje u Izrael, a ta kompleksnost i slojevitost autorovog identiteta daje specifičnu draž u ovoj knjizi.”

Aleksandar Pavlović

„Smisao ovakve nesabranosti ipak se najbolje može sagledati u pesmi: *Jel Sarajvo đe je nekad bilo, ili: odvet jednom muhadžeru*. Lirski subjekat, izmaknut iz vremena i prostora koji beleži, svedoči (pisanim) tekstom o onome što je prevashodno i u njegovom životu i u njegovom nasleđu bilo bitno obeleženo usmenošću. Ponavljajući obrazac nastanka usmene Tore, autor zapisuje da bi sačuvao.

Na stilskom planu to je ironijsko poigravanje s pomodnom nekanoničnošću i teško da bi postmoderna praksa koju živimo bila u mogućnosti da izrodi ikakav sabraniji kanon od ovoga. (...) Vratimo li se Deridinom razumevanju khôra-e, razumećemo kako je moguće pisati prošlost, sadašnjost i verovatno budućnost, žargonom, dijalektom, desetercem i nevezanim proznim izrazom, a ipak pisati/govoriti konsekventno i s radošću pisanja/govorenja.”

Gordana Todorić

Eliezer Papo (1969, Sarajevo) profesor je sefardske književnosti na Ben-Gurion Univerzitetu u Negevu, redovni član Izraelske nacionalne akademije za Ladino i dopisni član Španske kraljevske akademije. Dosad je objavio jedan istorijski roman – *Sarajevska megila: skica za portret jednog svijeta u trinaest poteza* (2001), koji se našao u užem izboru za Ninovu nagradu, i dve zbirke priča: *Sefardske priče* (2000) i *Časovničar i sačasnici: zbirka postistorijskih priča, s domaćim zadacima, podijeljena u pet časova i četiri odmora* (2007).

www.facebook.com/agoraik

